

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫМ

17 № (22668)

2024 жыл

Ылам ыйын

2 күнэ

чэбэр күн

сэттиэлэбэ биридэ тахсар

www.kyym.ru

https://t.me/kyymsakha

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

«СЫЛХАҢЫАТА-2008, 2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААБА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009, 2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААБЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСТЫН НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҢЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

Ылам ыйын 1 күнэ – Үлэ, Саас күнэ!

КҮН-ДЫЛ

Ылам ыйын 2 күнэ ЧЭБЭР КҮН Күнүс +8° С (+4° U) Түүн 0° С (-4° U) Кыра былыттаах, сөнгүүтэ суох.	Ылам ыйын 3 күнэ ЧӨЛ КҮН Күнүс +6° С (+2° U) Түүн 0° С (-4° U) Былыттаах, хаардаах ардах.	Ылам ыйын 4 күнэ СҮБЭ КҮН Күнүс +8° С (+4° U) Түүн +2° С (-2° U) Былыттаах, сөнгүүтэ суох.	Ылам ыйын 5 күнэ ӨРӨБҮЛ Күнүс +9° С (+5° U) Түүн 0° С (-4° U) Былыттаах, кыралаан хаардаах ардах.	Ылам ыйын 6 күнэ ААН КҮН Күнүс +13° С (+9° U) Түүн +1° С (-3° U) Кыра былыттаах, сөнгүүтэ суох.	Ылам ыйын 7 күнэ ХАҢЫЫ КҮН Күнүс +13° С (+9° U) Түүн +2° С (-2° U) Кыра былыттаах, сөнгүүтэ суох.	Ылам ыйын 8 күнэ ОРТО КҮН Күнүс +11° С (+7° U) Түүн +3° С (-1° U) Былыттаах, кыралаан ардыа. U – Угаров шкалата
---	---	--	---	---	---	--

Чэпчэтиилээх сурутуу – тохтообот!

Туттумахтаһан суруппакка хаалбыт
аабааччыларбытыгар анаан, чэпчэтиилээх
сыананан сурутууну бэс ыйын ортотугар
диэри ыларбытын санатабыт.

Онуоха **8-968-150-67-15** нүмэргэ
эрийэн сурутабыт.

Эбэн эттэххэ, хаһыаты суруппуттар
сүүйүүлээх сурутууга кыттар кыахтанабыт.
Дьол хараба суох – бабар, сыаналаах
сүүйүүгэ тиксизэххитин сөп.

**“Кыымы” сурут, аах, туһан
уонна бириистэ сүүй!**

2024 жыл иккис аҥаарыгар чэпчэтиилээх сурутуу сыаната

	“Кыым” ПР320	“Байдам” ПР321	“Күрүлгэн” ПР322	“Кыым – 3-һү биридэ!” ПР324
Аадырыска тиэрдии	 1595,16	 923,04	 874,05	 3244,85
Почтаттан ылыы	1525,32	909,99	860,97	3148,98

Ытыктабыллаах Саха сириҥ олохтоохторо!

Эһигини ис сүрэхпиттэн норуот тап-тыыр бырааһынньыгынан – Саас уонна Үлэ күнүнэн – эбэрдэлиибин!

Саха сиригэр Бастагы маай бырааһынньыгын бэлиэтээһин өссө ХХ үйэ саҥатыттан сабыллар баай устуоруйалаах уонна үгэстэрдээх. Оччоттон ыла болҕомто киинигэр өрөспүүбүлүкэбит сайдыытыгар улахан кылааттарын киллэрсибит үлэ дьоно, кэлэктииптэр сылдьаллар.

Кэнники сылларга биһиги экэниэмикэбит сайдыытыгар улахан хардыыны онордубут. Саха сирэ – Уһук Илингэ экэниэмикэ сайдыытын тэтиминэн инники күүһүгэр сылдьар. Ити биһиги сүрүн сорукупут – үлэбитинэн-хамнаспытынан дойдубут экэниэмичэскэй тыылын хаачыыбы.

Ис сүрэхпиттэн үлэлэринэн өрөспүүбүлүкэбит экэниэмикэтигэр бырамысатыннай, аграрнай, социальнай сектордары тэрийбит уонна сайыннара дьонго барба махталбын биллэрэбин. Биһиги салгы уопастыбаҕа үлэбэ бочуоттаах сыһыаны бөбүргөтүөхпүт, уһуйааччы институтун уонна үлэ үгэстэрин утумнааһыны кытаатыннараахпыт. Ол курдук, Саас уонна Үлэ күнүн көрсө биһиги Саха сиригэр сыл ахсын туттарылар “Үлэ киһитэ” бириэмийэни 50 лауреакка туттардыбыт. Кинилэр кил-биэннээх үлэлэринэн өрөспүүбүлүкэбит социальнай-экэниэмичэскэй сайдыытыгар дьонун кылааттарын киллэрсибиттэр.

Бырааһынньык күн истинг эбэрдэбин уонна махталбын дойдубутун хорсунук көмүскүү уонна дойдубут дьонун эйэлээх олохторун харыстыы сылдьар Арасыйыа Сэбилэниилээх Күүстэригэр аадырыстыбын.

Быйыл Саас уонна Үлэ бырааһынньыгын “Хас биридибит дьонуннаах үлэтэ – дьизэ кэргэн үтүө

туругун уонна дойду сайдыытын мэкиттэ” диэн тумус этиилээх бэлиэтиибит.

Бу тумус этии биһиги өрөспүүбүлүкэбэ уопсай сыалбытын – дьадайыыны 2030 сылга диэри икки төгүл бохсууну – чабылхайдык көрдөрө. Ити кэмнэ 70 тыһ. кэрингэ киһи дьадайыыттан тахсыахтаах. Ааспыт биэс сылга дьадайыыттан 30 тыһ. өрөспүүбүлүкэ олохтооҕо табыста диэн бэлиэтиибин.

Өрөспүүбүлүкэбитигэр хаһан даҕаны үлэбэ сыһыаны туспары, нэһилиэнньэ дьарыктаах буолуутугар бастыг быраактыкалары киллэрии, үлэһит дьон дохуоттарын үрдэтии, дьизэ кэргэннэри уонна араас категориялаах гражданныы өйөөһүн, оҕо сынныалангын уонна үлэһит дьону чэбдигирдиини хааччыыны тохтооботоҕо. Ити үлэбэ былаас уонна уопастыба сүрүн социальнай партне-рунан Саха сириҥ Идэлээх сойуустарын федерацията буолар, күн-бүгүн кинилэр кэккэлэригэр 167 тыһ. тахса киһи холбоһор.

Бүгүн Арасыйыа Бэрэсидьиэнэ Владимир Путин биһиги иннибитигэр өрөспүүбүлүкэбит уонна дойдубут экэниэмикэтин аныгы кэм ыңырылыарыгар эппиэттээр хаачыстыбалаах саҥа таһымга таһаарар соруку туруорар. Эрэгийиэммит тэтимнээхтик сайдыытыгар, биһиги ситиһиилэрибт төрүөттэригэр Саха сириҥ хас биридии олохтообун күүстээх үлэтэ сытар.

Биһиги өрөспүүбүлүкэбитинэн, дьоммутунан-сэргэбэтинэн, кинилэр айымнылаах үлэлэринэн киэн туттабыт.

Күндү добоһтор! Эһиэхэ эйэни уонна этэнгэ буолууну, үлэбэ саҥа дабайы-лары, сырдык санааны, кытаанах дору-обуйаны уонна бары үтүөнү баҕарабын! Бырааһынньыгынан!

**Саха Өрөспүүбүлүкэтин
Ил Дархана
А.С. НИКОЛАЕВ.**

Күндү Саха сириҥ олохтоохторо!

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Түмэнин уонна тус бэйэм ааппыттан Саас уонна Үлэ бырааһынньыгынан ис сүрэхпиттэн итиитик-истинник эбэрдэлиибин!

2024 сыл Арасыйыаҕа – Дьизэ кэргэн, оттон Саха сиригэр Оҕо саас сылынан биллэрэлиибитэ. Дьизэ кэргэн, оболор – биһиги дойдубут кэскилин түстүүр сүрүн мэкитэбит. Ол мэкитэ көдүүстээхтик үлэлииригэр, Төрүт сокуоммут судаарыстыбаннай бэлиитикэ инникитин быһыытынан, оболорбутун, дьизэ кэргэн сыаннастарын харыстыыр. Бастагы маай Саха сиригэр быйыл “Хас биридибит дьонуннаах үлэтэ – дьизэ кэргэн үтүө туругун уонна дойду сайдыытын мэкиттэ” диэн тумус этиилээх ытыллара хайҕаллаах.

Ил Дархаммыт Айсен Николаев сыл ахсын туттарылар “Үлэ киһитэ” бириэмийэни олохтообута. Бу бириэмийэни туруу үлэһит дьон туталлар: сиэстэр-элэр, оробуочайдар, сыбааркаһыттар, массыныыстар, тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрэ, социальнай үлэһиттэр.

Бастагы маай бырааһынньыга урут-уруккуттан баай үгэстээх, ол төрүөтэ айымнылаах үлэбэ, испэсэлиистэр уонна үлэ кэлэктииптэрин ситиһиилэригэр дириг ытыктабылы биллэрии буолар. Онуоха сүрүн орулу Уһук Илингэ саамай улахан идэлээхтэр сойуустарын тэрилтэтэ – СӨ Идэлээх сойуустарын

федерацията – ылар. Бу федерация 22 чилиэн-тэрилтэлээх, онно 190 тыһ. чилиэннээх. Саха сириҥ идэлээх сойуустара үлэ сокуона уонна социальнай сыһыан мэхэниисимнэрэ туспалларыгар, дьон олобун хаачыстыбата туспуутун кытары быһаччы сибээстээх боппууостары быһаарарга көхтөөхтүк кытталлар.

Быйыл өрөспүүбүлүкэбитигэр хаһаантгытааҕар да элбэх социальнай эбийиэктэр, ол иһигэр балыыһа комплекстара, поликлиникалар, оскуолалар, успуорт саалалара, хаарбах дьизтэн көһөөччүлэргэ олоһор дьизэлэр тутуллан киирэллэр. Бүгүн махтал тыла судаарыстыба уонна уопастыба сайдыытыгар, экэниэмикэ, бырамысыланнас, социальнай эйгэ бөбүргүүрүгэр тус кылааттарын киллэрсэр үтүөкөн үлэһит дьоммутугар анаар.

Күндү добоһтор! Бу Саас уонна Үлэ сырдык бырааһынньыгар эһиэхэ доруобуйаны, үтүөнү, дьолу-соргуну, айымнылаах үлэни, бары саҕалааһыннаргытыгар ситиһиилэри баҕарабын!

**СӨ Ил Түмэнин Бэрэссэдээтэлэ
А.И. ЕРЕМЕЕВ.**

Субуотунньукка кыттыһыҥ!

Маай бырааһынньыгын иннинэ Ил Дархан Айсен Николаев Төплай күөл таһыгар Бүтүн Арасыйытаагы субуотунньукка кытынна. Бу экология аахсыйата Бүтүн Арасыйытаагы субуотунньукка уонна “Азия оболоро” норуоттар икки ардыларынаагы VIII ооньуулар иннинэ куораты туспарыга анаар.

Субуотунньукка былаас өрөспүүбүлүкэтээҕи уорганнарын уонна куорат дьаһалтатын, уокуруктар быраабаларын бэрэстэбиитэллэрэ, Саха сириҥ ыччата кытыннылар.

Ил Дархан: “Дьокуускайга 11 эбийиэги тутуу уонна олохтоохтук өрөмүөннээһин түмүктэнэр. Киин куорат дьаһалтатыгар уулуссалары, уопастыбаннай миэстэлэри туспарыыны, өрөмүөннээһини болдьобор түмүктүүр соруку турар. Түгэни туһанан, куорат олохтоохторун, үлэ кэлэктииптэрин аан дойду араас сириттэн кэлэр ыалдьыттары көрсүүгэ бэлэмнэнэн,

ыраастааһын үлэтигэр көхтөөхтүк кытаргытыгар ыңырабын”, – диэн куорат олохтоохторун субуотунньукка көхтөөхтүк кытарга ыңырда.

Бүтүн Арасыйытаагы субуотунньукка улуустар уонна Дьокуускай куорат ыччата эмиз кытыннылар.

Санатан эттэххэ, ыам ыйын 1 күнүн уонна Улуу Кыайы бырааһынньыгын көрсө Дьокуускай куоракка уонна өрөспүүбүлүкэ улуустарыгар үгэскэ кубулуйбут субуотунньуктар тэриллэллэр. Саха сиригэр муус устар 26 күнүттэн саҕаланан, ыам ыйын 4 күнүгэр диэри ытыллалар.

Харах балыыһатыгар саҥа салаа

Ил Дархан Айсен Николаев өрөспүүбүлүкэтээҕи харах балыыһатын стационарнай отделениета аһыллытыгар, тэрилтэ өрөспүүбүлүкэбэ доруобуйа харыстабылын сайдыытыгар ситиһиилээх үлэтин бэлиэтээтэ.

Бу үөрүүлээх тэрээһингэ Ил Дархан ытыс тыаһынан добуһуоллатан, көһө сылдьан үлэлиир көлө күлүүһүн туттарда.

“Манньик мобильнай комплекстар улуустар кииннэригэр, куораттар тастарыгар дьон доруобуйатын миэстэтигэр тийээн көрөргө олус наадалаахтар. Биһиги киин офтальмологическай балыыһабыт улуустарга тийээ өнгөнү онгорор. Бу олус наадалаах, туһалаах. 40 куйкалаах саҥа стационарнай отделение баар буолбутуттан үөрэбин”, – диэтэ **Ил Дархан Айсен Николаев.**

Кини балыыһа сүрүн бырааһа Иван Луцканга, харах балыыһатын кэлэктиипигэр ДНР-га үлэлэрин иһин махтанна.

“Өр кэмнэ мэдиссиинэ судургу өнгөтүн кыайан туһанар кыахтара суох олоһорбут дьонго биһиги быраастарбыт тийээн көмөлөһөллөрө үтүө холобур буолар. Эһиги кыһамныгытынан дьон көрөрө тубуста, этэнгэ буоллулар”, – диэн этэр Ил Дархан.

Өрөспүүбүлүкэтээҕи офтальмологическай килииникэли балыыһа кылаабынай бырааһа Иван Луцкан күнүскү стационар харабы эмтииргэ үчүгэй көрдөрүүлээх Арасыйыаба онгоһуллубут тэрилинен хааччылыбытын этэр.

“Биһиги туруоруллубут соруктарга

тиһиктээхтик ылсабыт. Бу – бастагы сүһүөх мэдиссиинэ көмөтүн оноруу, харах ыарыытын быһаарыы, хирургия. Үлэни сайыннаран иһэр инниттэн РФ Бэрэсидьиэнэ В.Путин көбүлээбит “Доруобуйа харыстабыла” национальной бырайыагынан, араас бырагыраама хайысхаларынан кыттабыт. Манна даҕатан эттэххэ, “Нэһилиэнньэбэ офтальмологическай көмөнү оноруу” диэн үс сылга суоттамыт, дойдуга Саха сирэ аан бастагынан ылсыбыт бырагыраамата баар. Ол бырагыраама олоххо кириитин түмүгүн бу көрөбүт”, – диир кини.

Уопсайа 40 сытар миэстэлээх саҥа стационар отделениета мэдиссиинэ көмөтүн кэнэтэр, күүһүрдэр соруктаах арылынна. Балыыһа катаракталаах элбэх киһи кэлэр. Онон ыарыһахтарга табыгастаах буоларын курдук, балыыһа кэнэтиллэн, саҥа стационар отделениеланнылар. Бу балыыһа сүрүн дьизэтин кытта холбоммут. Отделение хас биридии палаататыгар сытар, эмтэнэр дьонго табыгастаах усулуобуйа тэриллибит. Манна халадыынныктаахтар, тэлэбиисэрдээхтэр, мэдиссиинэ үлэһиттэрин ыңыраар кунуопкалаахтар. Манна өссө күнүскү стационар былаантга баар.

Татарстанга көтүн

Муус устар 29 күнүгэр Былатыан Ойуунускай аат. Дьокуускай аэропордугар Nordwind авиахампаанньа Татарстан киин куоратыттан – Казаньтан – бастагы бэрээдэктэммит быһа эриэйсэтэ кэллэ. Бу нэдиэлэбэ иккитэ көтөр быһа эриэйсэи Boeing 737-800 сөмөлүөт онорор.

Бастагы сөмөлүөтү авиация үгэһинэн уу ааркатынан көрүстүлэр. Сөмөлүөт хамандыыра Валерий Севастьянов эриэйсэ 5 чаас 15 мүн. көппүтүн, барыта этэнгэ ааспытын иһитиннэрдэ.

“Маршруту биһиги бэркэ билэбит, уустуга суох. Бу иннинэ Дьокуускайга диэри көтөр этибит эрэри, көппөтөхпүт ыраатта. Бастагы эриэйсэ бэркэ барда. Аэропорт өрөмүөннэммит саҥа балаһата астыннарда, остуол ньуурун курдук буолбут. Олус сымнабастык кэлэн түстүбүт, бэл утуйа сытааччылар уһуктубатылар, онук билбэккэ да хааллылар”, – диэтэ пилот.

Бэрээдэктэммит сырыылаах Дьокуускай – Казань быһа эриэйсэ нэдиэлэбэ иккитэ көтөр:

4-779 №-дээх Казань – Дьокуускай эриэйсэ хас орто, өрөбүл күннэргэ көтөр, Казаньтан 23:15 ч. турунар, Дьокуускайга олохтоох бириэмэнэн 11:10 ч. кэлэр;

4-780 №-дээх Дьокуускай – Казань эриэйсэ аан уонна чэбэр күннэргэ онгоһуллар. Дьокуускайтан 12:20 ч. турунар, Казаньта олохтоох бириэмэнэн 12:40 ч. кэлэр.

Айанныыттарга Казань норуоттар икки ардыларынаагы аэропордуган Москуба Шереметьево, Санкт-Петербург Пулково аэропортарыгар, Сочи, Минеральные Воды уонна Махачкала куораттар аэропортарыгар табыгастаахтык трансферинан көтөргө кыах баар.

Оскуолалары тутуу саҕаланна

Ол курдук, үс оскуоланы тутуохтара. Бу үөрүүлээх түгэни өрөспүүбүлүкэ күнүгэр сөп түбэһиннэрэн ытыттылар.

Муусука үрдүкү оскуолатын кампуһун иккис учаратын, Дьокуускайга 1-кы нүөмэрдээх оскуола уонна Томпо улуһун Новай сэлээнньэтигэр 80 миэстэлээх оскуола тутуутун саҕалаатылар. Бу туһунан СӨ Тутууга министиэристиэтин пресс-сулууспата иһитиннэрэр. Эбийиэктэр сакаасчытара “СӨ Судаарыстыбаннай сакаасчыт сулууспата” тэрилтэ буолар.

Муусука үрдүкү оскуолатыгар билигин 7-тэн 18 саастарыгар диэри 174 оҕо уонна үрдүк үөрэххэ 103 оҕо үөрэнэр. Үс этээстээх саҥа комплекс 240 оҕо үөрэнэр куорпустаах уонна 150 миэстэлээх интэринээттээх буолуоҕа. Манна кэнсиердиир улахан саала, билбэлтиэкэ, устуудьуя, фонотека кэбинизтэ, успуорт уонна оҕо быһаһааккалар кириэхтэрэ.

Дьокуускайга 1-кы нүөмэрдээх оскуоланы тутуу “Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕин 2020–2024 сылларга уонна 2026 сылга диэри былааннамыт кэмнэ сайдыыта” судаарыстыба бырагырааматын чэрчитинэн тутуллар. Эргэ дьизэ онугар түөрт этээстээх саҥа оскуола дьэндэйиэ. Манна симиэһэбэ 253 оҕо үөрэниэ. Тиэргэнигэр успурдунан, көхтөөх ооньууларынан дьарыктанарга табыгастаах буолуоҕа. Бу куорат маастар-былаанын чэрчитинэн тутуллар бастагы уопсай үөрэхтээһин кыһата буолуоҕа.

Оттон Томпо Новай сэлээнньэтигэр кэтэһиилээх оскуолаларын инбэстииссийэлээх бырагырааманан үлэбэ киллэриэхтэрэ. Урукку эбийиэктэрэ халаантан эмсэбэлээбитэ. Билигин оскуола 79 үөрэнээччилээх.

СНИЖЕНИЕ ЦЕН НА СЕЛЬХОЗТЕХНИКУ

ШПАГАТ ВЕРЕВКА ДЛЯ ПРЕСПОДБОРЩИКА

ПРЕСПОДБОРЩИКИ

МИНИ-ТРАКТОРА

ПОЧВОФРЕЗА

КОСИЛКИ

ГРАБЛИ ВОРОШИЛЬНЫЕ

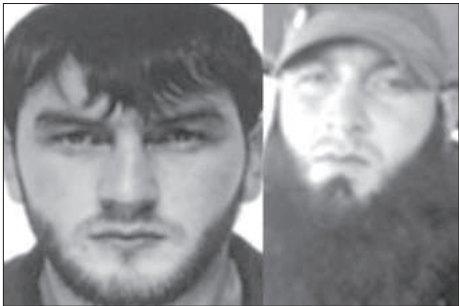
ул. Курнатовского 86

89142725063 W/A 89142784434

Угуйук

Карачай-Черкесия

Муус устар 29 күнүн түүнүгэр Карачай-Черкес Өрөспүүбүлүкэтигэр боевиктар ДПС нэрээтигэр саба түһүүнү онордулар.

Бандыыттар ДПС үлэһиттэригэр чугаһаан кэлэн баран дэлби тэбэр тэрилинэн бырахпыттар уонна ытыалаан барбыттар. Хапсыһы түмүгэр 2 полиция үлэһитэ өллө, 4 киһи бааһырта, оттон саба түспүт боевиктар бэйэни өллүлэр. Сылыктааһынынан, бу боевиктар муус устар 22 күнүгэр эмиэ полицияга саба түһэн 2 киһини өлөрбүт, биир киһини бааһырдыбыт буолуохтарын сөп.

Кличко сунхарар

Киев куорат мээрэ, аатырбыт боксуор Виталий Кличко: “Украинага байыаннай дьайыы сабаланыабыттан ыла (2022 с. олунньутуттан) бэрэсидьиэн Зеленскэйи кытта элбэхтик көрсүһэ сатаатым да, хомойуох иһин, ол кыаллыбата.

Сэрэйдэххэ, бэрэсидьиэн миигиннээбэр суолталаах атын элбэх дьыалалааҕа буолуо”, – диір. Итини таһынан, Кличко Украина бырабытталыстыбата хорупсуйаны утары охсунууну ситэтэ суохтук ытарын

хомуруйар.

Былырын ахсынньыга Кличко “байыаннай салалтага тэнгээтэххэ, Зеленскэй эриэйтэ күүскэ түһэ турар. Онтон киһи соһуйара суох. Украина олохтоохторо ким үлэтин кыайарын дуу, кыайбатын дуу бары илэ харахтарынан көрө сылдьаллар. Ол барыта Зеленскэй бэйэтин албастарын кытта сибээстээх. Бу манньк сөбүлэһиилээх иирсээн буоларыгар Украина тобо бөлөмэ суох олорон биэрбитэй, өстөөх тобо итиччэ түргэнник Киев куоракка тийээн кэлбитэй?” эгин диэн кириитикэлиир. Ол иһигэр, киһи бэрэсидьиэн Зеленскэй генерал Залужнайы главком дуоһунаһыттан уураппытын улахан албаһынан ааҕар.

Миграннар Дьобуруопаны тэпсэллэр

2023 с. устата Германияга Хотугу Африкаттан, Аан Илонтон, Собыруунугу Азияттан төрүттээх миграннар сокуоннайа суох өтөн кириилэрэ 119 бырыһыан улааппыт.

Миграннар, сүрүннээн, ханнык дойдуттан Евросойууска кэлэллэрий? 2023 с. чаччыларынан, Евросойууска көһөн киирэргэ Сирияттан – 181 тыһ., Афганистантан – 114 тыһ., Турцияттан – 110 тыһ., кэлин Израиль-ХАМАС иирсээнэ сааламмытын кэннэ Палестинаттан 11,6 тыһ. сайаапка кирибит. Дабаган эттэххэ, Евросойууска кэлэргэ сайаапка биэрбит дьону барытын ытыс үрдүгэр түһэрэн көрсүбэттэр. 2023 с.

Сирияттан кэлбит сайаапка – 25, Афганистантан – 50, Турцияттан 23 %-на эрэ биһирэммит. Онтон атыттары “кэлимэн” диэбиттэр. Ол холдьобуллубут дьон араас ханаалы барытын туһанан, сокуоннайа суохтук киирэ сатыыллар.

ХНТ дааннайынан, 2023 с. балаган ыйын туругунан аан дойдуга барытыгар араас байыаннай уонна итэбэл иирсээннэриттэн, киһи быраабын күөмчүлээһинтэн сылтаан 114 мөл. киһи дьэитин-уотун бырабан күрөөн барарга күһэллэбит.

Палестина боппуруоһа – ХНТ-га

Бу күннүргэ ХНТ Куттала суох буолууга Сэбиэтигэр Палестина судаарыстыбатын (билингитэ тэриллэ илик) ХНТга киллэрии боппуруоһун көрдүлэр.

Куоластааһын түмүгэр 12 дойду, ол иһигэр Арасыйыа, Кытай, “киллэрэргэ” диэбит эбит буоллахтарына, АХШ утарарын биллэрдэ, Швейцария

уонна Британия “туттуннулар”. Быһата, Палестинаны тутулууга суох туспа судаарыстыба быһыытынан билинэн ХНТга ылары 12 дойду биһирээтэ, 1 утарда, 2 туттунна.

Палестина ХНТ чилиэнэ буоларын тобо утарбыттарын ыйыппыттарыгар, АХШ бэрэстэбиитэлэ Роберт Вуд “билингитэ Палестина тутулууга суох туспа судаарыстыба буолан ХНТга киирэр ирдэбилгэ эппиэттэспэт. Онно судаарыстыбаннас атрибуттара ситэтэ суохтар, Газа секторыгар ХАМАС диэн террористар тэрилтэлэрэ былааһы ылан олорон, төһө нэһилиэннэ онно олохсуйан олооро ситэ биллибэт, дойду кыраныссата ханан барара өйдөмөт, бырабытталыстыба – суох” диир.

“Ситэ сыаналаабатахпыт...”

НАТО сэриилэрин урукку командующайа, ньиэмэс генерала Харальд Кунт: “Арбаангы дойдулар Арасыйыа байыаннай күүһүн-кыабын ситэ учуоттаабакка бу утарыта турсууга киирэн биэрдилэр.

Хара бастаангыттан эйэлээх кэпсэтиигэ сөбүлэһиэх баара. Сэри төһөнөн уһаан иһэр да, ол содула Украинага өссө алдьатылаах буолуо. Украина бу иирсээни улахан байыаннай кыайтарынан түмүктээбэтин туһугар, төһө кыалларынан түргэнник Арасыйыаны кытта эйэлээх дуогабар түһэрсиллэхтээх. Украина байыаннай балаһыанньата күн-түүн аайы холлон иһэр...” – диір уонна арбаангы дойдулар лидэрдэрин “Украина норуота эйэбэ бабарарын” учуоттууларыгар ыгырар.

Газа секторын дуораана

Израиль сэриилэрэ Газа секторыгар (41 км усталаах, 10 км туоралаах учаастак) киирэн “бэрээдэги олохтуу” сатаабыттарга хас да ый буолла. Бу кэм устата Газа секторыгар 33 тыһ. киһи өлбүтүн, 76 тыһ. киһи бааһырбытын суруйаллар. Ол эрэри “бэрээдэк” олохтонон быстыбат.

Бу күннүргэ АХШ хас эмэ уонунан университеттарыгар устудьуоннар “биһиги Палестинаны кытта бииргэ-бит!”, “Палестинага – көңүлү!” диэн луоһуннаах бырачыас аахсыйатын биллэрэн уулуссаларга табыстылар. Устудьуоннар өттүлэриттэн дьэбириэйдэри утарар антисемитты луоһуннар эмиэ элбээн иһэллэр. Полиция миитиннээчилэри утары туох кыаллары барытын онорор. Холобур, Колумбия университетыгар 100-тэн тахса саамай актыыбынай устудьуону тутан хаайдылар.

Бу бырачыас АХШка өссө тэнийэн,

барыта 40 университеты хапта. Олор истэригэр Гарвард, Йель, Браун, Масачусетс, Калифорния, Дж.Вашингтон университетин курдук дойду бастын үрээгин кыһалара бааллар.

Устудьуоннар Палестинаны, Газа секторын өйүүр хамсааһыннара АХШ унгуордаан, өссө Австралия, Дьобуруопка университеттарыгар тарбанан эрэр. Устудьуоннар бэйэлэрин дойдуларын былааһын “Газа секторыгар дьону, оҕолору-дьахталлары кылллы кыдыйыны тохотун, Израильга көмөлөһөн бүтүн” диэн ыгыраллар.

Таджикистан сөбүлээбэт

Таджикистан Тас дьыалаба министиэристибэтэ Семен Григорьев диэн Арасыйыа посолун ыгыран ылан “бырачыас нотатын” туттарда. Кинилэр Арасыйыага таджиктарга “ураты мөлтөх” сыһыан үөскээбиттэн дыксинэллэрин биллэрэллэр.

Таджикистан былаастара “бу манньк куһаҕан сыһыан атын ханнык да дойду гражданныгар буолбакка, ала-чуо

таджиктарга эрэ быһаччы сыһыаннаах, кинилэр эрэ бырааптара уонна көңүллэрэ күөмчүлэнэр” дииллэр. Бу иннинэ Таджикистан МИДэ таджиктар Арасыйыа кыраныссатын туораан киирэллэригэр аһара элбэх бобуу-хааччах олохтоммутун сөбүлээбэтин биллэритэ. Муус устар 27 күнүгэр Москва Внуково аэропордугар 1 тыһ. кэрингэ Таджикистан гражданина ханнык да санитарнай нуормата, аһа-үөлэ суох хаайыллан олорбутун холобурдаабыта.

Уопсайынан, Душанбе бэйэтин гражданныгар “туох да улахан кыһалба суох буоллабына, Арасыйыага барбак-кыт ордук” диэн сүбэлиир.

Саансыйалар дьайбаттар

Financial Times хаһыакка Британия казначействотын анал кэмитиэтин баһылыга Харриет Болдуин интервью биэрдэ.

Онно киһи Арасыйыаны утары биллэриллит саансыйалар, кинилэр былааннаабыттарын курдук, сууһарылаах дьайыны онгорботохторун, төттөрүтүн, бу сылы Арасыйыа аан дойду биир саамай күүстээх экэниэмикэлээх дойдута буолан түмүктүүрүттэн дьаар-

ханар. “Ол харчы РФ оборононатын бүддьүөтүгэр киирэн, Украинаны утары охсууга туттуллар” диір.

Болдуин “Арасыйыаны утары бастакы саансыйалар 2022 с. сабаланыытыгар биллэриллиттэрэ. Онтон ыла 2-ттэн ордук сыл ааста. Ити кэм иһигэр Арасыйыа саансыйаттан хаайтарбат санаттан саҥа суоллары тобула турар. Мантан ситэтэрэн, аан дойдуга эргин уруккуттан олобурбут тиһигэ кытта уларыйда” диір.

Сыгааннары туораталлар

ХНТ кэмитиэтэ “Молдовага аһыйах ахсааннаах омуктары, чуолаан сыгааннары, туораты баар. Сыгаан оҕолоро, ордук кыргыттар, оскуолаба үөрэмэттэр. Бардахтарына да, сотору кэминэн быраабаллар.

Молдова судаарыстыбаннай оскуоаларыгар биір эрэ сыгаан учуутала үлэлиир. Бу боппуруоска Молдова бы-

лаастара ураты болбомтону уураллара уолдьаста” диір.

2022 с. Human Rights Watch тэрилтэ Молдова былаастара Украинаттан куотан кэлбит сыгааннары кейгөлүүрүн туһунан дакылаат онгорбута. Онно этиллэринэн, Украинага сөбүлэһиилээх иирсээн сааламмытыгар, Молдова куотан кэлбит дьон ортотугар элбэх сыгаан баар эбит. Ол эрэри Молдова былаастара кинилэри күрүйэхтэр лаабырдарыгар киллэрбэттэр, “бу сыгааннарга анаммыт миэстэ буолбатах” диэн үүртэлээн кэбиһэллэр эбит.

Бэриги ылыы ырааппыта аахсыллыбат

Арассыйа оборонатын министирин солбуйааччы Тимур Иванову тутан хаайыы билингни кэм хоруупсуйатын саамай улахан айдаана буолара саарбаҕа суох. Иванов уонна Генборократуура 100 триллион солк. баайдарын судаарыстыба туһатыгар былдьыырга сууттаһар “Макфа” холдинг бас билээччилэрэ М.Юревич уонна В.Белоусов дьыалалара бэриги ылыы буруйугар бириэмэ ааспыта аахсыллыбатын, кырдык суута уоруйабы ситэн ыларынан майгыннаһаллар. Өссө “Макфа” дьыалатыгар 90-с сыллардаабы “прихватизация-ламмыт” судаарыстыба баайын төннөрүү үлэтин биир холобура көстөр.

**Ляпкин-Тяпкин
ыт оболорунан
бэриги ыларыны...**

Тимур Иванов холоубунай дьыалата Николай Гоголь аатырбыт “Ревизор” кэмиэдьийэтин биир омсолоһо дьоруойа судьуйа **Ляпкин-Тяпкин бэриги “Я говорю всем открыто, что беру взятки, но чем взятки? Борзыми щенками. Это совсем иное дело”** диэбитин санатар.

АБДь бара турдабына, Оборона министриэриститибэтин “культовай тутааччыта” дэнэр, Шойгу биир сүрүн солбуйааччыта, түөрт саҥа эрэггийээн тутуутун ыттар, Мариуполь түргэн тэтиминэн тутууга хайбанар киһи тутуллан хаайыллыыта улахан эрэнэлээх дьыала буолара чэхчы. Ол иһин, тутуллаатын кытта, биригэн биир араас соһумар сурах тахса турар. Төһө да хара маннайгыттан экэнэмиичэскэй буруйга уорбаланар дэннэр, “байыаннай кэмгэ дойдутун таннарыыга уорбаланар үһү” диэн сурах ордук итэбэтиилээх курдукта. Ону таһынан “Сергей Шойгуну кытта 2012 с. бииргэ үлэлээбит чугас киһитинэн кириэн, туоратаары гыналлар үһү” диэн эмиэ усаха сурах тарбаммыта. Абыйах ахсааннаах тыва омуга аҥаардаах Шойгу инньэ сэбиэскэй сабаттан дойду салалтатын үрдүкү таһымыгар тахсыабыттан тимирбөккө, туохха да уорбаламмакка, ол аата сокуону кэспэккэ, дойдутугар бэриниилээхтик, чиэһинэйдик үлэлээн кэлбит ураты салайааччынан аабыллар. Кини төһө да аармыйа сулуспалаабатар, А.Сердюков кэннэ “олус мөлтөөбүт Арассыйа аармыйатын сэриилэнэр кыабын Шойгу эрэ суһал быһаарыларынан өрө тардыан сөп” диэн, 2012 с. бэрэсидьиэн оборона министиринэн анаатаба. Чэхчы, туох эмэ буруйга умньаммыта буоллар, туоратыллыбыта ыраппыт буолуо этэ.

Онон Владимир Путин инаугурациятын кэнниттэн Шойгуну дойду оборонатын салалтатыттан туоратыахтара диэн этэр уустук. Арай кинини дойдуга килиимэт уларыйытыттан хаһан да буолбатах

халаан, баһаар тахсар улахан куттала үөскээбитинэн, төттөрү ЫБМ ытыахтарын сөбө эбитэ буолуо.

Иванов – Оборона министриэриститибэтин тутуутун үрдүк таһымга таһааран, аармыйа сулуспалаабатар да, аармыйа генералыгар тэнгэнэр чыыннамыт гражданскай киһи. Кини байыаннай биедэмистибэ туох баар тутуутун, элбэх хамсаабат баайын-дуолун дьаһайар үлэлээбэ. Иванову “сүрдээх дьаһаллаах, үлэни сатаан тэрийэр сатабыллаах салайааччы” дииллэр. Кини 2013–2016 сс. Оборона министриэриститибэтин “Оборонстрой” АУо генеральнай дириэктэринэн үлэлээбит. Дойду салалтатын харабын далыгар Кырыымы төннөрүү кэнниттэн хас да бэрэсидьиэнгэ тус бэйэтигэр дакылааттанар оһуобай суолталаах соруудахтары толорбутунан кирибит. 2014 с. үс ый иһигэр Севастопольга бэрэсидьиэн кадетскай училищетын тулупт. 2015 с. бэрэсидьиэн кэлэн арыллыытыгар сылдыбыт “Патриот” паарканы тутан бүтөрбүт. Манна “эбий-изктэри кэмигэр бүтэрээри, тутууларга “раскладушкаба” хоно сылдыбыта”, “аармыйа Иванову онтон ыла улуу үлэһит” диэн сыаналаабыта диэн билэр дьон кэпсииллэр. Ити үтүөтүгэр “Арассыйа үтүөлээх тутууччыта” аат ингэриллибит. Аармыйа сулуспалаабатар да, 2016 с. оборона министирин солбуйааччынан аанаммыт. Хамсык кэмигэр икки ый иһигэр Оборона министриэриститибэтэ Иванов салалтатынан кытайдардаабыр да түргэн тэтиминэн дойду араас куоратыгар 16 үрдүк кылаастаах мэдииссиинэ кииннэрин туттарбыт. Арыллыларыгар Иванов бэрэсидьиэнгэ тус бэйэтигэр дакылааттыыр чиэскэ тиксибит. Бэрэсидьиэн “мэдииссиинэ кииннэрэ манньк түргэнник тутулуохтарын бастаан саарбахтаабыппыт” диэн хайбаабыта.

Дьэ, манньк үтүө үлэһит киһи бэйэтин аһара сананан, төбөтө эргийэн, “тыытыллыбат элиитэбин” диэн ымсыы санааба ыллардаба.

Киин бэчээт суруйарынан, 48 саастаах дьингээх бастакы кылаастаах судаарыстыбаннай сүбэһит Тимур Иванов холоубунай дьыалатын тэрийиингэ РФ Бэрэсидьиэнин дьаһалтатын хонтуроолунай управлениета хомуйбут матырыйаалларыгар тирэбирибтэр. “Саамай үөһэттэн сабаламмыт” диэххэ сөп. РФ Силиэстийэлиир кэмитиэтин Кылаабынай силиэстийэлиир управлениета (СК КСУ, юстиция генераллара уонна полковниктара эрэ сулуспалыыллар) хонтуроолунай управление матырыйаалларынан уонна ФСБ үлэһиттэрин араапардарын үөрэтэн баран, олус улахан бэриги ылыы иһин диэн РФ ХК 291-с ыст. 6-с чааһыгар сөп түбэһиннэрэн буруйдуур холоубунай дьыаланы тэрийбит. Ити күн ФСБ үлэһиттэрэ Иванову, кини чугас көмөлөһөөччүтүнэн аабыллар Сергей Бородини, бэриги биэриигэ “Олимпситистрой” диэн оборона министриэриститибэтин сакаастарынан тутууну ыттар тэрилтэ бэрэсидьиэнэ Александр Фомины бииргэ тутан хаайбыттар. СК КСУ силиэдэбэтэлэ “Ивановтаах көнүлгэ хааллахтарына, сибээстэрин туһанан силиэстийэни мэхэйдэһиэхтэрэ, докумуоннары, буруйдарын дакаастыыр чэхчылары суох гыныахтара” диэбитин Москуба Басманнай оройуонун суута ылынан, хаайарга уурбуг.

Иванов, Ляпкин-Тяпкин судьуйа булчут ыт оболорунан бэрик ыларын курдук, харчынан ылбат эбит. СК КСУ сабабатынан киниэхэ “Олимпситистрой” ХЭТ биир бас билээччитэ Александр Фомин тэрилтэтигэр уонунан миллиардаах судаарыстыба хантараактары ыларга көмөлөһөрүн иһин, киниэхэ босхо дьыэ тутан, бас билэр баайын өрөмүөннээн биэрэр эбит. Саха сиригэр итинниккэ майгынныыр, “тутуу матырыйаалын” төлөөбөккө ыла сатааһынга биир улуус баһылыга буруйдааммытын ахтыахха сөп. Оттон Арассыйа, Саха сирин үрдүнэн да хаһыстаахха, хамнастарын кыабынаабыр төһө эмэ ыарахан сыаналаах дыбарыас коттеджтары туттубут чунуобунньуктары “**чүмэчилэммэккэ**” да булуохха сөбө буолуо.

Иванов курдук баай чунуобунньук албакааттара бастынтан бастын буолаллара чэхчы. Оннук да буолан, араас албаһы булан, ол иһигэр “Иванов 5 оролоох, АБДь быһаччы кыттылааба, киниэхэ омок дойдуларынан саансыйалара түспүтэ, кыраныысса таһыгар ханна да куоппат, онон дьыэ хаайытыгар таһаарын” диэн ааһыны киллэрэ сатаабыттар. Өссө Оборона министриэриститибэтигэр үлэлиринэн, “СК КСУ силиэстийэлиирэ сыһа, онон дьыалата СК байыаннай силиэстийэ управлениетыгар бэриллээхтээх” энгин диэн туруорсаллар. Ону таһынан сыһа холоубунай буруйдаах дииллэр, кини дьайыыларын гражданскай-правовой сыһыаннаһы сокуонунан көрүлүөхтээх диэн көмүскүүллэр эбит. Албакааттар өссө икки ыарахан сыаналаах дьыэни толук ууран таһаартара сатаабыттарын судьуйа аккаастаан, бэс ыйын 23 күнүгэр диэри хаайыллыбыт.

Албакаата Мурад Мусев кэлин быһаарбытынан, Иванову буруйдааһын биэс

сыллаабыта буолбут сабыы-тыйаларга сыһааннаах, АБДьга, да билигин ыттарга сылдыар тутууларыгар сыһыана суох диэбит.

Билигин силиэстийэ бэдэрээтчиттэр биэс сыллаабыта Ивановка улахан дьыэни босхотун биэрбиттэрин, Москуба патриарх Кирилл резиденциятын утары Чыыстай переулукка турар XIX үйэтээби Ивановтар бас билэр дьыэлэрин “Олимпситистрой” тэрилтэтэ реставрациялаабытын хасыһар. Ол сыанатын эспэртиисэ быһаардабына, бэригин кээмэйэ тахсыахтаах. Ону таһынан Иванов Москуба биэс хостох дьыэтин, Рублево-Успенскай шоссеба уһаайбатын, Тверь уобалаһыгар Волга кытылыгар 3 тыһ. кв. м иэннээх улахан даачатын хантан харчыланан ылбытын хасыһаллара буолуо. Ити Волга кытылыгар баар 20 гаа учаастак кини салайа сылдыбыт “Оборонспецстрой” хампаанньатын бас билиитигэр сылдыар эбит.

Оттон Иванов буруйун билиммэт, өстөөхтөрө кинини баһаабырдан, үлэтиттэн уһултараары информационнай хампаанньа тэрийбиттэрин этэр. Албакаата Мусаев чиэһинэй, кырдыктаах силиэстийэ Иванов буруйа суобун дакаастаа диэбит. Били, Анатолий Сердюков курдук, дьыала тохтон, босхолонуо диэн эрэнэллэрэ буолуо. Ол эрэри дьыала бэрэсидьиэн дьаһалтатыттан тахсан, Шойгу көмүскэспэтэх диэтэххэ, мүччү туттарбатты ылларбыттар диэн сэрэйиэххэ сөп. Иванов дьыалатынан дойдуга ким да буол, **буруйу онгорбутун төһө өр буолбута аахсыллыбат диэн охсуллубут эркээйи улахан айдаана суох биллэбэккэ үлэли турарын көрдөрөр.** Элиитэбит дэнэр дьонго улахан сэрэтии.

**Мокоруон хорюолларын
суулуулара**

Судаарыстыба “прихватизацияба” сүтэрбит урукку баайын төннөрөр үлэтэ күүһүрбүтэ ордук АБДь сабаламмытын кэннэ көстөр. Оттон урут бэрик ылыы буруйа ыраппыта аахсыллыбата РФ Генборократуура “МАКФА” диэн мокоруон бордуюксуйатын онгорор холдинг бас билээччилэрэ, олигархтар: Челябинскай уобалас 2010–2014 сс. күбүрүнээтэрэ Михаил Юревич

уонна биисинэс партнёра, Госдума үс төгүллээх дьокутаата Вадим Белоусовы утары суукка “Макфа” уонна кинини кытта ситимнээх хампаанньалар баайдарын-дуолларын Арассыйа судаарыстыбатын туһатыгар былдьыыр туһунан Челябинскай куорат суутугар түһэрбит дьыалатыгар көстөр. **“Макфаны” бас билэр дьон баайдара сөхтөрөр. Генборократуура кинилэр 100 триллион солк. актыыптарын тутарга көрдөспүт.** “Ити төһө элбэх харчынай?” диэтэххэ, Арассыйа 2024 с. бүддьүөтүн дохуота 35 триллион солк. буолуохтаах. Ол аата, быйылгы бүддьүөппүт харчытынаабыр үс төгүл элбэх. Дьыалаба 40-тан тахса эпипээтээччи тардыллыбыт.

Генборократуура сабабатынан, Юревич уонна Белоусов былаас уорганнарыгар үлэли сылдьан, биисинэстииллэрин тохтоппотохтор, кистээбиттэр, туох баайдахтарынан декларациялары наадалаабынан аахтаахтар. Итинэн хоруупсуйаны утары охсуһуу сокуонун кэспиттэр.

Үрдүк балаһыанньаларын өссө күүскэ байарга туһанаары Юревич биисинэһин уолугар, кэргэнигэр суруйбут, табаарыһа Белоусовы тардыбыт. Белоусов уоруга бэйэтин чугас аймахтарын кытыарбыт.

“Макфаны” бүтүн Арассыйаны мокоруон бордуюксуйатынан аһатар холдинг диэххэ сөп. Дойдуга атыыланар хас бэһис хаа мокоруон ас – кинилэр онгоһуктара. Ити олигархтар эмиэ Иванов дьыалатыгар курдук тас дуйдарыгар үтүөнү эрэ онгороллор диэн көстөр, аннылара – адыр уу, хоруупсуйа. “Макфалар” дьыалалара Генборократуура Юревич күбүрүнээтэрдий сылдьан 26 мөл. солк., оттон Белоусов 2019 с. 3,25 млрд солк. суол онгорооччу урбаанньыттартан 3,2 млрд бэрик ылбыт дьыалаларыттан сабаламмыт. Хасыһы өссө улахан буруйдарын арыян барбытыгар Юревичтаах Белоусов омок сиригэр куоптуттар.

Салгыы туох буолуой, “Макфа” сабыллан дойду лапсата суох хаалар дуо? Силиэстийэ кэмигэр “Макфа” бас билээччилэрин харчыла-

рын, оттон хампаанньалартан аахсыйаларын тулуптуттар. Суут бүтүөр диэри аахсыйалар кимизхэ да атыыланыа суохтаахтар, бас билээччилэрэ уларыйбаттар. Тэрилтэлэр мокоруон аһы онгорбуттары курдук онгоро сылдыахтара. Өскөтүн суут “Макфаны” Юревичтаахтан былдьаатабына, ити баай Росимуществоба бастах салайыыга бэриллээхтээх. Онтон судаарыстыбаннай структураларга бэриллэр, соробо чааһынай тэрилтэлэргэ атыыга тахсыан сөп.

Владимир СТЕПАНОВ.

Көмө харчыта аны эрдэ тийер буолуохтаах

“Кыым” муус устар 11 к. 14-с №-гэр тахсыбыт “Ил Дархан өйөбүлэ уларыыбат, оттон үүт харчыта тобо бытаарда?” диэн Владимир Степанов ыстатыйатыгар СӨ Ил Түмэнин тыа сиригэр уонна аграрнай бэлиитикэбэ сис кэммитиэтин бэрэссэдээтэлэ А.П. Атласов сокуон барыла Ил Түмэнгэ хаһан киирбитин, сокуону ылыныы хайдах ааспытын туһунан быһаарыыт суругун бэчээттибит.

СӨ Бырабыыталыстыбатын 2024 с. олунньу 7 күнүнээби 40 №-дээх уураабынан бигэргэтиллибит “СӨ муниципальнай оройуоннарын уонна куораттаабы уокуруктарын олохтоох салалыыныларын уорганнарыгар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары биэрэр туһунан” диэн СӨ сокуонугар уларытылары киллэрэр туһунан СӨ сокуонун барыла СӨ Ил Түмэнин көрүүтүгэр 2024 с. олунньу 9 күнүгэр киллэриллибитэ.

Сокуон барыла СӨ Ил Түмэнин тыа сиригэр уонна аграрнай бэлиитикэбэ сис кэммитиэтин уочараттаах мунһабыр көрүлүбүтэ уонна сис кэммитиэ 2024 с. олунньу 16 күнүнээби 2-4-с №-дээх быһаарыытынан СӨ Ил Түмэнин көрүүтүгэр киллэриллибитэ.

СӨ Ил Түмэнэ бэһис уочараттаах пленарнай мунһабыр “СӨ муниципальнай оройуоннарын уонна куораттаабы уокуруктарын олохтоох салалыыныларын уорганнарыгар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары биэрэр туһунан” “СӨ сокуонугар уларытылары киллэрэр туһунан” СӨ сокуонун 2024 сыл олунньу 28 күнүнээби С 72-VII №-дээх уураабынан ылыммыта.

Бу сокуонунан кэтэх хаһаайыстыбаларга сүөһү иититин өйөөһүнгэ субсидия кээмэйэ ынах сүөһү биир төбөтүгэр II бөлөххө (киин, Илин Энгээр уонна Бүлүү сүннүнээби улуустарыгар (оройуоннарыгар) киирэр муниципальнай оройуоннарга уонна куораттаабы уокуруктарга 37 тыһ. солкуобайтан 39 тыһ. солкуобайга диэри, уонна

I бөлөххө (Арктикатаабы уонна бырамыысыланнай улуустарга (оройуоннарга) киирэр муниципальнай оройуоннарга уонна куораттаабы уокуруктарга 37 тыһ. солкуобайтан 45 тыһ. солкуобайга диэри улаатта. Итиэннэ дьэ сүөһүтүн иити бородууксуйатын (ыаммытынан үүтү) онгортон таһаарыыны уонна астааһыны хааччыыыга субсидия кээмэйэ ыаммытынан үүт биир туоннатын иһин 60-тан 65 тыһ. солкуобайга диэри улаатта. Ону таһынан туораахтаах култуураны олохтооҕа агротехнологическай үлэни тэрийиигэ субсидия кээмэйэ туораахтаах култуура олохтоолор иһин 1 гектарыгар 10 тыһ. солкуобайтан 13 тыһ. солкуобайга диэри үрдээтэ.

СӨ Ил Түмэн ылыммыт “СӨ муниципальнай оройуоннарын уонна куораттаабы уокуруктарын олохтоох салалыыныларын уорганнарыгар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары биэрэр туһунан” “СӨ сокуонугар уларытылары киллэрэр туһунан” СӨ сокуона СӨ Ил Дархана илии баттырыгар уонна бар дьонго биллэрэригэр анаан, Регламенынан олохтоммут болдьох иһигэр ытыллыбыта.

«Саха Өрөспүүбүлүкэтин муниципальнай оройуоннарын уонна куораттаабы уокуруктарын олохтоох салалыыныларын уорганнарыгар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары биэрэр туһунан» “СӨ Сокуонугар уларытылары киллэрэр туһунан” 2698-С 71-VII №-дээх СӨ Сокуона СӨ Ил Дарханынан 2024 с. кулун тутар 18 күнүгэр илии баттаммыта. «Правовой инициативы интернет-порталыгар» (www.pravo.gov.ru) 2024 сыл кулун тутар 21 күнүгэр тахсыбыта уонна тустаах бэчээт уорганнарыгар тахсыбыт күнүттэн уон күн ааспытын кэннэ күүһүгэр киирбитэ.

Сокуон күүһүгэр киирбитин кэнниттэн сокуон туолуутун хааччыгар СӨ Бырабыыталыстыбатын уонна СӨ олохтоох салалыыныларын уорганнарын уорганнарыгар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары толорууларыгар анаан СӨ судаарыстыбаннай бүддьүөтүттэн олохтоох бүддьүөттэргэ субвенциялары биэриин уонна туттуу Бэрээдэгэр уларытылар киллэриллибиттэрэ.

СӨ Бырабыыталыстыбатын 2024 с. кулун тутар 29 күнүнээби 102-с №-дээх уураабынан СӨ муниципальнай оройуоннарын уонна куораттаабы уокуруктарын олохтоох салалыыныларын уорганнара тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары толорууларыгар анаан СӨ судаарыстыбаннай бүддьүөтүттэн олохтоох бүддьүөттэргэ субвенциялары биэриин уонна туттуу Бэрээдэгэр уларытылар киллэриллибиттэрэ.

Муниципальной оройуоннар судаарыстыбаннай өйөбүл дьаһалларын биэриин бэрээдэгэтин туһунан уорганнарыгар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарыытын өйөөһүнгэ тустаах судаарыстыбаннай боломуочуйалары биэрэр туһунан» “СӨ Сокуонугар уларытылары киллэрэр туһунан” 2698-С 71-VII №-дээх СӨ Сокуона СӨ Ил Дарханынан 2024 с. кулун тутар 18 күнүгэр илии баттаммыта.

x x x

Эрдээксийэттэн: Муус устар 25 күнүнээби быһа эпиригэр Ил Дархан быйыл т/х-тыгар көмө тийиитэ тобо бытаарбытын быһаарда. Урут т/х-тын өйүүр бырагыраамалары онгортго бүддьүөт үбэ уонна субсидия үбүн тус аналыгар эрэ туттуллар хонтуруолун кытаатыннараары, субсидияны СӨ сокуонунан олохтоор бэрээдэгэ ылыллыбыт эбит. Сокуон быйылгы уларытылары киириилэрэ ол бэрээдэги тутуһан бытааран, көмө үп тийиитэ тардыллыбыт.

Тыа сириин үлэһиттэригэр харчылар ый да хойутуура улахан охсуулаах. Ону учуоттаан, Ил Дархан бырабыыталыстыба субсидия кээмэйин СӨ Бырабыыталыстыбатын уураабынан бигэргэтэргэ дьаһал биэрбит. Ил Түмэн уураабы хонтуруоллуохтаах. Эһиилгиттэн үүт, сүөһү төбөтүн харчыта эрдэ тийиитин тыа сириин үлэһиттэрэ хонтуруолга ылыахтаахтар.

Тыа хаһаайыстыбатыгар саҥа сыһыаны олохтоохха

Сэбизскэй былаас саҥана, чэхчы, элбэх ынах сүөһү, сылгы баара. Сопхуостар ССКП Киин кэммитиэтэ туруорбут “Ас-үөл бырагырааматын” толорууга, чэхчы, сорунан үлэлиилэрэ. Үлэһиттэригэр анаан “общепит” диэн көрүллэр эт түнгэтиллэрэ, онтон атына судаарыстыба сорудабын толорууга барара. Ынах сүөһү атабын, сылгы туйабын, тириитин – барытын оройуон этин кэмбинээтэ хомуйан куоракка барар этэ. Ити кэмнэргэ атыыга, бэл, ынах тыһа бачыынканы онгороллоро. Сопхуостар оскуола, уһуяан тутуутун ыыталлара, атын да социальнай үлэни толороллоро. Ол саҥана сопхуостар үлэһиттэрин оболорун көрөөрү – оҕо садтара, үөрэтээри оскуолалар үлэлиилэрэ.

“Оскуола – производство – үрдүк үөрэх кыһата” диэн хамсааһынынан ССКП райкомнара сорудах туруоран, ыччаттар, оскуола кэнниттэн 2 сыл үлэлээн баран, анал путевка ылан, үрдүк үөрэххэ туттарса киирэллэрэ. Дьингэр, ити үчүгэй үгэс этэ. Үрдүк үөрэххэ үлэни-хамнаһы билсипит, олох араас мындырыгар үөрэммит, өйүн туһут оҕо киирэн, үчүгэйдик үөрэнэрэ.

Ол курдук, т/х үлэлээн баран үрдүк үөрэххэ киирбит оболортон билим элбэх дуоктара, хандьыдаата үүнэн тахсыбытара. Үөһээ Бүлүү Балаганнаабыттан төрүттээх А.Р. Варфоломеев, Р.З. Алексеев – мэдиссиинэ билимин дуоктара, Р.И. Александров, О.Д.А. билим хандьыдаата буолбуттара. Бары доруобуйа харыстабылын салаатыгар үрдүк дуоһунаска, доруобуйа харыстабылын министириин солбуйааччытыгар тийэ үлэлэһиттэрэ.

Арасыйа Бэрэсидьизэнэ Борис Ельцин сопхуостары аҥаардас сэбизскэй хаһаайыстыбалар диэн ааттарыттан дабыны сылтаан ыспыта диэххэ сөп. Сопхуостар ыһыллыбыттарын кэннэ, кырдык, ыһыллы-тобуллу барбыта. ССКП райкомнара тохтоон, үлэ каадырын иитиин, үүннэриин, салайар үлэбэ таһаарыы бэлиитикэтэ тохтообута.

Ол кэмтэн ыла ынах сүөһү, сылгы көрүүтүн, иитиитин суолтата, баайга-дуолга сыһыан тосту мөлтөөбүтэ. Ол онугар хас нэһилиэк ыһаабын аайы ныйра, убаһа бириистэри туруоруу саҥаламмыта. “Өбүгэлэрбиттэн илдьэ кэлбит төрүт дьарыкпытын көргө-нарга кубулутуу, суолтатын түһэриин мөлтөөбүт саҥаламмыта” диэххэ сөбө буолуо.

Билигин “ынах сүөһү абыйаата, арыы суох, сыаната ыараата” диэн куолулаан, айахтаах барыта араатардыыр, халлааны хастыыр. Оттон тыа киһитэ барахсан кыһыны быһа иитэн-көрөн таһаарыт ныйраһын, убаһатын 1–2 күннээх көргө-нарга туттар, ыһахтанар буоллаапытына, хантан ынах сүөһүбүт, сылгыбыт элби туруйу? Бириискэ, аахтааха, олус элбэх ныйра, убаһа барар. Ону таһынан нэһиликтэрибит ыһахтарыгар бааһынай хаһаайыстыбаларыттан “босхо успонсардатан” ыларбыт эмиэ баар суол.

Сопхуостар ыһыллыбыттарын да иһин, т/х үлэтэ “кур бэйэтэ кубулуйбата”. Тыа дьонно син биир кураан, угут сыллары хорсундук туорууллар. Тиэхиньикэ, уматык, саппаас чаас сыл аайы ыараатар да, элбэх ороскуоту көрсөн туран оттууллар. Ону эмиэ ороскуотуран тизитэрэн, дьэ таһын булларалларын таһынан, кыһыны

быһа хотон үлэтиттэн ордубаттар, сылгы көрөртөн араһаттар. Т/х сагалыы сыһыан олохтуурга этии киллэрэбин:

1. Нэһиликтэр, улуустар ыһахтарыгар убаһа, ныйра бириистэри туруорууну тохтоотуохха. Т/х баайыгар-дуолугар харыстабыллаах сыһыаны бастаан мөлтөөбүт саҥалаахха. Холубур, улуус ыһаабын “үс илээх хапсаагыгар” 21 нэһилиэк 21 убаһаны туруорар. Кыайыт-хоппут бөбөстөр хасты дабыны убаһаны илдьэ бараллар. Ону барытын иитэллэрэ буолуо дии санаабыппын. Улахан ыһахтарга уопсай сүбэнэн биир убаһаны мунутуур кыайылаахха туруоруохха сөп.

2. Т/х-тын өрө тардар инниттэн ынах сүөһү, сылгы иитиин баҕалаах, үлэтэ суох, хамнаһа кыра дьонго эрдэттэн үөрэтэн, социальнай хантараагынан 500 тыһ. солк. итэбэһэ суох үлэһиттэрин онгортон, кинилэр ынах сүөһү, сылгы ииттэр усулу-

обуйаларын, дохуоттаах буолар үлэлэрин-хамнастарын таба тэрийэн ытыахха.

3. Билигин баар бааһынай хаһаайыстыбалары күүскэ өйүүххэ, кинилэр туттарбыт үүттэрин харчыта тутта төлөнөн иһэрин ситиһиэххэ.

4. ТХМ-тэ биэрэр тыа үүтүн субсидиятын харчыта, чэхчы, ыаммыт, тутуллубут үүккэ бэриллэрин ситиһиэххэ. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн үүт былаана эбэн суруйуу (приписка) суотугар туоларын тохтотуохха.

5. Ил Дархан Айсен Николаев кэтэх ыаллары өйүүр мэхэ-ныисиминэн ынах төбөтүгэр бэриллэр 39 тыһ. солк. чопчу ыанар ынахтаах хаһаайынарга тийэринэн үчүгэй. Ол курдук, т/х ыһаагыгар үлэһиттэн бары салааба чопчу, түргэнник тийиэхтээх.

6. Тыа сириин биир сүрүн кыһалбата бааһынай уонна кэтэх хаһаайыстыбалар бэйэлэргэ улахан кыамталаах тиэхиньикэ булан, бааһына сирдэри онгостор, эбиз ыһа күөх маасса хомуйар кыахтара суоҕа буолар. Саха сириинээби “Упрмелиоводхоз” бүддьүөт судаарыстыбаннай тэрилтэтэ 7 улууска филиаллаах. ТХМ балары сиргэ үлэлиир улахан кыамталаах анал тыраахтардарынан, сири танастыыр, хорутар, ыһар, хомуйар тэриллэринэн хааччылан, үлэни-хамнаһы тэрийэрэ буоллар, бырабыллан сытар бааһыналар чөлүгэр түһэриллэн, сүөһү аһылыгын базатын хангатыга улахан көмөнү оноруу этилэр.

Манна сирдэрин онгортон, сүөһүлэрин аһылыгын базатын хангатыммыт, ыанар ынах төбөтүгэр харчы ылбыт кэтэх уонна үүт субсидиятын туһаммыт бааһынай хаһаайыстыбалар үөрүүнэн төлөһүө этилэр.

Дьэ, т/х-тыгар хаһаайыны сыһыаннастахпытына, ас-үөл өттүнэн куттал суох буолуутун хааччыыахпыт, ыччатты тыа сиригэр хаалларыахпыт, тыа хаһаайыстыбатын өрө тардыахпыт.

Степан ДМИТРИЕВ, Үөһээ Бүлүү улуусун Балаганнаах нэһилиэгин баһылыга.

Убаһа, ныйра бириисти тохтоотуохха!

Аахсыйа тула аймалҕан

Ааспыт нэдиэлэҕэ Ил Түмэн пленарнай мунньабар АЛРОСА боппуруоһа көрүллэригэр Ил Түмэн спикерэ Алексей Еремеев АЛРОСА аахсыйаларын туһунан сокуон барылын киллэрдэ.

Сокуон барылын туһунан

Саҥа эрдээксийэлэммит сокуон 4 ыстатыйатыгар Саха сиригэр урукку курдук 25%+1 аахсыйа сурулла сылдьар. Ити аахсыйа бакыата халбаннаабаттыы сурулла сылдьар, ити өлүүтүн адыас намтыа суохтаах.

Итини сэргэ АЛРОСА “сабыылаах” (“закрытое”) диэн аатын уларытан “публикнай аахсыйалаах уопастыба” (“публичное акционерное общество”) Сокуона көнөрүлүннэ. Ити барылын көбүлээчигэ өссө норуот 20-чэ дыкутаата кыттыспыта уонна “публикнай истиилэри ытар туһунан” диэн нурма киллэртэбит. Билингги сокуонга публикнай истиилэр онуларыгар Ил Түмэн быһаарыта наада диэн сылдьар.

Аахсыйа судаарыстыбаннай бакыатын көмүскээн

Юрий НИКОЛАЕВ, Ил Түмэн Бүддьүөккэ сис кэммитэтин бэрэссэдээтэлэ, Тайга пост саайка манньык быһаарбыт:

– Мин бу билигин үлэли сылдьар сокуону онгорсубутум, ону олус үчүгэй сокуон диэн сыаналыбын. Аһаҕас, төһө да хас да лиискэ баттар, бу сокуону аахайбат буолар кыаллыбат. Бу сокуон бэйэтин кэмигэр Арасыйа Баайга-дуолга сыһыаннаһы министриэти бэтэ АЛРОСА аахсыйаларын приватизациялы сатаабыттан көмүскэбит(!) Ол сүрдээх дыксиниилээх былааннар этэ, ону бу эрэ сокуон өгөтүнэн Егор Афанасьевич Борисов (2010–2018 сс. өрөспүүбүлүкэ Ил Дархана) биһиги аахсыйаларбытын көмүскээн турар. Онон киниэхэ олус махтана саныбын.

Оччолорго АЛРОСА аахсыйаларын 8%-нын илдьэ сылдьар улуустар баһылыктарын кытта кэпсэтэн, кинилэртэн аахсыйаларын эмиэ үктэтэн ылаары гыммыттар. Сорохтор аахсыйаларын атыылаан баран, “Газпром” аахсыйатын атыылаһаары соруммуттар. Ол эрэри, хата, ол былааннар туолбатахтара туһалаабыта диэххэ сөп. АЛРОСА хампаанньа билигин өрөспүүбүлүкэ уонна улуустарга баар аахсыйалара – бу билингги кэмгэ куттала суох буолууну хааччыгар бэртээхэй “сыттык” (подушка безопасности). АЛРОСА биһиги

өрөспүүбүлүкэбит экэниэмикэтин биір сүрүн тутула буоллаба.

“Өрөспүүбүлүкэ өлүүтэ аччыа суоҕа”

– Оттон өссө 2011 сыллаахха АЛРОСА аатыттан “сабыылаах” диэн тыл ылыллыбыта. 2013 сыллаахха мэкитэ суох 7% аахсыйаны атыылаан кэбиспиттэрэ. Оччолорго тоҕо сокуонга уларытылары киллэрэн кэбиспэтэххити?

– Уытырыылаах Ил Түмэнгэ (билигин VII – ТП) мин итини бэлиэтиир сокуон бэлэмнэбитим. Билигин уларытыллан эрэр 4 ыстатыйа, мин АЛРОСА аахсыйалара уларытар түбэлтэтигэр, ол референдумунан быһаарыллар диэн этии киллэрибитим. Ону юристар референдумга итиник боппуруостар көрүлүбэттэр диэбиттэрэ. Норуот санаатын билэр санаа баара эрэри, ону хайдах гынаахха сөп этэй?

Оччолорго өрөспүүбүлүкэ салалтата миигин “ити тиэмэни күүркэтим” диэбитэ. Уларытылар “формальнайдар”, тугу да уларыппаттар диэн буолбута. Онон оттон көрөбүт дии, син биір тухха эрэ эргиллэн кэлибит.

Публикнай аахсыйалаах уопастыба (ПАО) сабыылаах

аахсыйалаах уопастыбаны (ЗАО) утумнааччы буолар. Саха сириин аахсыйаларын ахсаана 25%+1. Онон ити бэлиити-чэскэй түгэнгэ “манньык сокуону көбүлээм” диэн эпиптэрэ.

Дьокутаат Виктор Фёдоров АЛРОСА аахсыйаларын слайыы туһунан сокуонга итиннэ майгынныыр көннөрүүлэри киллэттэрэ сатаабыта. Ил Түмэн кулардарыгар бу боппуруоһу элбэхтик дьүүлэспиппит. Билигин эмиэ бу сокуону киллэрэргэ диэтибит, мин онно илии баттаатым.

Биһиги бу сокуонунан, АЛРОСА аахсыйаларын судаарыстыбаннай бакыатын көмүскээри гынабыт. Эбии эмиссия ытыллар да буоллабына, өрөспүүбүлүкэбит өлүүтэ аччатылыа суоҕа.

– Өрөспүүбүлүкэтэн ким эмэ ыйытыа дуо ону? Биһиги ылыммыт сокуоммутун билиниэхтэрэ дуо?

– Өрөспүүбүлүкэ судаарыстыбаннай бас билиитигэр сылдьар аахсыйабыт бакыата биһиэхэ быһаарыы ылынарбытын көнүллүүр, эмиссия эмиэ. Оттон куластааһын буоллабына, өрөспүүбүлүкэ бэйэтэ билэринэн куластыа буоллаба.

Социальной ситимнэр бу сокуону ырыталлара үчүгэй дии саныбын. Дьон АЛРОСА хампаанньа биһиэхэ суолтатын сөпкө өйдүүлэр. Ол эрэри мин сокуон барылын өссө төгүл ааҕарга уонна баар сокуону кытта тэҥнээн көрөргө сүбэлиэм этэ. Сокуон барыла аахсыйалары эбии көмүскэл мэхэниисмин киллэрэн биэрэр. Публикнай истиилэр диэн. Кырдык, публикнай истиилэри ылынар судаарыстыбаннай былаас уорганнарыгар булгуччута суоҕа буолуо да. Ол эрэри үлэитигэр мэлдьи даҕаны дьон-сэргэ санаатын учуоттуубут, публикнай истиилэр хайдах ааспыттарын биллэрэн иһэбит.

“Эбии страховка”

– Ил Түмэн уопастыбаннай истиилэри нөҕүө, бэйэтигэр эбии “страховка онгостор” диэн өйдөөххэ сөп буотар дуо? Публикнай истиилэр хаһан эмэ АЛРОСА аахсыйаларын атыылаан диэхтэрэ дуо, ама? Дьокутааттарга куюһур баар буолуо дии норуот утарар диэн.

– Оннук, сөпкө этэбит. Чунобунууктары бирикэстиэххэ сөп, оттон норуоту оннук муһалаабаккын. АЛРОСА аахсыйаларын атыылыыр да түбэлтэҕэ биһиги син биір публикнай истиилэри ытыта эти-

бит. Ол Ил Түмэн регламэныгар, Төрүт сокуону дьүүлэһиигэ, холобур, сурулла сылдьар. АЛРОСА-ба сыһыаннаах барыта, сабыылаах аан кэннигэр туох да ытыллыбат, син биір. Билигин ол публикнай истиилэр сокуонунан биһиргэнэн киірін биіриэхтэрэ. Оччоро аахсыйалары слайыыга публикнай истиилэри сокуонунан биһиргэтэбит.

Кэммитэ мунньабар бу сокуон туох да мөккүөрү таһаарбатаба. Биһиэхэ бу сокуон аһаҕас уонна өйдөнөр, туох да кутталлаба, “уу аннынаабы сытар таһа” суох. Ону кытта туох да принципиальной сага киірибит онно эмиэ суох.

Муус устар 23 күнүгэр Ил Түмэн АЛРОСА аахсыйаларын слайыыга ылыныллар сокуон барылын көрбүтэ. Баар сокуон 4-с ыстатыйатын аҕалабыт.

Баар сокуонга:

“Саха Өрөспүүбүлүкэтин бас билиитигэр судаарыстыбаннай аахсыйа 32%-на тиксэр. Аахсыйаны атыы-эргизэн, Судаарыстыбаннай бас билиигэ киллэри СӨ Сокуонугар эрэ олобуран онгоһулуохтаах. Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай былааһын уорганнара өрөспүүбүлүкэ баайын-дуолун, аахсыйа 25 тыһ+1 өлүүтүтэн аччаппакка эрэ харыстыллар”.

Киіриэхтээх сокуонга

“Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай бас билиитигэр Хампаанньа устаптаах хапытаалын 25, 0002 бырыһыан аахсыйата сылдьар. Устаптаах хапытаал 25%+1 куластанар өлүүтэ бу Саха өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай бас билиитигэр сылдьыан сөптөөх аахсыйа саамай аҕыйах (минимальнай) ахсаана. Аахсыйа аччатыллар кыаба суох. Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай былааһын уорганнара бу судаарыстыбаннай бас билии халбаннаабатын хааччыаллар”.

Хампаанньа Саха өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай бас билиитигэр сылдьар аахсыйаларын атыылааһын уонна ахсаанын уларытыы, солукка биэри Саха Өрөспүүбүлүкэтин сокуонугар олобуран эрэ ытыллар. Атылыырга уонна өлүүнү атыннык уларытарга, аахсыйаны солук биэрэргэ туһуламмыт сокуон, публикнай истиилэри ыппыт кэннэ биірде ылыллар”.

Тайга.Пост саайтан.

Арасыйа Үбүн миниистиэристибэтэ: “Уоскуйун” диір

“АЛРОСА аахсыйатын эбии эмиссията уонна Саха сириин өлүүтүн кыччааһына хампаанньага көрүлүбэт”

Эбии эмиссия – (дополнительная эмиссия акций) диэн, ол аата хампаанньа саҥа аахсыйалары таһаарар уонна атыылыыр. Холобур, урут хампаанньа 1000 аахсыйалаах буллабына, эмиссия кэнниттэн 1100 буолар.

Икки нэдиэлэ ааста быһыылаах, социальнай ситимнэргэ Саха Өрөспүүбүлүкэтэ илдьэ сылдьар АЛРОСА аахсыйаларын туһунан саҥа сокуон барылын туһунан айдаан тахсыбыта. Санатар буоллаха, Саха сириин өлүүтэ бу хампаанньага 25%+1 аахсыйа. Биһиги экэниэмикэбит биір саамай туллар тутаба АЛРОСА хампаанньа буоларын бары да бэркэ өйдүүбүт, билэбит. Бу аһатан-сиэтэн олоор хампаанньабыт, эгин араас буолан хаалар түбэлтэтигэр... Ча, куһаҕаны ыраламмаппыт. Арай, бу араас СМИ-тэн, саайтартан булбут информациятын таһаарабыт.

РФ Үпкэ миниистирин солбуйааччыта Алексей Моисеев диэн киһи,

өрөспүүбүлүкэҕэ улахан суолталаах хампаанньага сыһыаннаан, тус санааларын эттилер”, – диэн. “Эбии эмиссия тахсар түбэлтэтигэр АЛРОСА өлүүтүн бас

бэл, уоскутардыы, быһаарсыыга кытыспыт эбит. Кини чуолкайдык “АЛРОСА аахсыйатын эбии эмиссията күүтүлүбэт” диэбит. А.В. Моисеев салгыы быһаарбыт: “Сокуонга уларытылары киллэрэн, дьокутааттар

билэр омуқ инбиэстэрдэрэ эрэ буолбакка, боростуой Арасыйа гражданнырын өлүүтэ эмиэ “суураллар”, биһиги ону баҕарбаппыт”, – диэбит өссө.

Публикнай истиилэр – көмүскэнии биір ньымата?

Сокуон барылыттан эргэ нуормалары ылыттар, “сабыылаах” диэн оннугар “публикнай аахсыйалаах уопастыба” диэбиттэр, урукку 32% аахсыйаны бас билии туһунан импэрмэссийэни хомуйбуттар (2013 сыллаахха аахсыйа өлүүтүн 7% атыылаабыттар), билигин 25%+1 аахсыйа ахсаанын уларыбат гына хаала сылдьар.

Ону сэргэ эбии “публикнай истиилэри ытар туһунан” пууну киллэрэн биэрбиттэр. Баҕар, Саха сириин өлүүтүн суурайар курдук, эбии эмиссия ытыл-

лар түбэлтэтигэр оччотугар публикнай истиилэр ытыллан эгин баран, биірде быһаарыллыахтаах диэн.

Ону, биллэн турар, сорохтор тутатына уорбалаан барыттар, ол “публикнай истиилэр туох да күүһэ суохтар” эгин диэн. Ол эбэтэр ити истиилэр “сүбэлиир” (рекомендательный характер) эрэ кыахтаахтар диэн. Онон, баҕар, бу барыта туох эрэ махинациятын онорорго сабыы эрэ буолуон сөп да диэччилэр бааллара. Ол эрэри сокуонга “публикнай истиилэр” туһунан пуун баар буоларыттан көрдөххө, хамсаабат аахсыйа ыстаатына уларыбат. Ол оннугар АЛРОСА аахсыйаларын былдыһы сатаатарына, өссө биір эбии “сигнал” баар буолар, – диэн быһаарбыт РФ үпкэ миниистирин солбуйааччыта Моисеев.

Бэлэмнээтэ
Н.ГЕРАСИМОВА.

АЛРОСА Саха сиригэр ойуур бизоннарын питомниктарыгар көмөлөһүө

Алмаас хампаанньата “Уус Буотама” уонна “Тыымпынай” диэн питомниктарга итиллэр ойуур бизоннарын көрүүгэ-харайыыга анаан, быйыл 3,5 мөл. солк. үбүлээһини көрөр буолбут. Бу туһунан АЛРОСА Экологияҕа киинэ иһитиннэрдэ.

Бу көмө үп-харчы хампаанньа Саха сиригэр Биология баайын, ураты харыстанар сирдэрин уонна айылба

баайын, ураты харыстанар сирдэрин уонна айылба

пааркаларын дириэксийэтин кытта түһэрсит тус сыаллаах үбүлээһин саҕа дуоҕа-барын чэрчитинэн көрүллэр. Туһааннаах үп-харчы “2024–2025 сылларга ойуур бизоннарын “Уус Буотама” уонна “Тыымпынай” вольтердаах питомниктарын тупсаран,

сөргүтэн онгоруу” диэн экология бырайыагын олоххо киллэрэргэ көмөлөһөр инниттэн анаанар.

Күн бүгүн ойуур бизона – бүтүн аан дойду үрдүнэн имири эстэн эрэр, сүтэр-симэлийэр кутталлаах көрүнгө киирсэр үүт аһылыктаах аарыма кыыллартан биридэстэрэ. Манньык ураты, сэдэхтик көстөр бизону иитэр питомниктары сайыннары уонна бу кыыллар эбиллэр усулуобуйаларын тэрийэн, сэдэхсийбит кыыл ахсаанын хантатар, популяциятын харыстаан илдьэ сылдьан, кэлэр көлүөнэҕэ тыыннаах тийи-иилэрин хааччыйар туһугар үлэлэһэр бырайыак.

Ол быһыытынан быйыл бизон элбиир усулуобуйатын тэрийэр, мэччийэр, сылдьар сирдэрин кэнгэтэр гына питомниктар сүрүн эбийиэктэрин өрөмүөннүүр, тупсарар үлэ былааннамыт.

“АЛРОСА – айылба ха-

рыстабылыгар анаан уонна айылба кыылын-сүөлүн, көтөр-сүүрэр баайын харыстыырга үлэлэһэр бырайыактары олоххо киллэрэргэ өрүү көмөлөһөр дьоһуннаах партнёр. Бу саҕа дуоҕабыр да түһэрсии хампаанньа айылба харыстабылыгар эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһарын уонна экология хайысхатыгар үлэни өссө сайыннаран иһэргэ дьулууһарын кэрэһилиир”, – диэн АЛРОСА пресс-сулууспата суруйар.

Көҕүлэ суох бултааһыны утары: АЛРОСА хотугу таба көмүскэлигэр анаммыт бырайыагы салгыы үбүлүүр

Ону тэнгэ, алмаас хампаанньата Биология баайын, ураты харыстанар сирдэрин уонна айылба пааркаларын дириэксийэтин кытта өссө 2023–2026 сылларга дьайар хотугу таба көмүскэлигэр толкуйдаммыт бырайыагы олоххо киллэрэр туһунан дуоҕабарга илии баттаспытын бэлиэтиир тобоостоох.

Хотугу кыыл таба харыстабылыгар тустаах дириэксийэ тэрийбит “Арҕаа” диэн анал этэрээтэ салгыы дьарыктаныаҕа. Бу этэрээт таба маассабайдык айанныыр кэмигэр көҕүлэ суох бултааһыны – о.э., быраканьыардааһыны уодьуганныыр, кыыл таба ахсаанын көрөр-истэр, учуоттуур, ырытан көрөр (мониторинг) үлэни ыытар уонна табаҕа кутталлаах ардай аһылаах ахсаанын бэрээдэктиир (регулирует) аналлаах.

Бу этиллэр бырайыак түмүгүнэн Сахабыт сиригэр туундаратааҕы, хотугу кыыл табатын популяциятын туруга хайдабын быһааран, сыанабыл, түмүк онгоһуллуохтаах эбит. Дьэ уонна ол үөрэтэн, ырытан көрүүгэ олобуран, хотугу кыыл таба харыстабылыгар, ахсаанын хантатыыга туһаайан, араас тэрээһин ытыллыахтааҕа этиллэр.

Манна сыһыаран санатар буоллаха, АЛРОСА хампаанньа “Арҕаа” анал этэрээт хотугу кыыл таба көмүскэлигэр анаан ыытар тэрээһиннэрин 2019 сылтан үбүлүүр. Бу ааспыт кэм устата туһалаах араас бырайыак олоххо киирдэ. Ол иһигэр дьонҕо-сэргэҕэ иһитиннэрэр-быһаарар хайысхалаах тэрээһиннэр, туһааннаах сирдэргэ ытыллар эрийдэлэри өйүүр, иниспиктэрдэргэ уонна билим-чинчийэр үлэҕэ көмөлөөх хааччыыы уо.д.а. бааллар.

Ити курдук, Саха сиригэр алмаас хампаанньата АЛРОСА өрөспүүбүлүкэ аҕыйах ахсааннаах төрүт олохтоохторун өйүүр, төрүт дьарыктарын салгыы илдьэ сылдьалларыгар көмөлөөх тэрээһиннэри ыытарын таһынан хотугу кыыл таба ахсаанын хантатар, үйэтитэр уһун кэмнээх бииргэ үлэлэһиини салгыыр былааннаах. Бу туһунан АЛРОСА пресс-сулууспата иһитиннэрэр.

Бэй. кэр.

Матырыйаалга Саха сиригэр Биология баайын, ураты харыстанар сирдэрин уонна айылба пааркаларын дириэксийэтэ биэрбит хаартыскаларын көрөбүт.

Ытырыык ыт кыһалбата, дьэ, быһаарыллар ини...

Хайа мунгун, дьэллик ыт элбиирин, дьонго, дьиз сүөһүтүгэр куттал суоһуурун уодьуганныыр, күүтүүлээх-кэтэһиилээх сокуон бастакы аабыытын Ил Түмэн дьокутааттара ылыммыттар. Кыра эбии кириэстээх диэн буолбут. Чопчута, муус устар 24 к. Судаарыстыбаннай Мунньах 6-с уочараттаах пленарнай мунньагар, «Об установлении порядка осуществления деятельности по обращению с животными без владельцев и определения перечня мероприятий при осуществлении такой деятельности на территории Республики Саха (Якутия)» диэн Саха Өрөспүүбүлүкэтин 87-7 №-дээх сокуон барылын бастакы аабыыга ылыммыттар.

Сокуон барылын, быыбардааччыларын күүстээх туруорсуутунан, норуот дьокутааттара А.П. Атласов, Ю.М. Николаев, В.М. Прокопьев, А.М. Находкин, А.А. Кошуков көбүлээн киллэрибэттэр. Санатан эттэххэ, бу дьыл олунньу 22 күнүнээҕи “Кыым” хаһыат 7-с нүөмэригэр таһаарбыт “Боломуочуяа бэриллибитэ эрэри...” суруйуубар эппитим курдук, “РФ субъектарын публичнай былаастарын тэрийии уопсай бириинсиптэрэ”

ФЗ субъектарга бэриллэр боломуочуяа туһунан 44-с ыст. уларытыыны киллэрэн туран, “ыт боппуруоһун” эрэгийиэн быһаарыытыгар, эппизитинэһигэр биэрбиттэрэ. Бу быраабы туһунан ол кэмгэ Бүрээтийэ, Алтаай Өрөспүүбүлүкэлэрэ, Забайкалье кыраайа, Астрахань уобалаһа ытырыык, дьонго, кыылга кутталлаах, хаһаайына көстүбэтэх ыттары төһө эрэ кэм иһинэн приюкка тутан баран, суох гынары көнүллээбиттэрин,

оттон биһиэхэ ол кыаллыбакка сылдыарын сырдалпытым. Салгыы Магадаан ылыммыта киэн иһитиннэриигэ тахсыбыта. Билигин – Саха сирэ.

Ытырыык ыт уопастыбаҕа кутталлаабын сэргэ, бүддьүөт үбэ кумахха ууну кутар кэриэтэ туһата суохха барара абата бэрт. Сокуон барылын дьүүллэһиигэ этилибитинэн, көрүүтэ-истиитэ суох сылдыар ыты-куосканы көрөр-харайар, тутар, быһыы биэрэр, приюту үлэлэтэр боломуочуяаны толорууга 2020 сылга – 60,6 мөл. солк., 2021 с. – 60 мөл. солк., 2022 сылга – 93 мөл. солк., 2023 94,5 мөл. солк. аһаммыт! Ити да үбүлээһин ороскуоту саппат буолан, олохтоох бэйэни салайыныы уорганнара эбии үбүлээһини туруорсарга күһэллэллэр. Билингитэ 14 муниципальной уонна чааһынай ыт приюта уонна быстах кэмгэ тутар 10 пуун баар. ФЗ му-

ниципалитет аайы баар буоларын ирдиирин, ыт хаһан бэйэтин өлүүтүнэн суох буолуор диэри иитэри учуоттаахха, приют уонна дьэллик ыт эбиллэн истэбин аайы хааһынабыт харчыта ыт иитиитигэр да бүтүүһү. Ити үп ол кэриэтэ **бородууксуйаны биэрэр, олохтоох аһы-үөлү дэлэтэр тыа хаһаайыстыбатын сүөһүтүгэр, сылгытыгар, табаҕа барбыта ордук туһалаах буолуо этэ.**

Ол эрэри сокуон аата сокуон – тутуһуллуохтаах. Ыт да харыстабыллаах сыһыаны эрэйэр. Онон ыт иитэ ылан баран бырабан кэбиһэр адынаты, эппизитинэһэ суох буолууну бэйэбит тохтотуох, уодьуганныах туһаахпыт. Ыт, дынгэ, туох буруйдаах буолуой? Дьингинэн, дьон дьалабай сыһыаньтан дьэллик ыт элбиир. **Хааһына харчыта баранарын долобойбутугар тохтотон, хас биирдиити эппизитинэстээх буолуон наада.** Ол кыалла илигинэ, төһө да сэттэ сокуону ылын – бу кыһалба тохтуур кыаба суох. Саха сири сокуонугар “наадата суох” (невозобованнай) ыт быһыытын приюкка 30 күн устата сыппыт ыт аабыллар буолбут. Сорохтор

“маны да уһун, ыт сүтүктээх киһи, итиччэ кэми күүтэ сыппакка, ирдэһэн ылар” диэн этэллэр. Быһыы ылан, стерилизацияланан, бирикэ кэтэн баран, хаттаан көнүлгэ тахсыбыт ыт, дьокутаат А.Кошуков эппитигэр дылы, “тиһэ суох буолан” тахсыбат. Биһиги тымныы усулуобуйабытыгар, ас суоһуттан хайа да бэйэлээх сымнаҕас ыт кырыктыһа чуолкай. Ханнык баҕарар тыһнар тыһыннаах олох иһин охсуһар айылгылаах. Дэлэбэ, дьокутаат С.Давыдова эппитин курдук, сыл аайы аһаардас Дьокуускай трампуунугар ыкка ытыртаран, 500–600 киһи көмөбө наадыан кэлиэ дуо?! Оттон өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн 2023 сылга 828 киһи ыкка ытыртарбыта. Ону таһынан халыг таһастаах буолан биитэр кыанар буолан дуу, куотан биэрэн, халымырдык халтаран эмчиттэргэ тийбэтэх, ытыр-тартатар да куттанан, хаанын баттааһына үрдээбит, сүрээ ыалдыбыт төһө киһи баарын сэрэйдэххэ эрэ сөп. **Онон ыт-танах иннинэ толкуйдаан: көрөр-истэр кыахтааххыт, дьону да, ыты да эрэйдээбэт гына, тиһэбэр диэри көрөр-харайар кыахтааххыт дуо?**

Дьону түмээри, сомоболоору...

Хаһан баҕарар көхтөөх уопастыбаннык, дьону көбүлүүр, кимнээх эмэ туһалаабы онгорор дьүккүөрдээх дьон баар буолар. Олортон биирдэстэрэ – Нам Бастакы Хомустаабын олохтооро, Хара Уу учаастагар сылгы базалаах, нэһилиэк көхтөөх уопастыбанныга Николай Васильевич Сивцев. Кини биир дойдулаахтарын түмэр, сомоболуур, бэйэ-бэйэбэ көмөлөсүһэр саха үтүө үгэһин тарбаттар дьүккүөрдээбин, сүрүнэ, ону бэйэтэ ис сүрээбиттэн онгорорун, онтуттан бэйэтэ да үөрэрин хайҕыы, биһири саныытын.

Николай Васильевич Ленин төрөөбүт күнүн чуҕаһыгар биир дойдулаах эр дьонун түмэн, бэртээхэй тэрээһини ытта. Үс көрүнгэ күрэхтэһии толкуйдаан, бириһин бэйэтэ толкуйдаан, туруоран (!), биир дойдулаахтарыгар үтүөкөн түгэни тосхойдо.

Тыа үлэһит эр дьонго барахсаттар ыраас салгынгга сылдыа, сэргэхсийэ таарыа үлэ быһыыгар манньк көрсөн, алтыһан, сэлэһэн да аһаллара астык. Ох курдук онгостон, остуол хотойорунан астаах кэлэн, саамай сүрүнэ, туох да кыраадыстаах утаба

Кыайылаахтар

суох (!), сылабаар тула олорон сүбэ-соргу атаһаллара, күрэхтэһэн, сэргэхсийэн бири-истээх төннөллөрө хайҕаллаах.

Мас (саһаан) бэлэмигэр күрэх. Николай Сивцев күрэх иннинэ тэн кээмэйдээх, 9 м 18 маһы суулларан, мутугун-лаббатын ыраастаан бэлэмнээбит. Төһө киһи кыттарынан көрөн, хамаанда хастыы маһы кэрдэрэ быһаарыллыа диэн былааннамыт. Онон иккилии киһилээх алта хамаанда кыттарын биллэрэн, үстүү маһы эрбэтэн, хайытан, сааһылаан күрэхтэспиттэр. Хамаандаттан биир киһи маһы эрбэтэр, иккиһэ хайытар, ол

кэннэ сааһылаан туруора охсуохтаахтар. Ким бастакынан бүтэрбит – ол кыайар. Онтон кэлэр миэстэлэр эмиэ хаһан бүтэрбиттэринэн быһаарыллар. Биидыйэбэ көрдөххө, дьэ, тутуу-хаптыы мааныта.

Кыайылаах хамаанда бу күрэххэ бэлэмнэммит маһы бириис быһыытынан ылар эбит. Аны, ол маһы Хара Ууттан бөһүлөккэ массына киллэрэн биэрэр. Бэртээхэй буолбаат?! Бу көрүнгэ бастакы миэстэни Леонид Соловьев эрбэтээччилээх, Черноградскай Юра хайытааччылаах хамаанда ылан, бэлэм саһааннамыттар. Иккис

миэстэлэммиттэр (Заболоцкай Женья, Протодьяконов Пётр) – 10 л бэнсиин, оттон үһүс миэстэлээхтэр (Сивцев Василийдаах) – “Штиль” булкаас арыыта бириистэммиттэр. Тэрийээччи ону таһынан бириистээх миэстэлээхтэргэ өйдөбүннүк мэтээллэри туттарар.

Иккис көрүнгэрэ – дартс быраҕыга күрэхтэһии. Мунутуур элбэх очколаах кыайар. Бу манна бастаабыт – биир хаа ботуруону, 2-с миэстэлээх – 5 л бэнсиини, үһүс миэстэлээх күлүүс нобуорун тутан үөрбүт-көппүт.

Үһүс көрүнгэрэ – холоун сүгэни ким мунутуур ыраахха быраҕарыгар күрэхтэһии. Манна кыайылаах тахсан, Иван Румянцев массынаба илдэ сылдыарга сөптөөх тимир куруускаламмыт. 2-с миэстэлээх Николай Алексеев кыра “головка” күлүүстээх, 3-с буолбут Николай Ядреев сиргэ-хонууга илдэ сылдыарга сөптөөх иһит нобуордаах дьизлээбиттэр.

Тэрийээччи кэлэр өттүгэр эдэрдэрибт өссө элбииллэрэ буоллар диэн бағалаах. Үлэбэ, сынналангга бары тутуспутунан сылдыарбыт наада диэн, бигэ санаалаах. Үнүр оскуола оболорун, төрөппүттэрин кытта түмэн, эмиэ тыа сириин үлэтигэр сыһыарар, үөрүйэх онгостоллоругар көмөлөһөр гына бэртээхэй күрэхтэһиини тэрийэн турар.

Табаһыт дьиз кэргэнгэ — Судаарыстыбаннай бириэмийэ

В.М. Кладкин аатынан Судаарыстыбаннай бириэмийэ хотугу дьиз табатын иитини сайыннарыыга сүткэн кылааттаах, идэбэ үрдүк маастарыстыбаларын, үлэбэ үрдүк ситиһиилэри уонна онгорон таһаарыы үрдүк көрдөрүүтүн ситиспит туруу үлэһит дьонго туттараллар. 2005 с. олохтоммута.

2023 сыл түмүгүнэн, бу үрдүк наҕараада Ил Дархан анал ыйаабынан, Алдан улуутун В.С. Сидоров аатынан хоту сир абыйах ахсааннаах төрүт олохтоохторо эбэнкилэр көс олохтоох аҕа уустарын табаһыттары Олег уонна Любовь Сидоровтарга аһаммытын туттардылар.

Любовь Игоревна уонна Олег Владимирович Сидоровтар – эбэнки норуотун үтүө үгэһин, төрүт дьарыгын үйэттиигэ үлэ үгүөрүтүн көрсөн, үлэлии-хамсыы сылдыар төһүү үлэһит дьон. Тыһынчаттан тахса тамайар табаны, о.и. сэдэх уонна ураты боруоданы, көрөллөр-истэллэр. Кэнники сылларга табаларын ахсаанын үксэтэн, онгорон таһаарыыларын көрдөрүүтэ да тупсан иһэр. Үс оболохтор. Сидоровтар улус эрэ буолбакка, өрөспүүбүлүкэ таһымнаах

уопастыбаннай тэрээһиннэргэ көхтөөхтүк кытталлар. Кинилэр Саха сирэ Хабаровскай кыраайы кытары быысаһар сиригэр, Гонамга, баар общиналарыгар, үрдүк уонна анал орто үөрэх кыһаларыгар үөрэнэр устудьуоннар быраактыкаланан, элбэх билиини ингэринэн, уопутуран бараллар. Холобур, Любовь таба, кус этиттэн, үрүн балыктан уо.д.а. астанар эбэнки төрүт бүлүүдэлэригэр тийиэ кэпсир.

Дьиз кэргэн аҕата Олег Владимирович таба иитиитигэр 1990 сылтан ыкса сыстыбыт, аҕа ууһун общинатыгар бэрэссэдэтэллээбитэ уонтан тахса сыл буолбут. 2014 с. кини тэрийбит общината тапталлаах аҕата, РФ тыатын хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ Владимир Степанович Сидоров аатын чистээхтик сүгэр.

Олег Владимирович эдэр исписэлиистэр наһаабынныктара. Дьиз кэргэн ийэтэ Любовь Игоревна общинаба

1994 сылтан үлэлиир. 2013 сыллаахха Алдан политехнической техникумугар үөрэнэн, “экэниэмикэ уонна бубаалтыр

учута” идэни баһылаабыт. СГУ-га “Судаарыстыбаннай уонна муниципальной салайы: олохтоох уонна эрэгийиэн сайдыыта” идэбэ кылааһын үрдэтиммит. Элбэби билэр-көрөр, билиигэ тардыһылаах ийэ ССТХА-ба “Аска-үөлгэ куттал суох буолуутун тиһигин оноруу уонна олоххо киллэри” бырагыраамаҕа аһаан-минээн үөрэнэн, таба бородууксуйатыттан арааһы астыыр. Общинаба суот-учуот үлэтин толорор, эбиитин чуумсуктаан, Олег Владимировичка эрэллээх эркин, улахан көмө.

Сидоровтар табаны иитии, табаныт идэтэ үйэтигэрин, онгорон таһаары улаатарын туһугар аһаабат кыһамныыларын уураллар. Табаны иитии курдук уустук эрэри, интэриэһинэй, туһалаах, эбэнки норуот быһыытын уратытын илдэ сылдыарыгар көмөлөһөр төрүт дьарык үйэтигэригэр үлэлэһэр Сидоровтарга истинг эбэрдэ!

**Балаһаны
Татьяна Захорова-
Лохору-
бэлэмнээтэ.**

Казахстан туһунан лоскуйдар

2023 с. тохсунньутугар Казахстан бэрэсидьиэнэ Касым-Жомарт Токаев уонна СӨ Ил Дархана Айсен Николаев түһэрсибит дуогабардарын чэрчитинэн, муус устар 18–23 күннэригэр Казахстанга Саха сириин Күннэрэ буолан аастылар. Саха Өрөспүүбүлүкэтин эргизгэнэ-экэниэмикэ, инвестиция, туризмга кыабын-таһымын көрдөрөр, араас эгэлгэ култуурунай бырагыраамалаах тэрээһиннэр Казахстан Астана уонна Алматы куораттарыгар буолан аастылар. Былаан быһыытынан, үөрүүлээх тэрээһиннэр өссө Петропавловскай куоракка буолуохтаах этилэр да, Хотугу Казахстанга улахан халаан буолан, ол кыаллыбакка хаалбыт.

Бу туһунан официальной СМИгэ элбэхтик эттилэр-тыыннылар, суруйдулар, кэпсэтилэр, оттон биһиги “Кыымга” Казахстанга Сахабыт сириин Күннэрэ хайдах ааспыттарын туһунан дьон санаатын онтон-мантан быһыта тутан ылан билиһиннэрэбит...

Баттур Батболд, тыл үөрэхтээбэ, тылбаасчыт, бэчээт эйгэтин үлэһитэ, Монголия:

– Монголияттан сылдыабын. Билигин Казахстанга кинигэ дьаарбанкатыгар кытта кэллим. Бу айыах хонуктаарыта доботторум ыгырыыларынан “Ньургун Боотур” диэн саха оператыгар сырыттым. Сөбүү бөбөтүн сөхтүм, соһуйдум. Үйбэр манньк таһымнаах операны көрө илик эбиппин. Бу туһунан бэрт элбэби кэпсэтиппин сөп эбит эрээри, туохтан сабалыахпын да билбэппин... Долгуйабын...

Бастатан туран, сахалар уонна монголлар наһаа майгынаһар эбиппит! Эһиги бэйэбитин “ураанхай сахаларбыт” дэнэбит дии... Биис уустарбыт кытта аймахтыылар – “ураанхайдар” диэннэр биһиэхэ

эмиз бааллар. Операны көрө олорон, бэйэбин наһаа дьоллохтук сананым! “Ээ, бу маны мин билэбин ээ... Үүт-үкчү биһэниин курдук, монголлуу,

тугун бабас майгыныннай! Ыкса да уруулуу омуртар эбиппит...” диэн санаа төбөбүттэн арахпата, барытын экинэн-хаангынан курдары өйдүү, салгыы туох буолуохтаабын сылыктыы олоробун... Опера иһигэр “кирэн” хаалабын.

Оркестрга оонньуур 4 мусукаан операба барытыгар дынгнээх сахалыы тыыны, саха кутун-сүрүн, олобун-дьаһабын уратытын барытын тиэрдэ олордулар. Ону наһаа сөбүлээтим. Декорация, танас-сап барыта – оһуобай, үрдүк таһымнаах! Бэйэм олобум устата хаһан да итинник сиздэрэй декорацияны көрө илик эбиппин. Туохтан сабалаан ону тылынан ойуулуурбун да билбэппин. Артыыстар ылыыллара-хамсаналлара – мунгутуур чыпчаал! Дынгнээх “совершенство”! Артыыстар туох да микрофона суох, итиччэ улахан саалаба барытыгар иһиллэрин курдук ылыылларын

сөхтүм. “Ама, ити бэйэлэрэ ылыыллара буолуо дуо?” – диэн таайа сатыы олоробун.

Тэрээһин түмүктэммитин кэннэ, дьон барабаан (бука, күпсүүр эгин буолуо) тыаһын добуһуолунан ытыһын таһынан ыйргитэн барыта сүрдээх этэ. Үгэс курдук, кэнсизер-туруоруу бүппүтүн кэннэ дьон ким хайдах сатыырынан биир күдүүс, туох да бэрээдэгэ суох ытыстарын таһынааччылар, оттон манна ол ытыс тыаһа барабаан тэтиминэн 5–15 мүнүүтэ устата тохтообокко барда. Барабаан эрэ буолбатах, оонно саха араас үстүрүмүөнэ, хомус эгин бары оонньууллара.

Инньэ гынан, көрө кэлбит дьон бука бары мусукааннары, операны туруорааччыла-

ры кытта биир тэтимнэ, биир долгунга кириэн хааллыбыт. **Бары биир сүдү организм курдук буолан, түс бэйэм туспа киһи буоларым, уратым барыта симэлийэн-сүтэн, биир дохсун сүүрүк ытылбаныгар кириэн хааллым.** Оонно олорон “бу дыкити, ураты изийииттэн хаһан да тахсыбакка, манна букатынныы хаалан хаалбыт киһи!” дии санаабытым. Оннук ураты долгуйууну урут хаһан да, ханнык да тыйаатырга, култуура-ускуустуба тэрээһинигэр билбэтэбим!

Бу операба сылдьан саха аймахтарбынан киэн тутунум. Биһиги монголлар тыйаатырдарыт хаһан эрэ эмиз бу курдук таһымна тахсыахтара диэн эрэнэбин.

Иннокентий Васильев-Лэгэнтэй, биллиилээх ырыаһыт:

– Бу иннинэ Казахстанга, Астанаба 2019 с., аан дойдуту тустууга чөмпүйэнээтигэр сылдыбытым. Оонно Казахстаны аан бастаан көрөр киһи курдук улахан соһуйуу-өмүрүү суох: сылдыбыт, билэр сирим буоллаба. Саха сириин култууратын-ускуустубатын, сирэйин-харабын, дьүһүнүн-бодотун, олобун-дьаһабын көрдөрө бардахпыт дии, ол сизиринэн сылдьан кэллибит. Хас да тэрээһингэ сырыттым. Уруккуттан билсэр казах табарыстарын көрүстүм.

– **Ол табарыстарын кул-**

туура-ускуустуба дьоно, кэлиэгэлэрин ырыаһыттар буоллахтара...

– Суох. Уопсастыбанныктар, казах омугун патриоттара, норуоттарбыт урукку уруулуу устуоруйаларын, бүгүнгү туруктарын туһунан мэлдьи кэпсэтэр, алтыһар, биир эйгэлээх дьонум.

– **“Ыллаан былааһы ылбыта” дириллэр дии...**

– Дьон ырыаны хаһан бабарар сэнээрэллэр. Мин “Улахан ыһаабы” толорбутум.

Уопсайынан, саха киһитэ Казахстанга дыиэтигэр курдук сылдьар, туох да соһуйуу-өмүрүү суох. Астанаба урут

эмиз сылдыбыт буолан, бу куорат сайдан кэлбит устуоруйатын туһунан эмиз чопчу өйдөбүллээхпин. Кэлин тутуллубут мечеккэ кириэ сырыттым. Казахстан ислам итэбэллээхтэр эрээри, шариат нуорматын сымнабас собус көрүнгүн тутуһаллар. Ол курдук, мечеть иһигэр оһолор сырса сылдыаллар, дьахталлар уонна туора итэбэллээх туристар туох да бобуута-хааччаба суох көнүл кириэллэр-тахсаллар.

Саха итэбэлин туһунан элбэхтик ыйыталаһаллар. Уопсайынан, кэнники сылларга түүр омуртарыгар тенгрианствоны сэнгээрэр киһи наһаа

элбэбитин бэлиэтиэхпин сөп. Урукку өттүгэр дьон ону сочо баардылаабат, тонуй собус буолла. **Тенгрианство үөскээбит биир төрдө, тирэнэр тирээ биһиэхэ, сахаларга, сыттаба дии.** Сахалар – түн былыргы, айылбаба чугас итэбэллээх норуоппут. Ыччаппыт онно санаата сытара – хайбаллаах суол.

Казахтар олороллорун курдук олороллор. Фрукталара аһара минньигэс. “Астана куоракка билигин 2 тыһ. саха киһитэ баар” дириллэр этэ да, бу буолан ааспыт тэрээһингэ бэрт айыах саха киһитэ кэлэн барытын дыкитиргээтим.

Валерий Луковцев, “Айар” национальнай кыһа ген. дириэктэрин солбуйааччы:

– Биһиги, “айардар”, сүрүннээн Астанаба буолбут Евразиятаабы 7-с кинигэ быыстапкатыгар кыттан кэлибит. Ситиһии да баардыгы... Ол бэйэтэ туспа, уһун-киэн кэпсээн.

Казахстанга биһиги алтыһар дьоммут, интэлигенсийэ ортотугар Саха сиригэр интэриэс улахан, Саха сириин Күннэрэ ытылла турарын бары аһара бэркэ билэлэр... Быыстапкаларга сылдьан Саха сириин маастардарын онгоһуктарын биһирээбит дьон элбэх этэ. Сорохтор “Ньургун Боотур” операны сөхпүттэрин-махтайбыттарын кэпсипиллэр. Бу сырыыбытыгар генеральной дириэктэрбитин Август Егоровы кытта казах тэлэбидиэннэтигэр уһулунубут, хаһыакка интервью биэрдибит. Астана куоракка Казахстан Национальнай архыбын сэбиэдиссэйэ Сагила Нурланованы кытта кэпсэтибит. Биллэрин курдук, биһиги Максим Аммосовпыт 1932–1937

сс. Хотугулуу-арбаа Казахстанга үс уобаласка обком I сэкирэтээринэн үлэлии сылдыбыта. Ол кэмин туһунан биһиэхэ туох да иһитиннэри суобун тэнгэ, ол туһунан тугу да билбэппит. Сагила Нурланова Аммосов ол кэмнээби үлэтин-хамнаһын туһунан Казахстан архыбыттан матырыйааллары көрдөтүөх буолан эрэннэрэн хаалла. Таарыйа, биллиилээх суруйаачыбыт Эрилик Эристиин Казахстан оччотооһу олобун-дьаһабын кэпсиир “Революция уолаттара” романын казах тылынан тылбаастаан таһаарарга тилийэн биэрээччи оруолун толордум.

Казахтар ортолоругар былыргы төрүт түүрдүү итэбэллэригэр – тенгрианствоба – тардыһы улахан эбит. Ол курдук, Лена Федорова “Тенгризм” диэн кинигэтин сүрэхтэниитигэр дьон актыыбынайдык кытынна. Ол быһыгар биир ытыктанар киһи “син биир исламы сэргэ, тенгрианствоны эмиз Казахстанга судаарыстыбаннай итэбэл таһымынан биллэрэр уолдыаста” диэн тыл

эттэ. Уопсайынан, биһигини кытта уруккуттан алтыһар казах интэлигенсийэтин ортотугар исламынан аһара үлүһүйүүнү ылыммат дьон элбэхтэр.

Алматыга түүннэри пуойаһынан айаннаан тийибитим. Оонно куорат биир сүрүн тыйаатырыгар “Ньургун Боотур” операба сырыттыбыт. Туох да күп-кулүмнэс, чап-чабылынганс тыйаатырга биһиги дьоммут туруоруулара – туох да сүрдээх! Олохтоохтор да ону аһара биһирээтилэр. Ол курдук, Евфрат Имамбек диэн идэтийбит искусствовед ол туһунан: “Мин бу тыйаатырга бэрт элбэх тэрээһингэ сырыттым эрээри, бу сахалар “Ньургун Боотурдарыгар” тийэр биир да туруорууну өссө көрө илик этим”, – диэбитэ олус долгутуулаах этэ. Евфрат операны туруорбут режиссеру, артыыстары хайгыыр да хайгыыр. Култуурабыт үлэһиттэринэн киэн тутунубут ажай...

Быыс көстүбүтүгэр, Казахстанга тийэн үлэлии-

хамсыы сылдыар саха “айтишник” уо.д.а. идэлээх оһолорун көрүстүм. **Оһолорбут барахсаттар аһара бэркэ тутуһан, өйөһөн, оннуларын булан, олохтоохтору кытта тэбистэнгэ анныһан үчүгэйдик үлэлии сылдыаллар. Билбэт сирдэригэр, туспа судаарыстыба тийэн муммут куос оботун курдук сылдыбат дьон эбит.** Казахстанга тийэн баран үлэ булбакка да, туоратыллан дуу, төттөрү дойдутугар төннүбүт киһи суобун тэнгэ үһү. Ыраах сиргэ тийэн норуоппут аатын ааттата сылдыар ыччакка биһиги моральнай өйөбүлбүт, үтүө тылбыт аһара наада эбит. Дойдуларын сонунун истиэхтэрин олус бабараллар. Ыраах тэлэһийэ сылдыар дьон дойдуларын аһар, туоххаһыйар буоллахтара... Бу оһолорбут киэн сирдэринэн сылдьан дьону-сэргэни көрөн, үлэни-хамнаһы, олобу-дьаһабы билэн баран, төннөн кэлэн төрөөбүт Сахаларын сириин сайыннарыахтара турдаба... Ыам ыйын 26 күнүгэр Алматыга ыһах тэрийээри онгостоллор.

Казахстан сиригэр-уотугар сэбиэскэй кэмгэ элбэх омур бэрэстэбиитэлэ кыһалангынан көһөрүллэн, депортацияланан кэлэн ааспыт: кэриэйдэр, Хотугу Кавказ норуоттара, Поволжье ныйэмэстэрэ... Кэлин ол дьон

үтүө санаалаах казах норуотугар элбэхтик махтаммыттарын билэбит. Бэйэлэрэ да аас-туор олохтоох казахтар кинилэрдээбэр өссө ыар балаһыанньаба түбэспит дьонго бүтэһик астарын-танастарын кытта туран биэрэллэр эбит. Биһиги оһолорбут эмиз истин-иһирэх, ыалдьытымсах майгыларын иһин казахтарга махтаналлар. **Казахстанга тийибит ыччаппыт этэнгэ сылдыарыттан нус-хас сананым, үөрдүм.** “Индрейвер”, “Майтона” курдук хампааньаларбыт, дьобурдаах эдэр ыччаппыт көмөлөрүнэн **Казахстанга “сахалар диэн олус талааннаах-дьобурдаах, үрдүк сайдыылаах, дириг култууралаах, үлэһит норуот эбит, ыкса аймахтарбыт” диэн өйдөбүл олобурбут.**

Казахстан сирэ-уота үчүгэйэ дыкити. Куорат алардарыгар, тулаһаларыгар тобус-толору сибэкки (оонно отторун хайыы үйэбэ охсубуттар этэ), истиэп устун айаннаан иһэн көрдөххө харах ыларын туһары – тыллыбыт мак, тюльпан. Үтүө дойду, үтүө норуот.

Уопсайынан, бу сырыыга Казахстанга барыам иннинэ туруоруммут сылбын-сорукпун толору ситиспиһиттэн үөрэн, көтөбүллэн кэллим.

Иван ГАВРИЛЬЕВ.

Туругурдун Күөх Маай!

*Кэрэ Маай кырдалга кэллэ дии,
Ньургунун от буолан үүннэ дии,
Кэрэ Маай мин хоспор киирдэ дии,
Күн буолан түннүкүр күллэ дии.*

Леонид Попов.

Саха сиригэр Пиэрибэй маай бырааһынньыгын ааспыт үйэттэн ньиргирдээхтик бэлиэтээн барбыттар. Революционер Емельян Ярославский ахтытыгар Саха сиригэр 1 Маайы 1905 сыллаахха бэлиэтээбиттэрин туһунан суруйбут. Өрөспүүбүлүкэбигиэр Үлэ, Эйэ бырааһынньыгын – ыам ыйын 1 күнүн бэлиэтиир хайдах саҕаламмытай? Устуоруйа аанын сэгэтэн көрүүбүт.

Кыһыл былаахтаах бааһынайдар

1907–1909 сс. Күөх Маай бырааһынньыгын “Маяк” Дьокуускайдаагы социал-дэм-экирээттер тэрилтэлэрэ ыппыта биллэр. 1905 сыллаагы өрөбөлүүсүө кэннигэр, 1906 сыллаахха атырдыах ыйыгар “Маяк” 1 Маай күнүн тэрийэн ыппыт. Маны таһынан 1908 сыллаагы мойуопка бэлиитикэбэ сыһыана суох барбыта биллэр.

Ол эрэри 1907 сыллаахха Өлүөхүмэ уокуругун Чекурский сэлээнньэтигэр (кэлин Урицкое буолбута) маай саҕаланыта олохтоох бааһынайдар кыһыл былаахтаах, “Марсельеза” ырыалаах дэриэбинэ устун сэлэи хаампыттар. Маныаха ыраахтаагыны хоһурбаттар, үөбэр луоһуннары эппиттэр.

Кылабыһаа майуопка

Өрөбөлүүсүө өрө көтөүллүүтэ саҕаламмытыгар, оробуочайдары Өлүөнэтээби ытыалааһын кэннигэр, 1912 сыл ыам ыйын 1 күнүгэр, Маай бырааһынньыгын Саха сиригэр сыл ахсын ытар буолбуттар. Ити туһунан революционер Котиков манньк суруйбут: “Мы устраивали маевку, и мне приходилось митинговать. Это было весной 1912 г., присутствовало человек 30. Водрузили красный флаг, с собой притащили мясо и даже водки (последнее – для отвода глаз)”.

“Романовецтартан” биридэстэрэ ити майуопка туһунан манньк ахтыбыт: “Маевканы кылабыһаа ытарга эппиттэр. Ботуруул бөбө баара. Быстах да кылаат аабыллыбыта уонна аан дойду оробуочай кылааһыгар эбэрдэни ылыммыппыт. Ол эбэрдэ “Вестник Интернационала” хаһыакка “С далекого Севера от русских социал-демократов привет рабочим Западной Европы” диэн төбөлөөх ытыллыбыта”.

1913 сыллаахха Дьокуускайдаагы социал-демократты бөлөх Дьокуускай эргин ойуурга маевканы тэрийэн Пиэрибэй маайы бэлиэтээбитэ. Москубага сыылка уонна хаатырга түмэлигэр кылабыһа аттыгар мойуопкалы сылдыар Дьокуускайдаагы бөлөх хаартыската хараллан турар.

1914 сыллаахха ыам ыйын 1 күнүгэр Саха сиригэр сылынайада кутаа тула мустан олонор мунньах аҥаардаах бырааһынньыктаабыттар. Ол мойуопкаба бассабыык Ногин уоттаах-төлөннөөх этиитигэр империализм эпохатын туһунан кэпсээбит уонна сэри буолаары турарын эппит.

1915–1916 сс. Пиэрибэй маай бырааһынньыгын туһунан Е.М. Ярославский бу курдук ахтыбыт: “Саха сиригэр сылынайада

бары өрөбөлүүсүө буурбута ытыллан эрэрин тэнтник бил-бэтэхтэрэ. Мин ыам ыйынаагы көрсүһүлэрбитин саныбын. Биһиги Сэргэлээххэ тыаба тахсан 1 Маай бырааһынньыгын бэлиэтиирбит, улахан кутаа отторбут. Мин онно иккитэ 1915–1916 сс. тыл эппитим. Миэхэ итиэннэ атын табаарыс бассабыыктарга, хаһыаттартан хамсааһын туһунан ылан аахпыппыттан итиэннэ саамай сүрүн, социальнай утарыта турсууна анаалыстааһынга олобуран (империалистическай сэрии тыгыра), Улуу Өрөбөлүүсүө сабыытталарын иннигэр турарбыт өйдөмүтэ”.

Көңүл хаамсыы

1917 сыллаахха Пиэрибэй маай Дьокуускайга туох да хааччаба, бобуута, ыгыта-түүрүүтэ суох көңүллүк ыы-тыллыбыта. Кыһыл знамялаах, тыһынчанан киилээх холуонналар сэлэи хаамсыбыттар. РСДРП тэрилтэтэ кырдыабыс бассабыыктар Серго Орджоникидзе, Емельян Ярославский (РСДРП Дьокуускайдаагы кэмитиэтин чилиэннэрэ) баһылыктаах демонстрацияны тэрийбитэ.

Знамяларга манньк луоһуннар суруллубуттара: “**Первое мая – всемирный праздник труда**”, “**8-мичасовой рабочий день**”, “**Вся земля – народу**”, “**Мир народам, война – царям**”, “**Долой милитаризм**” у.д.а.

1918 сыллаахха Пиэрибэй маайдаагы демонстрацияны Дьокуускайдаагы үлэһит дьоку-тааттар Сэбиэттэрин (“Областной Совет” социал-дэмэкирээт дьокутааттарын тутан хаайбытын кэннэ тэриллибит) тэрийэр кэмитиэтин ыгырытынан ыы-тыллыбыта. Ити демонстрацияга оробуочайдар, үөрэнэр ыччат, почта-тэлэгириэп сулууспа-лаахтарын уонна эвакуация-ламмыт фронтовик саллааттар сорох чаастара эр кыттыбыт-тара. Кыһыл былаахтаах уонна өрөбөлүүсүө туһунан ырылаах холуонна дьокутааттар олонор хаайыларыгар тийбиттэрэ. Онно тийэн демонстрация кыттылаахтара эр буолбакка, хаайыллан сытааччылар эмиз уруйдуур-айхаллыыр тыллары эппиттэрэ. Кинилэр ис сүрэхтэн буржуазнай-эсеровскай уонна федералистскай Уобаластаагы сэбиэти утары охсуһалларыгар ыгырыбыттар, “Вся власть – Советам!” луоһун этилибитэ.

РСДРП Дьокуускайдаагы кэмитиэтэ “Бюллетени Комитета Совета Рабочих Депутатов” диэн Пиэрибэй маайдаагы листовка-ны бэчээттээн тарбаппыта.

Колчак эрэсимэ Маайа суох халларбыта

1919 сыллаахха диктатура уонна Колчак эрэсимэ буолан, Пиэрибэй маай бырааһынньыгын бэлиэтээбэтэхтэрэ. Ол эрэри Саха сиригэр сэбиэскэй былаас бүтэһиктээхтик киирбитэ сыл буолан баран, бырааһынньыгы сыл ахсын өрөбөлүүсүө күүстэрэ уонна норуоттар икки ардыларынаагы пролетариат интернациональнай биир санааланы луоһуннаах ытар буолбуттара.

Дьокуускайдаагы быстах кэмнээх ревком 1920 сыл муус устар 28 күнүнээби мунньабын быһаарытынан, ыам ыйын 1 күнэ үлэ күнүнэн биллэ-риллибитэ. Ревком отделларын сулууспалаахтара буор босхо үлэлиллэрэ, оттон хамнастара судаарыстыба хааһынатыгар барара.

Өрөбөлүүсүө кэннигэр Пиэрибэй маай бырааһынньыгын бэрт тэриллилээхтик уонна түргэн тэтимнээхтик бэлиэтээн, Саха сиригэр кизгэ маассатын түргэнник хаппыттар. Онтон ыла бу бырааһынньык үлэһит дьон сүрүн бырааһынньыгар кубулуйбута.

Былааннаах бырааһынньыктыылара

Пиэрибэй маай бырааһын-ньыгын бэлиэтииргэ бүтүн хамыһыһа тэриллэрэ уонна эрдэттэн былааннанара. Хас биридии инструктор эппиэт-тиир буолаһын хас биридии нэһилиэтин кэрийэ сылдьан комячейкаларга уонна рев-комнарга инструкция ытара. Учууталларга бырааһынньыкка сиир бородууктаны илии бат-таан түгэтэрэ. Инструктор бырааһынньык булгуччу манньк бэрээдэгинэн ытыллыахтаабын ирдиирэ: сарсыарда нэһилиэк дьоно барыта ыгырыллара. Манифестация дэриэбинэ устун өрөбөлүүсүө ырыатынан ха-амсан, ревком эбэтэр оскуо-ла иннигэр тохтуура, миитин ытыллылар. Эрдэттэн миитин тизмэтэ быһаарыллара:

1) Пиэрибэй маай уонна

Хомуһу-устуу ин-тернационал.

2) Интернаци-онал иһин охсуһааччылар уонна мунгу көрбүттэр.

3) Ыччат интернационала.

4) Интернационал иһин но-руоттар икки ардыларынаагы охсуһуу.

Миитин кэннэ ыччаттар-га бырааһынньык тэриллэрэ, миннигэһинэн күндүлүллэрэ. Учууталлар оболорго оонньуу, хоһоон аабыты, ырыа-тойук у.д.а. саататар тэрээһиннэри ытыахтаахтара. Кыаллар буоллабына, кизгэ иккис миитин ытыллара, ол быһыгар кэнсиэрдииллэрэ, Демьян Беднэй хоһооннорун ааҕары сүбэлииллэрэ. Мустубут тыа дьонугар пролетарийдар уонна буржуидар бырааһынньыктара туох уратылаахтарын быһааран биэрэллэрэ. Миитин кэн-нигэр хас биридии ячейка бырааһынньык хайдах барбытын хайаан да отчуоттохтооһа, ону буолас киинигэр, онтон Дьоку-ускайга ыталлара.

Холобур, былаан быһыытынан Дьокуускайга 1921 с. ыам ыйын 1 күнүгэр бырааһынньык манньк барыахтааба. Муус устар 30 күнүгэр РКП(б) идэлээх сойуу-стар уонна аркыастыр кыттыла-ах куораттаагы кэмпириэнсийэ.

Ыам ыйын 1 күнүгэр 9 чаа-стан – оболор манифестацияла-ра, духобуой аркыастыр оонньу-та. Хайаан даҕаны байыаннай-дар, баартыа үлэһиттэрэ уонна атын тэрилтэлэр кыттылара. Миитини Губбюро сэкирэтээрэ аспыт. Бастагы эрээккэ аркы-

астыр

иһиэхтээх,

знамялаах холу-онналар, ол кэннэ оболор манифестациялара, онтон байы-аннайдар, баартыйалаахтар уон-на судаарыстыбаннай тэрилтэ сулууспалаахтара уонна тэрил-тэлэр.

Марат болуоссатыгар миитин агит-сизексийэ соруудабынан буолара. Ол кэннигэр мани-фестация Романовка издээнэ буолбут дьэтигэр тийэр. Онно миитиннээн ааһаат, салгыы Большой (билингитэ Ленин үөс суола) уулуссанын бартыһынай дьэбэ тийэн түмүктүүр миитин. Манифестация кэмигэр тыыннаах хаһыаттарга уонна оҕо бырааһынньыктарыгар харчы хо-муйуута. Кизгэ миитиннэр, кэн-сиэрдэр уонна испэктээкиллэр.

Күөх Маай бастагы быраа-һынньыктарын устуоруйата итинник. Биллэн турар, сыл-лата бырааһынньык кизбэ, ис хоһооно, суолтата уларыан-тэлэрийэн испитэ. Билигин бу бырааһынньык чыгха атыннык ытыллар, суолтата да сыппа-ан эрэр курдук. Ордук сэбиэ-скэй кэм дьоно Пиэрибэй маай бырааһынньыгын ахта саныыр, суолталыыр. Оттон аныгы кэм дьонугар айылбаа сыһынал, шашлыктырга сылтаах курдук ылыныллар буолла.

Туругурдун Күөх Маай! Туру-гурдун үлэ, эйэ, саас!

Дмитрий ИВАНОВ
бэлэмнээтэ.

1918 сыллаагы бырааһынньык

Урукку бырааһынньыгы санаан-ахтан аастахха...

Наталья КОЛОДЕЗНИКОВА, Дьокуускай куорат, лабараан-быраас идэлээх:

– Сэбиэскэй сабана биһиги оскуола оҕолоро этибит. Ол кэмгэ Пиэрибэй маай бырааһынньыга бүтүн Сойуус үрдүнэн өрө көтөбүллүүлээхтик ыытыллара. Хас куорат, оройуон, нэһилиэк аайы өрө тардыныы буолара, бырааһынньык күн бары параакка тахсарбыт.

Хас ыал аайы бырааһынньык иннинээҕи күн дьиэни-уоту хомуйуу, сууйуу, оһоһу испиэскэлээһин буолара. Биһиги дьиэ кэргэн эмиз турар-турбат бары саба түһөн үлэлиирбит. Ийэбит хайаан даҕаны дьиэ истиэнэтин быылатара, оһоһун хайаан даҕаны испиэскэлиирэ. Соннук суунан-соттон, ырааһыран бырааһынньыгы көрсөрбүт. Бырааһынньыкка бэлэмнэнэн, ийэбит бэрэски, бөрүөк астыыра. Биһиги, оҕолор, эрдэ тылыннарбыт мутукчабытын сибэккинэн, холуубунан киэргэтэрбит. Мутукча сыта барахсан дьиэни биир гына ылан кэбиһэрэ.

Параакка турар-турбат бары барарбыт. Биһиги, оскуола оҕолоро, оскуолатаабы танаспытын кэтэн, бэлэмнээбит саарыктаах, сибэккилээх, эйэ холууптаах мутукчабытын тутарбыт. Кимиэнэ ордук кырасыабайынан күрэхтэһэрибитин өйдүүбүн.

Биирдэ, хаһыс кылааска эбитэ буолла, Пиэрибэй маайга сүүрүү күрэхтэһиитигэр кыттан турардаахпын. Онно бирииспитин туорт туруорбуттар этэ. Мин ол туорду ыла тахсаары, оҕо, дьон бөбө көрөн турдахтарына, охтон түспүппүн саныыбын. Барахсан, онно кыбыстан бөбөбүн.

Харитина ЛЕВИНА, Кэбээйи улууна, Сангаар бөһүлгэ:

– Тыйы, сэбиэскэй кэмгэ ыам ыйын 1 күнүн олус өрө күүрүүлээхтик ылар этибит. Эрдэ ойууртан талах быһан килэрэн тылыннарааччыбыт. Онтубутугар өнгөөх кумаабынан сибэкки онгортон, үрүң хордуонунан эйэ холуубун кырыан сыһыарарбыт. Бэлэмнэнии бөбө буоларбыт. Оччолорго биһиги оскуола оҕолоро буоллахпыт.

Маҕаһынньыкка төрөппүттэрбит ас ылары уочарат бөбөтө буолаллара. Хомпуот, халбаһы курдук дэпписит астары атылыллылара. Олохтоох кондитерскайга хас бырааһынньык аайы туорт астыыллара.

Параакка “ураа!” дьон хаһыыты-хаһыыты, дэриэбинэни биир гына эргийэн кэлээччибит, түрүбүүнэ иннинэн хаамы кытаанаҕа буолааччы. Ол кэннэ бырааһынньыктаабы миитингэ дакылаат истиитэ, эмиз “ураа!” дьон хаһы иһиллэрэ. Парааттаан бүтэн баран, хаартыскаҕа түһүү сабаланаар. Уулуссанаан баран истэххэ, уулусса бүтүннүү ас сыта буолара. Ыал бары ас астанан өрө көтөбүллэн бырааһынньыктыыра.

Киэһэ кулуупка хайаан даҕаны кэнсиэр көрдөрөллөрө. Дьэ, ол кэннэ ыччат, эдэр дьон мустан үгкүү сабаланаар. Сэбиэскэй сабанаабы көлүөнэбэ үйэлэргэ өйтөн-сүрэхтэн сүппэт бырааһынньык буоллаҕа.

Антонина ГАГАРИНА, Ньурба куорат:

– Урут параат Ньурба бэйэтигэр эрэ буолар этэ. Дэриэбинэлэр бары ити күн параат оннугар үлэлиирбит. Тыа дьоно парааттаабат этибит. Пиэрибэй маай бырааһынньыгын, Кыайы күнүгэр кыстыыр маспытын кэрдэ, охторо, саһаанныы тахсааччыбыт. Нэһилиэк олохтооҕо барыта туох тырааныспардаабынан, турар-турбат бука бары хомуньуустуу субуотунньукка тахсарбыт. Улуу эһэбит Ленин төрөөбүт күнүгэр эмиз субуотунньуктаан учууталларга, эмчиттэргэ саһаан кэрдээччибит. Биригээдэнэн куоталаһарбыт. Ол эмиз наһаа астык өйдөбүл курдук хаалбыт. Оччотооҕу дьон манньык субуотунньуктарга бары өрө көтөбүллэн турар тахсааччылар. Биир эмэ киһи сүрээбэлдиирин төрүт өйдөөбөппүн.

Марфа ХАРИТОНОВА-Чемчүүнэ, Мэнэ Хаҥалас, Балыктаах нэһилиэгэ:

– Оҕо сааһым Күөх Маайа мутукча тыллыбыт сыгынан тунуйан олус күндү буолара. Салпыаккаттан сибэкки кырыан мутукчабытыгар иилэрбит. Эйэ

Урут, сэбиэскэй тутул кэмигэр, Пиэрибэй маай бырааһынньыгын бары нэһилиэгинэн, улуунан өрө көтөбүллэн ылааччыбыт. Билигин даҕаны хас улуус, нэһилиэк, куорат аайы Үлэ бырааһынньыгар парааттаан хаамаллар. Ол гынан баран быйыл балаһанньа соччото суобунан, уулуссаҕа хаамыы бобуллубута. Арай тэрилтэлэр уулуссаҕа субуотунньуктаан ньиригиттэлэр быһылаах. Хата, куһаҥан үчүгэйдээх диэбиккэ дылы, эрдэ-сылла уулуссаны ыраастаан, бөҕү-саҕы хомуйан, былаһааккалары түспүсүрэн, кырааскалаан үлүгүрдээх үлэ ыытыллар. Ол да буоллар ааҕааччыларбытыттан урукку кэмнээҕи Үлэ бырааһынньыгын хайдах бэлиэтииллэрин ахтан-санаан ааһалларыгар көрдөстүбүт.

Scan by @ifoly@yandex.ru 2015

Элгээйи, 1965 с.

холуубун кырыан, маска иилэн күөрэччи тутарбыт. Кустук өгүн түһэрэн, кэрэ саарыктары тутан парааттыы барарбыт. Халын кэккэ хаамара, “ураа!” хаһыы ньиригэйэрэ, үлэ дьонун уруйдаан үөрүү-көтүү үксүүрэ.

Параат кэнниттэн дьиэбитигэр ийэбит сылаас илиитинэн астаабыт минньигэс бэрэскитин, алаадытын астына сиирбит. Бу күн куурусса сыммытын мунһан, күрэх тэриллэн оонньуур этибит. Биһиги, үс ыал, бииргэ бырааһынньыктыырбыт, уулуссаҕа тахсан лапталаан, күрэхтэһэн, ийэлиин-аҕалыын үөрүү өрөгөйүн билэрбит.

Онтон олох суолун тутан устудьуоннуур кэммитигэр куорат улахан параатыгар кыттан дьоллонорбун. Табаарыстарбытын, биир дойдулаахтарбытын көрсөн, сандал саас кэлбитин уруйдурбун. Үөрбүччэ-көппүччэ, уруккубун санаабынча, хоһоон айан кэбистим:

Татьяна КОНСТАНТИНОВА, Мэнэ Хаҥалас улуунун Нөөрүктээйи нэһилиэгин олохтооҕо:

– Саастаах киһиэхэ урукку Күөх Маай бырааһынньыгын ахтан-санаан аһар астык бөбө буоллаҕа. Төһө да былыргы дьыллары былыт саптар, киһи өйүгэр-санаатыгар, дуунатыгар үйэлэргэ өйдөбүннүк курдук хатанан хаалар эбит. Тоҕо эрэ оҕо сааспын санаан кэллим. Оччолорго биһиги төрдүс кылааска үөрэнэрбит. Оо, ханнык да бырааһынньык күүтүлээх бөбө буоллаҕа.

Биһиги сэлиэннэбит оччолорго түөрт дэриэбинэттэн турара. Ити, арааһа, 1961 сыллаахха быһылааҕа. Бука бары оскуолаттан парааттаан хааман кэлэн, кулууп аттыгар былаһааккаҕа мустан, миитин истибиппит. Холкуос бэрэссэдээтэлэ Николай Филиппович уһун да уһун дакылаат аахпыта. Оҕо дьон тугу өйдүөхпүтү?! Ол кэннэ холкуос бастын үлэһиттэрин эбэрдэлээбитэ, наһараада тутарбыта. Онтон, “Туругур 1-й Маай!” дьон буолбута. Бары талааха кумаабынан манган сибэкки онгортон, холууп иилэн илиибитигэр түппүппүт. Ким эрэ кыра былаахтаах быһылааҕа. Дьон Маай туһунан суруллубут кыһыл былакааттары туталлар. Сибэкки онгоробутун өйдүүбүн. Уруучкаҕа тэтэрээт лиийин аһаардаан эрийэрбит. Түөртүү салаалаах сибэкки, хормуоска курдук сарбынньахтардаах. Аны санаатахха, уустук да онгоһук эбит.

Кэнники, үрдүкү кылааска тахсан баран, кыракый манган сибэкки онгорор буолбуппун.

Оччолорго кулун тутартан сабалаан ыам ыйын ортотугар диэри субуотунньук бөбөтө буолар этэ. Ленин төрөөбүт күнүгэр, маай бырааһынньыктарыгар дэриэбинэ дьоно бары, ол иһигэр оскуола оҕолоро, күргүөмүнэн субуотунньукка мас саһаанныы тахсарбыт. Аны бэс ыйыгар ыһыыга эмиз субуотунньук буолара. Биир даҕаны күн өрөөбөт этибит. Арыт сүрээбэлдээх, куорат оҕолоругар ымсыырааччыбыт.

Ыстапаан МЭХЭЙЭЛЭП, Муома улууна, бизнсийлээх оҕонньор:

– Дьэ, биһиги сэбиэскэй тутул диир кэмгэр өрө күүрүүлээх үлэ бөбөнү үлэлээбиппит. Дэриэбинэ турар-турбат дьоно, эр дьоннуун, дыахтардыын, оҕолуун – түөрэ бары субуотунньукка кыттарбыт. Оҕолор бары хотон хаарын түһэрэллэрэ. Арыт үрдүкү кылаастар тыаҕа эр дьону кытта саһаанныы тахсаллара. Дьахталлар пиэрмэ үлэһиттэрин солбуйаллара.

Хонтуора дьэиттэттэн сабалаан, кыһыл өрбөххө араас өрө күүрүүлээх луоһуннары суруйан ыйыырбыт. Мин оччолорго кулуупка үлэлиирим, кыһыл танаска луоһуну тиис суунар паастаны убатан суруйарбыт. Оччолорго хантан дэлэй кырааска кэлиэй?! Ол быһыыгар Маай бырааһынньыгар параакка туттуллар луоһуннары түүнү быһа суруйарбыт. Араас луоһун бары суруллара. “Туругур, Күөх Маай!”, “Туругур, үлэһит норуот”, “Мир, труд, май!”...

Ыам ыйын бастакы күнүгэр, дьэ, бары күргүөмүнэн параакка тахсарбыт. Ама да ааспытын иһин, киһи дуунатыгар олус сырдык өйдөбүл курдук ахтыллан аһар эбит. Наһаа да үчүгэй күннэр-дьыллар этэ. Киэһэ кулуупка кэнсиэр оройуттан тутуллара, арыт испэктээк туруорарбыт. Ол кэннэ түүнгэ диэри байаанынан үгкүү тэриллэрэ.

Клавдия КЮНДЯЙЦЕВА, Сунтаартан төрүттээх, билигин Дьоккуускай куорат олохтооҕо:

– 1975–77 сылларга 1 Маай дьэн улахан киэҥ далааһыннаах бырааһынньык буолара. Биһиги наадыйар малбыт, тэрилбит үксэ кинигэ маҕаһыныгар атыланара, ону сыһаа-баайа булан мунньуна сылдыарбыт. Аны ол курдук

тииттэн лабааны тоһутан киллэрэн тылыннара уураарбыт. Ол сыта, дьэ иһин олохчу тунуйан, киһи наһаарыанньатын олус көтөбөрө. Мутукчаҕа иилэр манган кумаабытытын акварелынан кырааскалаан бэлэмниирбит. Ол кэннэ сибэкки курдук кырыа-кырыа, ким тутара, ким баайара. Талахпыт араас сибэккинэн симэнэн, түспөн да көстөрө.

Убайдарым промкэмбинээттэн паньыара көрдөһөн булан аҕалаллара эмиз күндү этэ. Тоҕо диэтэххэ, ол саҕа паньыара кэбээстик көстүбэтэ элбэх киһини ыгылытара. Паньыараҕа булгуччу холууп уруһуйдаан баран, ону эрбиинэн быһарын – туспа үлэ. Онтубутун манган оппуоханан сыбаан манхатарбыт. Пиэрибэй маай чугаһаан, уулусса ыала бары кимиэхэ туох баарынан үллэстэн, дьэ буолар кэмигэр ыҕа киэргэнэн, баттаххар манган эбэтэр кыһыл баанчыктанан, тэтэрэн аҕай табыстабына, дьон хайыһан көрөллөрө. Маай бырааһынньыгар ийэбитигэр эрдэттэн ас астааһына сабаланаар, хара тимир лиискэ лэппиэскэ буһан бөскөйөрө, бүтүн тааһынан минньигэс сыттаах бэрэски буһара. Ол онон эрэ бүппэт. Кыра “Антошка” сөмөлүөт көтөрө чаастатыһан, маҕаһыннарга бурдук, саахар, халбаһы, араас кэнсиэрбэ, ону аһан дьаабылыка атыланара. Остуол ыскаатара уларыһан, дьэ иһэ биллэ сырдыыра. Онон Пиэрибэй маай бырааһынньыгын олус өрө көтөбүллэн көрсөн, үөрэн дьоллонорбун.

Христина ГАБЫШЕВА, Өлүөхүмэ улууна, Куду Күөл нэһилиэгэ :

– Сэбиэскэй сабанаабы Маай бырааһынньыгын санаан-ахтан аһардаахха, киһиэхэ өрө көтөбүллүү олох эрдэттэн сабаланаар. Олохпут ирдэбилэ этэ. Кэнсиэргэ бэлэмнэнии, үлэни-хамнаһы эрдэттэн үмүрүтүү, олох күөстүү оргуйар курдуга. Бырааһынньык күн иннинэ биэчэргэ дакылаат, кэнсиэр, үгкүү-битии буолара. Саастаах дьон үгкүүгэ олус көхтөөхтөрө, оттон оҕо аймах көҕүлгэ көччүгэр кэмэ кэлэрэ. Таһырдыаттан дьибэҕэ кирибэккэ, күнү быһа оонньуу сылдыахтарын бабараллара. Урукку дьон сыала-соруга биир буолара: аан дойдуга эйэ туругураһын иһин охсуһуу. Параат биһиги оройуоммутугар тоҕо эрэ Кыайы күнүгэр эрэ буолара. Оскуола үөрэнээччилэрэ, дьыссаат иитиллээччилэрэ, үлэ тэрилтэлэрэ пааматынньыкка диэри хааман тийэн, миитин кэмигэр эйэлээх олох иһин олохторун толук уурбут буйууннарга бөнүөк уураллара. Бэтэрээннэргэ бэлэх туттараллара, кинилэр эбэрдэлэрин истэллэрэ.

Бу күн успуорт араас көрүнгэр күрэхтэһии ыталлара. Киэһэ кулуупка үгкүү-битии, маассабай оонньуу буолара. Сэбиэскэй дьон олоҕо хайдах эрэ итинник үлэни уонна сынньалангы дьүөрэлээн, өрө көтөбүллүүлээхтик ыаллара.

Надежда АВЕЛОВА, Покровскай куорат олохтооҕо:

– Урут Сунтаар Күндэйэтигэр олорон, 1970 сыллаахха биһиги, уулусса оҕолоро, дьонно бары, өрө көтөбүллэн бырааһынньыктыырбыт. Бука барыта элбэх оҕолоох ыаллар олороллоро. Мин ыал улахан оҕото буоламмын, тиит, хатын, үөт лабааларын хомуйан, уулаах солуурга уган тылыннарар этим. Убайым уһун мас онгорор, быраатым хордуонунан холууп быһара. Остуолу тула олорон, бары кумаабынан сибэкки онгоробун. Таҥас-сап өтүүктэниитэ, атах таһаһын сууйуута, уопсайынан, эрдэттэн сүпсүгүрүү бөбө буоларбыт. Сарсыарда тураат, саарык үрүүтэ, онтубутун маска уонна тыллыбыт лабааларбытыгар илии. Түөрт улахан оҕо таннан, баттахпытын өрүнэн, ох курдук онгостон, оскуола таһыгар мустан парааттыы барарбыт. Быраатым Рева знаменосец этэ. Киниэхэ ийэбит манган маайканы быһан бэрчээкки тикпитин өйдүүбүн. Умнулубат оҕо саас үтүө кэмин санаан, хайдах эрэ уйадыһан ыллым. Харахпар дэриэбинэм, кулууп таһыгар олорон ыаллар бары көстөн кэлилэр.

Балаһаны бэлэмнээтэ Туйаара СИККИЭР.

Саха тылын учууталлара – Башкортостанга

“Сүүстэ истибиттээбэр, биридэ көрбүт ордук” диэн муус устар ый сабаланыыта саха тылын учууталлара Башкортостанга баран төрөөбүт тыллары үөрэтии туругун көрөн-истэн, билсэн уонна үөрэнэн кэллилэр. Дьэ, тугу өйдөөн көрбүттэрий?

Сөхтүбүт, астынныбыт

Ульяна Заболоцкая, Саха политехнической лиссийэ саха тылын учуутала, мэтэдиическэй холбоһук салайааччыта, Марианна Борисова, 26-с №-дээх оскуола саха тылын учуутала, “Алгыстаах сахам тыла” түмсүү салайааччыта:

– Дьокуускай куорат дьаһалтатын үөрэххэ управлениетын көбүлээһининэн, СӨ Билим Академиятын Төрөөбүт тылы чинчийэр киинэ уонна Оҕо дыбарыаһын иһинэн Идэтиии таһымын сайыннарар киин тэрийэн, саха тылын, литэрэтиирэтин уонна алын сүһүөх кылаастарын учууталлара муус устар 8–14 кк. Башкортостан Уфа куоратыгар баран кэллбит. Бу тэриллбит куурус идэҕэ сатабылы үрдэтиигэ уонна элбэх тылынан (полилингвальной) үөрэтиини тэрийэргэ туһуланна. Идэни үрдэтэр кууруска Дьокуускай куораттан 11 учуутал (СПЛ, 1-кы, 20-с, 26-с, 27-с, 38-с, Тулагы, Марха-2 оскуолаларыттан) Горнайтан – 3, Хангаластан – 2, Нурбаттан 1 учуутал буолан сырыттыбыт.

Башкортостан Идэни үрдэтэр институтугар үөрэннбит уонна бастын полилингвальной оскуолалар үлэлэрин-хамнастарын билистибит. Холубур, сорохторун ааттыыр буоллааха, Рами Гапаров аатынан 1-кы №-дээх өрөспүүбүлүкэтээби интернат-гимназияҕа, Элбэх профиллаах 1-кы №-дээх өрөспүүбүлүкэтээби полилингвальной гимназияҕа, Уфа 158-с №-дээх Мустай Карим аатынан гимназияҕа уонна М.Акумиллы аатынан Башкортостан судаарыстыбаннай педагогической уонна Уфатаабы наука уонна технология университеттарыгар сырыттыбыт.

Министиэристибэҕэ – анал салаа

– Башкирдар төрөөбүт тылларын, төрүт үгэстэрин, култуураларын үөрэтиигэ үһүлүчү болбомтону, сүгкэн улахан суолтаны уураллара тутта көстөр. Тухотан? Саамай сүрүнэ, Үөрэх министиэристибэтигэр **“Национальный үөрэх управлениета” диэн бүтүн үс салаалаах** (Отдел национального образования, отдел по реализации государственных программ и межрегионального сотрудничества, отдел учебного книгоиздания) анал улахан салаа төрөөбүт тылы үөрэтиини иилиир-сабалыыр эбит. Учууталлар идэлэрин үрдэтэр институтка Национальной үөрэх ресурснай киинэ итиэннэ Башкир уонна атын төрөөбүт тыллар уонна литэрэтиирэлэр кафедра-лара үлэлиллэр.

Анал дириэктэри солбуйааччы

– Маны таһынан, сорох оскуолаҕа национальнай үөрэхтээһингэ **дириэктэри солбуйааччы** диэн туспа салайааччы баар. Оскуолаҕа “хас биридди оҕо төрөөбүт тылын билиэхтээх, үөрэтиэхтээх” диэн санаанан салайтаран,

башкир тылын сэргэ, бөлөхтөргө арааран, нуучча, татаар, удмуур, мари, чуваш, ныйэмэс, латыш, белорус тылын үөрэтэллэр. Төрөөбүт тылы сэргэ, литэрэтиирэни эмиэ үөрэтэллэр. Маны таһынан, “башкир тыла – судаарыстыба тыла” диэн биридимизти омугуттан тутулуга суох бары оскуолаҕа үөрэтэллэр.

Төрөөбүт тыл учууталыгар – эбии төлөбүр

– Башкир тылын үөрэтиигэ сөптөөх эйгэ тэриллэр. Ол курдук, тупсабай оҕоһуулаах кэбинизтэр аныгы тизхи-ныкэнэн толору хааччыллыылаахтар, онно биир халыыбынан биһэргитилибит истиэндэлээхтэр. Төрөөбүт тылы, литэрэтиирэни үөрэтиигэ: икки чаас – тылга, литэрэтиирэҕэ 1 чаас ананар. Маны таһынан, ВУД чааһыттан эбии үөрэхтээһингэ, дыарыкка диэн бэриллэр. Бу төлөбүр урук курдук толору төлөнөр, онон учууталлар хамнастарыгар сүүйтэрбэтэр эбит. Онно эбии **төрөөбүт тылы үөрэтэр учууталга 15% эбии төлөбүр көрүллэр** диэн сөхтөрдүлэр. Бу өрөспүүбүлүкэ пуондатыттан көрүллэр эбит.

Олус ыалдытымсахтар!

– Күннээби үөрэхпит култуурунай бырагырааманан, араас тэрээһиннэринэн байытыллан, М.Гафаров аатынан Башкортостан академической тыйаатырыгар “Бөрөкөй” диэн, Мустай Карим аатынан ыччат национальной тыйаатырыгар “Ханума” диэн испэктээги көрдүбүт. “Торатау” геопаркаҕа, Башкортостан национальной түмэлигэр сырыттыбыт. “Бастагы өрөспүүбүлүкэ” диэн аатырбыт киинэ кэнниттэн, режиссер Булат Юсуповы, киинэ сценарийа Гульсасан Саламатованы кытта көрсүһүү буолла. Сахабыт сириг устуоруйатыгар, чулуу дьоммут олобугар майгынаһар өрүттэрдээх эби-пит диэн санааҕа кэлибит.

Ханна сырыттаһыт аайы эбэрдэли көрсөн, төрүт астарынан күндүлээн, үрдүк таһымаахтык илдьэ сылдыбыт-тарыттан, олус ыалдытымсахтарыттан үөрдүбүт. ИРО лектордара да, университет преподавателлэрэ да, бары биһиги салайааччыларбытыгар, ХИФУ преподавателлэригэр мунура суох махтаналлара, биригэ үлэлээллэрин туһунан кэпсииллэрэ олус долгутта. Кинилэр “башкир тылын, литэрэтиирэтин учуобунньуктара, бырагыраамата Саха сиригээби биир идэлээхтэри

үчүгэй сыанабылы суруйан, Арасыйыа испиһигэр (перечень) кирибиттэрэ” диэн үөрэ, долгуйа кэпсииллэр. Ол да иһин, биһигини ытыс үрдүгэр тутан илдьэ сырыттаһара. Башкортостан Үөрэбин уонна билимин министиэри-стибэтигэр, Идэни үрдэтэр институт үлэһиттэригэр махталбытын тизэрдэбит, оттон биир идэлээхтэригэр кытта ин-никитин да биригэ үлэлэһиэхпит.

Бу сырыыны тэрийбит СӨ Билим Академиятын төрөөбүт тылы чинчийэр-сайыннарар киинин салайааччыта Ф.В. Габышеваҕа уонна Дьокуускай куорат дьаһалтатын үөрэххэ управлениетын салайааччыта М.П. Петроваҕа махтал-бытын тизэрдэбит.

Оскуолаҕа – эпоһы

Августа Сидорова, П.И. Кочнев аатынан Тулагы оскуолатын саха тылын учуутала:

– Уфа араас оскуолаларын, гимназияларын үлэлэрин көрдүбүт, ол оскуолалар саҥа дьизэлээх-уоттаах, улахан үөрэх кыһалара. Сорох оскуола тийи эмитиер кэбинизтээһин сэргии көрдүбүт. Үөрэнэр кэбинизтэр аныгы технологиянан хааччыллыылаахтар. Башкирдар үүнэр көлүөнэни иитиигэ-үөрэтиигэ бэйэлэрин устуоруйаларын, ааспыт көлүөнэлэр үтүө холобурдарын суолтатын сүрдээбин өйдүүллэр эбит. “Устуоруйаны билэр эрэ оҕо төрөөбүт дойдутун, тылын, култууратын сыаналыыр буолар” диэн биэ санаалаахтар. Биридиилээн оскуолаҕа буолбакка, ол үөрэх бырагырааматыгар барытыгар киирэ сылдьар. Үөһэттэн уопсай ирдэ-бил баар. Ону “эһигиттэн үөрэмиппит, эһиги холобургутунан” дииллэрин истэн киэн тутта санаабыппыт.

Аан дойду култууратын чулуу айым-ныыта буолбут олонхобутугар майгын-ныыр эпостаахтар, ону үүнэр көлүөнэни иитэргэ, тылы үөрэтэргэ бары кыабын туһанарга дьулуһаллар эбит. “Урал Баатыр” эпоһы оскуолаҕа үөрэтэллэр. Хас биридди урокука, оннооҕор маты-маатыка уроугар эмиэ киллэрбиттэр! Оболор бэйэлэрэ олонхо-либреттоны, хас биридди дьоруойу толорон иһитин-нэрбиттэрэ эчи үчүгэин!

Санатар буоллааха, башкирдар “Дьулуруйар Ньургун Боотур” олонхобутун тыһыынча ахсаанынан башкирды тылбаастаан таһаарбыттар. Түмүктээн эттэххэ, башкирдар биһиги курдук норуот айымньытын, омуқ быһыытынан култуураларын, олорон ааспыт устуоруйаларын үөрэтиигэ сүрдээх улахан болбомтолорун уурал-лар эбит. Үөрэх бу хайысхатын нору-оттар сомоболоһууларыгар, добордуу сыһыаннаах буолууга туһаайаллар эбит – онтон үөрдүбүт.

Башкир тыла уонна сыыппара

Марианна Федорова, Дьокуускай 20-с №-дээх оскуолатын саха тылын учуутала:

– Нуучча оскуолатыгар үлэлиир буолан, мин ордук башкир тылын суда-арыстыбаннай тыл быһыытынан омугут-тан тутулуга суох, бары үөрэтэллэрин интэриэһиргээтим. Нэдиэлэҕэ биир чаас, иккис чааһын ФГОС чааһыттан ылаллар. Полилингвальной оскуо-лаларга биир предмети үс учуутал буолан, нууччалыы, башкирдыы, ан-

глийскыйды үөрэтэр хайысхалаахтар. Тылы үөрэтэргэ олус элбэх остуол оонньууларын, ойуулуктары, дидакти-ческой матырыйааллары хото тутталлар эбит. Сорох оскуолаларга бырайыак быһыытынан, оболор бэйэлэрэ эмиэ онгороллор. Башкир тылын сыыппара нөҕүө үөрэтии, тарбаты киэн хабаан-наахтык ытыллар.

App Store уонна Google Play нөҕүө «Алифба», «Башкирский словарь», «Башкирский филфорд», «Инофон», «Салям» (нууччалыы-башкирды кэпсэ-тиннык), «Эллэсе (Эллэсе)» (карточка-ларынан тылы үөрэтии), «IQ БалаБаш» (кыра оболорго персонаж көмөтүнэн тылы үөрэтии) сыһарылар бааллар.

Ону тэнэ, “ЯКласс” диэн федераль-най платформаҕа башкир тыла Арас-ыйыа норуоттарын тылларыттан ба-стакынан киирэн, сыыппара нөҕүө тылы үөрэтэргэ төһүү күүс буолбут. Бу конте-ны Мурат Ишемгулов (“ЯКласс” сыып-пара тыл ресурсатын эрэгийиэннээби бэрэстэбиитэлэ) салайааччылаах 40-ча башкир тылын учуутала кыттыһан оноро сылдьаллар эбит.

Ону таһынан, М. Акумилла аатынан Башкирдаабы судаарыстыбаннай педа-гогической университет “Международ-ная система дистанционного обучения башкирскому языку” <https://region.bsru.ru/> диэн сүрдээх үчүгэй, киэн хабааннаах порталы онорбут. Араас таһымынан башкир тылыгар үөрэнии, интерактивной карта, Башкортостан туһунан викторина баар. «Мир род-ного языка» навигатор-портал, «Ин-терактивный башкирский» диэн саайт ситиһиилээхтик үлэлиллэр эбит.

Шаймуратовты кылаастар

Варвара Тапыева, Дьокуускай к. 21-с №-дээх оскуолатын саха тылын, литэрэтиирэтин учуутала:

– Башкортостан Өрөспүүбүлүкэтэ Ийэ дойдуларыгар бэриниилээх, төрөө-бүт дойдуларын туһугар үлэлиир-хам-ныыр, төрөөбүт дойдутун, дьонун-сэр-гэтин, геройдарын, дьизэтин-уотун тап-тыы улаатар оболору иитэн таһаарарга күүскэ үлэлэһэр.

Холубур, “Шаймуратовты кылаас-тар” диэн уопсай үөрэхтээһин сүрүн бырагырааматын кытта национальнай уонна норуот этнокультурнай уратыла-рын учуоттаан үөрэтэр, үтүө-сиэрдээх майгылаах буоларга, патриотизм ты-ныгар иитэр, норуот устуоруйатын, үгэстэрин диригэтэн үөрэтэр кылаас-тар бааллар.

Бу Минигали Шаймуратов диэн башкирдар биир эмиэ национальнай дьоруойдара, сэбиэскэй байыаннай начаалыннык, Аҕа дойду Улуу сэриитин кэмигэр 112-с Башкир кавалерийскай, онтон гвардейскай дивизияларын ха-мандыыра, Арасыйыа Дьоруойа, ге-нерал-майор. “Шаймуратовты кылаас” үөрэбин былааныгар манньк биридимиз-тэтири диригэтэн үөрэтэллэр:

Арасыйыа устуоруйатын, Башкортос-тан устуоруйатын, кыраайы үөрэтиини, Башкортостан Өрөспүүбүлүкэтин су-даарыстыбаннай тылларын, омуқ тылларын, матымаатыканы, физиканы, информатиканы, физкултурунны; байы-аннай-спорт, физмат, информацион-най-технология үөрэх хайысхаларын.

Башкортостан Өрөспүүбүлүкэтин күнэ – алтынны 11 күнэ. Бу күн Сэ-биэскэй болуоссакка Шаймуратов кылааһыгар кирибит оболору чиэстээ-һин буолар. Башкортостан Өрөспүү-бүлүкэтин баһылыга Р.Ф. Хабилов бэйэтэ кэлэн эбэрдэлиир. Шаймуратов оонньууларыгар ситиһиилээх оболору эбэрдэлиллэр, үөрэнээчилэр андабар этэллэр. Манньк кылаастарга саамай үчүгэй үөрэнээчилэр туттарсан киирэн үөрэнэллэр. Бу кылаастар үөрэнээччини Ийэ дойдунан киэн туттарга, төрөөбүт сири-дойдуну таптыырга иитэллэр.

* * *

Саха тылын учууталлара Башкор-тостанга баран, үгүс туһалаабы, сонуну көрөн кэлбиттэр. Ол соробун туһунан туспа матырыйаал даһаны сурулуон сөп курдук. Башкирдар: “Бу эһиги сахалар өгөбүтүнэн, эһиги холобургутунан”, – дииллэрэ үөрдэр. Бу үтүө уопуту, билиини биһиги учууталларбыт бэйэлэрин үлэлэригэр туһаныахтара, кэлли-эглэринин үлэстиэхтэрэ диэн саарбахтаабаппыт.

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА.

Бу — сибэтиэй күн

Урукку сылларга бу күн сэлэлээн хаамсыы буолара. Быйыл оннук тэрээһин ытыллыбата. Уопастыбаннас Арчы дыиэтигэр мустан сэхэргэстэ.

Бастакы хаамыы

2001 с. муус устар 27 күнүгэр М.Е. Николаев салайан, ситэриилээх былаас тэрээһининэн сэлэлээн хаамыы буолбут эбит.

Ол туһунан Уйбаан Самаайап санатта:

— Суруналыыс Н.И. Максимовы, учуонай, дыокутаат У.А. Винокурованы, Н.Д. Кириллини, В.И. Луукапсабы кытта хааман иһэн, мин: “Арааһа, кэлэр кэмнэргэ бу хаамыыны биһиги тэрийэр буоларбыт буолуо”, — диэбитим. Ити сабана дойдуга тымныйы тыына номнуо биллэн эрэрэ. Ленин бэрэспизегинэн, Добордоһуу болуоссатынан Орджоникидзе болуоссатыгар тийбиппит, онно миитин буолуохтаах этэ. Ойуунускай стеллатыгар Михаил Ефимович Николаев уонна Андрей Саввич Борисов тураллара. “Аны манньк тэрийэр уустук буолуо” диэн санаа охсуллан ааспыта.

Кырдык, ити бүтэһик хаамыы этэ — ол кэннэ, 2002 с. туох да тэриллэбэтэ. Ити сыл биһиги Саха уопастыбаннай киини тэрийбиппит. “Салалта өттө Опера уонна балет тыйаатырыгар муньахтыыр үһү” диэни истэн үөрбүппүт. 2003 с. хаамыыны бэрт эрэйинэн көнүллэтэн, кытыы уулуссаларынан, Петровскайынан эргийэн хаампыппыт. Ситэриилээх былаас хаамыыны тэрийбэт буолбута. Дьэ, онтон 2013 с. Ил Дархан Егор Афанасьевич Борисов дьаһалынан, ситэриилээх былаас Ыччат министиэристибэтин илиитинэн-атабынан, хаамыыны тэрийбитэ сүрдээх үчүгэй этэ.

Суланыыттан — ньымаҕа

Февронья Шишигина, “Ийэ тыл” түмсүү уонна “Олонхо” ассоциациятын түсчүтэ: “Тылбыт сүтэн эрэр диэн суланар эбит буоллахпытына, кэнники сэннэ ылан, тылбытын хараанныыр, сайыннарар ньыманы көрдүүр суолга үктэннибит”, — диэтэ.

— Ойуулуктары огоруу, ыһахтары тэрийи, дьиз кэргэн күрбэ — бу барыта ньыма. Соторутаабыта “Ийэ тыл” түмсүү улахан пуорум тэрийэн, “дьиз кэргэнгэ иити, утумнаһы баар буолуохтаах” диэбиппит. Билигин биһиэхэ көлүөнэлэр тус-туска бардылар, өйдөһүү суох. Онон бэйэбит эрэ мустан оһуокайдаабакка, олонголообокко — оһолорбутун, сизэнэрбитин сизэ сылдыахха.

Аны “ырбаахыбыт кубарыйар, бастыҕабыт быһа кириэр диэри ыһахтыыбыт” диэн күлүү-элэк гиммитты тыллаһан, ыһахпыт суолтатын түһэрэбит. Ону баара, оһолорбут, ыччаппыт ыһаахха эрэ норуоттарын култуура тын баайын, сиздэрэийн сомсоллор, оһуокайдыллар, туойаллар, ыллыыллар, танналлар-симэнэллэр. Онон оскуолаҕа үөрэх дьыла ыһаабынан түмүктэниэхтээх, ыал, уруу-аймах ыһааҕа ыһыллыахтаах, нэһилиэк ыһахтара ытыллыахтаахтар. Көр-күлүү буолбакка, сахалыы тыыннырга туһуланар диэн бигэтик өйдүөххэ.

Сир баайыгар саха сыстыбатын туһунан

Николай Кириллин, СӨ үтүөлээх геолога: “Геология — сир туһунан үөрэх — сахаҕа чугас буолуохтаах этэ. Саханы сир баайыгар, бырамыысыланнаска чугаһатар үлэ 90 сс. ытылла сатаабыта да, улахан туһата суох, сыстыан бабарбат дьону күөскүнэн киллэрбэт эбикиин”, — диэтэ.

— Геолог Р.И. Протопопов “Геологизация общества” диэн тизмэбэ балай эмэ элбэх ыстатыйаны таһаарбыта, “Оболору геологияҕа үөрэтиэххэ” диэн этэ сатаабыта. 2000 сс. В.Ф. Уаров диэн бэрэспизэс көрүлээн, элбэх геолог үлэлээн, “Геология” диэн 2 туомнаах үөрэх босуобуйатын таһаартарбыппыт. Министиэристибэ “түгэтибит” диэбитэ да, күн бүгүнгэ диэри ыйытан көрдөххө, биир да киһи билбэт. В.Ф. Уаров “Полезные ископаемые” диэн кинигэтэ тахсан, сүрдээх түргэнник атыыланан бүппүтэ да, туһата эмиэ көстүбэт. Билигин “Илин Эгээргэ алмаастаах сир көһүннэ” диэн, мас кэрдиитин туһуттан долгууу бөбө. Киһи барыта геологияҕа быһаарсар курдук. Ол барыта экологияны кытта сибээстээбэ, дьон онтон айманара өйдөнөр. Ол ғынан баран, холобур, татаардар, азербайджаннар өссө 1940–50 сс. ньиэпкэ-гааска сыстан, билигин инники күөнгэ сылдьаллар, оробуочайыттан, маастарыттан бас билээччитигэр тийэ бааллар. Онон биһиги эмиэ, сайдыы туһунан саныыр буоллахпытына, сир баайыгар кытыҕастаах буолуохтаахпыт, ол наадатыгар үөрэниэхтээхпит.

“Ытык сир” сомоһолуо

Кэпсэтиигэ соторутаабыта “Ытык сир” паарка бырайыагар үлэлээбит бөлөх кэлэн кытынна, куоластааһынҕа кыттарга ыҕырда.

— Афанасий Фёдоров “куоракка сахалыы алгыстанар, арчыланар сир баар буолуохтаах” диэн санааны иитиэхтээн илдьэ сылдьыбытын өйөөн, “Формирование городской среды” диэн федеральной бырайыакка 5,7 гаалаах сиргэ паарка тутуутун киллэртэрэргэ үлэлэстибит. Бу пааркаҕа хас улуус бэйэтин устуоруйатын көрдөрөр аллеята баар буолуоҕа. Оболор оонньууларыгар успуорт, пүтбуол, скейтборд былаһааккалара баар буолуохтара. Бу сахалыы сангалаах, санаалаах дьон мустан, түмсэр, сомоһолуу киинэ буолуоҕа. “Паарка” эрэ диэн буолбакка, сүр көтөбүллүүтэ ытыллар, сахабын диэн санааны уһугуннарар ураты сир. Биһиги бөлөх тэринэн үлэлэбиппит 42 хонуга буолла, өйүөхтэрэ диэн эрэнэбит.

Сааһыланыы бара турар

Павел Ксенофонтов-Ойуур Байбал, уопастыбанньык:

— Саха тылыгар, эйгэтигэр, итэбэлигэр сааһыланар үлэ сабаллан, улахан хамсааһын бара турар. Бастатан туран,

ситэриилээх былаас уонна уопастыба саха тылыгар өйдөһөн, бииргэ үлэлээн эрэллэр. Ойуунускайдаах сабана, 100 сыл анараа өттүгэр, тэриллит биэрмин хамыһыйата сангалыы тыыннан, үлэтин сабалаата. Ааспыт сылтан сабалаан, 200-тэн тахса тыл бигэргээн тарбанна. Итэбэл сүбэтигэр ыччаттар киирдилэр, үчүгэйдик үлэлиир хайысхалар бааллар, ол эмиэ саха норуотугар түмүктээх буолуоҕа. Саха кэнгириэхэ саха омугу түмэн үлэлиирэ, манньк түмсүү баара Ил дьаһалтатыгар көмө, төһүү буолара олус үчүгэй.

Оҕо аахпат

Раиса Винокурова, оҕо суруйааччыта:

— Мин “саха тыла сүппэтин туһугар” диэн, оболорго айымньылары суруйабын. Ол эрэри оҕо кинигэтин олох ылбат буоллулар. Дьон “мин оҕом сахалыы аахпат”, “мин оҕом нуучча” дииллэр. Бастакы охсууну оҕо суруйааччылары ыллыбыт. Онтон улахан дьон суруйааччыларыгар ол охсуу кэлэрэ буолуо. Оҕо кинигэтэ барбат буолбута — бэйэтэ “лакмус” кумааһытын курдук. Хоһоон, оҕо кинигэтин ылбат, атыласпат норуот тыла эстэр дии саныыбын.

Устуоруйабытын үөрэтиэххэ

Мохсобол Ахсым хаан Бэдьимэ уола, “Аар Айан” түмсүү:

— Биһиги бэйэбит устуоруйабытын билбэппит, ааппыт суох. Салгыы омук быһыытынан симэлийиэхпит. Сахатыйы диэн тус санааттан, ааттан, куттан сүртэн сабаланыахтаах. Ол кэннэ тыл сааһыланыахтаах. Дойдубут сокуонун иитин иһинэн, национализмга эгин охтубакка, норуолпут туругураһын туһугар үлэлиэххэ. Тылбыт оччоҕо эрэ тыыннаах хаалыаҕа. Биһиги устуоруйабытын билэрбитигэр, саатар, факультативтар баар буолалларын ситиһиэххэ.

“Ким да бэлэми биэрбэтэҕэ”

Афанасий Максимов, уопастыбанньык:

— Бу күнү бэлиэтээри мустан олодорбутун өбүгэлэрбит Үөһэттэн көрөн олодор буолуохтаахтар. Биһиэхэ бу күнү 102 сыл анараа өттүгэр ким даҕаны бэлэмнээн биэрбэтэҕэ, “сахалар, маны ылын” диэбэтэҕэ. Бэйэбит киирсэммит, хаамытын тобоммут, бу күнү ылан турабыт. Биһигини бу күнүнэн билиммиттэрэ. 1921 с. сахалар бэйэлэрин көрүнэр кыахтара суох, хаарталарын да быстарыахтара суоҕа, 200 эрэ үөрэхтээх кинилээхтэр, онон Иркутскай күбүөрүнэ иһинэн бүддьүөтэ да, кыраныссата да суох уобалас тэрийэргэ диэн бырайыак тахсыбыта.

1922 с. тохсунньутугар Максим Аммосов Сталины кытта көрсөн, 5 чааһы быһа кэпсэппитэ. Ол түмүгэр Сталин “Якутам отдать автономию” диэн илиитинэн суруйбута баар. Москва автономияны биэрбитэ эрэри, сахалары “кыаныахтара суоҕа” дии саныыра. Ону баара, бу эдэр, дьыалабыай уолаттарбыт көмүс

хостооһунун тэрийбиттэрэ, түүлээби Аангылыаҕа таһааран атылаабыттара, бүддьүөттэрин онгостубуттара.

Билигин оннообор элбэх ахсааннаах омуктар бэйэлэрэ бас билэр сирдэрэ суох. Оттон биһиги 3 мөл. тахса иэннээх сирдээхпит, биһигиттэн ону былдьаан ылар кыахтара суох. Ол — өрөспүүбүлүкэ тэриллитин түмүгэ. Онон биһиэхэ бу — сибэтиэй күн.

Санааны түһэрбэккэ

Руслан Протопопов, СӨ үтүөлээх геолога:

— Судаарыстыбаннас үөскээтэ даҕаны, биллэн турар, экэниэмикэ, бырамыысыланнас баар буолуохтаах. Биһиги улуу убайдарбыт ону санаан туран, автономияны төрүттээбиттэрэ. Ону Борисов, Чиряев курдук салайааччыларбыт салбаабыттара. Бырамыысыланнас баар буолуохтаах, ол геологията суох, хайа үлэтэ суох барбат. Сирбит анныгар туох айылҕа баайа баарын биһиги билиэхтээхпит. Сир баайын көһүннэ да, барытын хостоон, баһылаан барартан туттунуохтаахпыт — саха геологтара ону утарабыт. Илин Эгээр, Өлүөнэ—Амма, Амма—Алдан икки арда харысхаллаах сир буолуохтаах. Итиннэ сир баайын хостооһуна барыа суохтаах, ханнык да хийимийэ собуота тутуллоу суохтаах. Сир-дойду харыстабыла — биһиги саамай сүрүн сыалбыт. Оноуҕа Ытык кэрэ сирдэри тэрийэр көмөлөһүө этэ.

“Тыа хаһаайыстыбата кыайан сайдыбат” диэн ол тула мөккүр бөбө. Нэһиликтэр сайдыахтарын бабарар буоллахпытына, биһиги онно үчүгэй олобу дьаһабы тэрийиэхтээхпит, суолу-иһи онгоруохтаахпыт. Суол баар буоллабына, сайдыы баар. Тыа сири урбаанныыттара үлэни-хамнаһы тэрийэллэрин өйүөххэ. Ону кытта өбүгэ сири үчүгэйдик тутарга ыччакка өйдөтөр үлэ барыахтаах. Уопсайынан, култуура буоллун, тыл буоллун, бырамыысыланнас буоллун — санааны түһэрбэккэ үлэлиэххэ.

Хостонор баайтан — төһөҕө?

Иван Бурцев, уопастыбаннай эколог:

— Автономияны ситиһэллэригэр Ойуунускай 28 саастааҕа, Аммосов — 25, Степан Васильев — 23. Төһөлөөх эрэйимунгу көрөн тэрийбиттэрэ буолуой! Бу дьон баттахтара манхайынан иннинэ суох онгоруллубуттара, ытыллыбыттара. Онон бу манньк күнгэ кинилэри кэриэстээн, санаан ааһарбыт хайаан да наада. Бүгүн бу сахам туһа диир дьон кэлэн, күдээринэ буолбакка, кэпсэтэ олодорбут олус үчүгэй. Биһиэхэ хостонор баайтан төһөтэ тиксэр? Эрэггий-эннэртэн сүөгэй-сүмэтэ Москубаҕа бара турар. Ити болпуруос ханна да дүүллэһилилбэт.

Ахсааммыт эбиллибэт!

Яков Сивцев, уопастыбанньык:

— Сахалар саамай улахан кыһалҕабытын ким да эппэт — ахсаан өттүнэн элбээбэппитин. Оҕо онгорор киһи суох дуу, дьахталлар төрөөбөт буоллулар дуу? Улууһум, нэһилигэм устуоруйатын үөрэтэ сылдьан көрдөхпүнэ, хайа эрэ кэмгэ нэһилиэккэ киһи-сүөһү ахсаана элбээн кэлэр. “Саха киһитэ сүөһүнү кытта сибээһэ суох буоллабына, ахсаана эмиэ эбиллибэт” диэн көстөр. Киһи элбээн бардабына, сүөһү да элиир, сүөһү элбээн бардабына, киһитэ эбиллэр, ол эбэтэр, бэйэтин бэйэтэ онгостор.

Ахсаан өттүнэн эбиллибэккэ туран, кыра нэһилиэги хайдах тутан хаалабыт? Дэриэбинэҕэ тырахтарыстыыр да киһитэ суох олорон, бырамыысыланнаһы хайдах сайыннарабыт? Мин эһэлээх эбэм сизннэрэ 30–40 тийдэ. Ким билигин 30–40 сизннээхпин диир? Элбээбэтэхпитинэ, биһиги бу сири тутан хаалар кыахпыт суох. Ити болпуруос билигин — сүрүн. Онон демография кыһалбатыгар туспа мунньах тэрийиэххэ.

* * *

Ити курдук, саха дьылбатыгар ыалдьар дьон кэпсэтэн, санааларын этэн, көрсүһүү өрө көтөбүллүүлээх оһуохайынан түмүктэннэ.

Мань кытта Егор Петрович Жиркову сойуолаһыны утарар сурукка илии баттааһын хомулунна.

Нина ГЕРАСИМОВА.

АСКАЛОН СЕМЁНОВ: “Тэлэбиидэнньэбэ олус бабаран туран киирбитим”

Сахалыы эйгэ дьыэ кэргэнтэн сабаланаар

– Эйигин билбэт дьон диэн, бука, суоҕа буолуо. Саха тэлэбиидэнньэтигэр күннэтэ көстөбүн, араас кэнсиэргэ эмиэ көрөбүт. Аҕан Байбал Семёнов буоларын билэбит. Бэйэбин бэрт кыратык билиһиннэр эрэ.

– “Кыым” хаһыат ааҕааччыларын Күөх Маай бырааһынныктарынан эбэр-дэлибин! Бэйэм туспуна бэрт кыратык билиһиннэрэр буоллахпына, Дьокуускайга төрөөбүтүм. 24 саастаахпын. Ийэм, аҕам иккиэн бүлүүлэр. Тохсус кылааска диэри Лидия Шамаева салайар “Айыы Кыһатыгар” үөрэммитим. Ол кэннэ Өрөспүүбүлүкэтээби лиссийи бүтэрбитим. ХИФУ саха салаатыгар, литэрэтиирэ кафедратыгар киирэн үөрэммитим.

– “Айыы Кыһатыгар” оҕоҕо билии биэрэринэн эрэ мунгурдаммакка, оҕо улаатан кизг аартыкка тахсарыгар өй-санаа, сизэр-майгы, киһи киһитэ буоларга иитэн-такайан таһаараллар. Сахалыы сылаас эйгэбэ олор кыра эрдэххиттэн уһуйуллан табыстабын?

– Биһиги кыһабыт, чаччы даҕаны, үөрэх өттүнэн эрэ буолбакка, оҕо киһи быһыытынан сайдыытыгар улахан болломтону уураар. Дириэктэрбит Лидия Шамаева улахан өгөлөөх дии саныбын. Оскуолаҕа үөрэнэрибитигэр: “Эн туох баҕа санаалааххыны?” – диэн ыйытааччылар. Оҕо үксэ лүөччүк, банкир, кыахтаах киһи буолуохпун баҕарабын диир. Ону учууталбыт манньк диэбитин наһаа дьийбэргии истибитим: “Киһи киһитэ, ол аата, дьону сэнээбэт, үтүө санаалаах киһи буолуохтаахпын!” – диэбитэ. Ити мин өйбөр-санаабар диригиник инмитэ. Киһилии хаачыстыбаҕа үөрэппиттэрэ билигин биһиги, чаччы, киһилии сизэр-дээх суолу тутуһарбытыгар, дьону кытта алтыһарбытыгар олус туһалыыр.

– Сүрүнэ диэн, оскуолабыт ура-ты сахалыы эйгэбэ, төрөөбүт тылы билиигэ ииттэбэ дии. Эн санааҕар, төрөөбүт тылы билии ыччаты туохха абаларый?

– Мин санаабар, сахалыы сайаҕастык саҕарыы, ханнык баҕарар киһини сааһылыыр дии саныбын. Өйө-санаата, ис туруга. Киһи ис-иһиттэн сааһыланнаҕына, дьонунаннаҕына, күрүөлээх буолар. Чэ, холобур, бу тулалыыр эйгэбитигэр, күннээби олохпутугар бэйэбит да билбэп-питинэн араас күчүмэҕэй баар. Күрүөлээх киһи олортон хаххалаах курдук буолар, ол аата – куһаҕан дьаллыкка ыларбат, он-

Аҕыйах сыллаахтан бэттэх Саха тэлэбиидэнньэтигэр бэрт аномобон дьүһүннээх, дьонуннаах тыллаах-өстөөх, хайдах эрэ киһи кутун-сүрүн тардар ытааччы уол баар буолла. Кинини эбиитин араас кэнсиэргэ, күрэххэ ырыаһыт быһыытынан эмиэ көрөөччүбүт. Уопсайынан, барыга-бары көхтөөх эдэр киһи. Ол курдук, бүгүн эдэр суруналыыс, ытааччы, ырыаһыт Аскалон СЕМЁНОВ ыалдыттыыр.

но-манна киирэн биэрбэт, санаатын таба этэр буолар, тулалыыр дьону убаастыыр. – **Өскөтүн нууччалыы эйгэбэ иитилибитин буоллар, төрүт тылгынан саҕарбатын эбитэ буоллар, хайдах киһи буолан тахсыан этэй?**

– Уопсайынан, наһаа итинник саха дуу, нуучча дуу диэн араарарбын сөбүлээбэппин. Нуучча да кылааһыгар үчүгэйдик үөрэниэм этэ дии саныбын. Кырабар нуучча тыллаах дьыссаакка сылдыбытым. Оҕо сахалыы саҕарара, билэрэ барыта дьыэ кэргэнтэн тахсар. Сахалыы эйгэтэ аан бастаан дьыэттэн сабаланаар. Манна уһууаан да, оскуола да улахан оруола суох. Төрөппүттэрин эйигин кытары уу сахалыы кэпсэтэр, сайын айыы дэриэбинэбэ эбэбэр, эһэбэр сайылы барар буоллахпына, син биер сахалыы өйдөөх-санаалаах киһи буолар буоллабын. Билигин, кырдык, оҕолорбут сахалыы саҕарбат буолуулар олус сытырхайда, дьыэнэн эрэ кыайыллыбат улахан кыһалҕа буолла дьэххэ сөп. Ол иһин саха тыллаах уһууааннар, оскуола-лар элбииллэригэр баҕарабын.

– **Төһө да эдэр буолларгын, кизг сиринэн сырыттаҕын аҕай буолуо...**

– Оннук, собуруу элбэхтик, ол быһыыгар “Океан” лаабырга эмиэ сылдыбытым, Хатылаевтардыын бэстибэ-эллэргэ, кункурустарга кытта барааччы-бын, кэлин аармыйаҕа да сулуспалаабы-тым. Онон араас омугу кытта алтыстабым аҕай дии. Кинилэргэ холоотоххо, биһиги, сахалар, өссө тылбытын, култуурабытын, үгэспитин тутта сылдьар эбиппит. Баҕар, билингги санаабынан буолуо, бэлиэти көрбүппүнэн, араас сиринэн, тас дойдунан тэлэһийэ сылдьар биер саастыылаахтарым, анараа тийээн, дьэ, дьин саха-лара көбөн, төрөөбүт тылларынан саҕара сылдьаллар. Култуураларын, үгэстэрин, сизэрдэрин илдэ сылдьаллар, ханна тийдэллэр да алаадылыыллар, сирдэ-рин аһаталлар эбит. Холобур, Эмиэрикэбэ олорор Уйбаныаптар, оҕолоро төһө да омуку оскуолатыгар сырытталлар, дьы-лэрин иһигэр уу сахалыы кэпсэтэллэр. Онтон наһаа үөрэбин. Билингги үйэбэ аан дойдуга аһаҕас буолар наадатыгар хас биирдии оҕо, ыччат араас омуку тылын билиэхтээбэ кэммит ирдэбилэ буолла. Дойотторбор араас омуку, нуучча-лар бааллар. Кинилэри кытта үчүгэйдик алтыһабын, доҕордоһобун.

– **Атын омуктар киһи бэйэтин төрөөбүт тылын билбэтин хайдах ылы-налларый?**

– Бүрээттэр, калмыктар, алтаайдар уонна да атын омуктар балаһыанньалара биһизиннээбэр лаппа мөлтөх. Бэйэлэрэ даҕаны ону билинэллэр. Ыччаттара, оҕолоро, бэл, улахан дьон бэйэлэрин тылларынан саҕарбаттар. “Сахалар, тылгытын, култуурабытын, үгэскитин олохчу илдэ сылдьабыт”, – диэн ымсыырар курдук саҕарааччылар.

Тэлэбиидэнньэбэ аартык арыллыыта

– **Тэлэбиидэнньэбэ, саха араадыый-атыгар ытааччынан үлэлигин. Саха-лыы ыраастык саҕарыы көрдөрө-иһитиннэрэр, бэчээт эйгэтиттэн сабаланаар. Эһиэхэ ирдэбил баар бөҕө буоллаҕа?**

– Ирдэбил олус күүстээх. Саха си-ригэр тэлэбиидэнньэбэ биер собото-ханааллаахпыт дии. Онон эппизтинэс сүрдээх улахан. Сахалыы сөпкө, ыраастык саҕарарга салалта да, эрдээктэрдэр да өттүлэригэр күүстээх үлэ ытыллар. Кэрэспэдьиэннэр, ытааччылар син биер хайа баҕарар киһи курдук быһа эпииргэ сыһа-халты саҕаран кэбиһэрибит хан-на барыай?! Биер үксүн быһа эпииргэ үлэлиир буоламмыт, сыыстын да бүт-тэ, барар. Эрдэттэн устуу эбитэ буоллар, көннөрүөххэ сөп буоллаҕа. “Саха” НКХ

билигин наһаа сайдан турар, биэриитэ элбээтэ, суукканы быһа көстөр. Ол иһин барытын устуу гыннаха, үлэһит да, би-риэмэ да тийибэт. Биэриибит үксэ быһа эпииргэ тахса турар буолан, сыыс тыл кыратык барар диэн билиниэххэ наа-да. Ону көннөрө сатыыбыт, үөрэнэбит. Уһулуччу ыраастык, биер да сыыс тылы кыбыппакка, сахалыы саҕарар киһи диэн бэрт аҕыйах буолуо. Буолаары буолан, саҕардыы үөрэхтэрин бүтэрбит эдэр дьон дьэ кэлэн элбэхтик үлэлэтэхтэринэ, улуустары кэрийэн дьоннуун алтыста-тарына, ол быһыыгар сыыстаттарына, онтуларын көннөрүттэхтэринэ, сылтан сыл уопутуран, сайдан иһэр буолла-хтар. Түгэни туһанан, “Кыым” хаһыат ааҕааччыларым, Саха тэлэбиидэнньэ-тин көрөөччүлэригэр, эдэр дьон сыһа-халты саҕарарбыт элбэх буолуо, ону олус баалабаккытыгар көрдөһүм этэ, төһө кыалларынан көннөрүнэ, үөрэнэ сатыыбыт.

– **Үөрэххин бүтэрэн баран, эрдэ сы-ал-сорук туруорунан, тэлэбиидэнньэбэ кэлбитин дуо? Соһуччу киирэн хаал-бытын дуу?**

– Тэлэбиидэнньэбэ уһундук таласпы-тым, ахсыс кылаастан быһа баҕа санаа онгостубутум. Лиссийэҕэ наһаа үчүгэй учууталлаах этим, Саргылана Олесова диэн. Хомойуох иһин, кини билигин суох. Үөрэбүрии өттүгэр сүнгэн улахан кылаат-таах киһи. Үөрэтэр ньыматын үрдүктүк сы-аналыыр этилэр. Тарат орто оскуолатыгар кини аатын биэрбиттэрэ, онон учууталы-нан олус кизн туттабын. Миигин тылга-өскө болгомтолоох буоларга сирдээ-битэ, саха литэрэтиирэтигэр интэриэһи үөскөппүт. Бу хайысхабын олус да сөпкө ыйбыт эбит дии саныбын. Оччолорго мин устуоруйаны ордук сэнээрэр этим, инньэ гынан устуоруйа учуутала буолабын дии сылдыбытым. Үөһэ кылаастарга тахсан баран, бу биримизитим соччо тарпат буолан хаалла, төттөрүтүн, саха литэрэтиирэтинэн үлүһүйэн барбытым. Ону бэлиэти көрбүт быһыылаах учуу-талым уонна манньк диэбитэ: “Аскалон, эн хайысхан – Саха араадыыйата уонна тэлэбиидэнньэбэ”. Өтө көрбүт курдук. Татьяна Тарасовна, “Тэтим” араадыыйа эрдээктэрэ, оҕо биэриитигэр ми-игин сыһыаран саҕарарга-ингэрэргэ үөрэппитэ. Дьэ, онтон саҕаламмыта. Онон үчүгэй быраактыканы аһан, тыл салаа-тыгар устудьуоннуу кирибитим. Баста-кы кууруска үөрэнэ сылдьан “Сахалыы Вик-тория” араадыыйа үлэли кирибитим. Онон үс сыл үчүгэйдик үлэлээбитим. Бу араадыыйа миигин сүрдээх элбэххэ үөрэппитэ.

– **Үөрэххин бүтэрэн баран, тэлэ-биидэнньэбэ киридэбин?**

– 2020 сыллаахха хоруона хамсыга туран, бары даҕаны хаайтаран хаалбы-пыт. Ол кэмгэ мин араадыыйабыр үлэли сылдыбытым. Оччолорго устудьуоннуу-рум. Хааччах сымнаабытын кэннэ, Саха тэлэбиидэнньэбэ ыччакка аналлаах “Айар” диэн бырайыакка кастинг биллэрибэт. Ол түмсүү устудьуоннары, ыччаты тэлэби-идэнньэ эйгэтигэр сыһыарар соруктаах тэриллибит эбит. Онон: “Саха тэлэби-идэнньэтигэр ыччат көрөр бырайыагын толкуйдаан” диэбиттэрэ. Хамаанда-ларга арахан, бары бырайыакпытын толкуйдаабыппыт. Үөрүм иһин, биһиги суруйбут “Күөрчэх шоу” бырайыакпыт бастаан, тэлэбиидэнньэбэ сылы быһа, бээтинсэ айыы ыччакка аналлаах биэри-и быһыытынан тахсыбыта. Бу бырайыак ааптардарыттан биридэстэрэ уонна би-эрии эрдээктэрэ буолан хаалбытым. Манна даҕатан эттэххэ, тэлэбиидэнньэбэ кэллэ-кэлээт, эрдээктэр буолуу – улахан чизэ. Ол саҕана ону үчүгэйдик өйдөөбөппүн даҕаны. Дьон уоннуу сыл үлэлээн баран эрдээктэр буолаллар эбит. Наһаа улахан эппизтинэс. Тэлэ-биидэнньэ туох баар үгүтүн-хайаҕаһын, эпииргэ бэлэһэниини, сыһа-халты

тахсыа суохтаабын, сүүстэ киирэн бэрэ-биэркэлэтэрибин онно билбитим. Биһиги онно өссө үлэһит буола илик буолан, хам-нас ылбаппыт. Эппиккэ дылы, бэйэбитин саҕардыы көрдөрө сылдьабыт. Аҕыйах ый буолан баран, Олег Колесов ытыран ылан: “Кэрэспэдьиэнниэххин баҕарабын дуо?” – диэн ыйытта. Мин үөрэн, атабым сири билбэт буолла, тутта сөбүлэстим. “Кэрэспэдьиэн буолан суруналыыстыка эйгэтигэр кириэм, сири-дойдуну кэрий-иэм, дьону кытта кэпсэтиэм, биэриилэри онгоруом” диэн үөрдүм аҕай. Соннук ыра санаа онгостубут Саха тэлэбиидэнньэ-тигэр киирэн хаалбытым. “Саҕа күн” би-эрии ытааччытабын, кэрэспэдьиэнэбин уонна ыччакка аналлаах “Уонна” биэрии эрдээктэрэбин. Ыччакка аналлаах би-эриибит бэрт сэргэх, соробор дээбэ-лээх, күлүүлээх да буолар. Улахан дьон кыттар биэриилэрэ буолбатах буоллаҕа, билингги ыччаты көрүнөн-нарынан, чэп-чэки биэриинэн эрэ тардабын.

Ырыа – дууһа уоскулаңа

– **Тэлэбиидэнньэбэ таһынан ыл-лыыргын эмиэ истэбит, көрөбүт. Аҕан ыллыр эйгэтигэр улааппыт киһи, сыстаҕас буоллаҕын.**

– Бэйэм ыллыбын уонна дьонго ырыа матыыбын айан биэрэбин. Быйыл “Үрдэлгэ” ырыабынан бастын ааптар бу-олбутум. Олох күүппэтэбим, инньэ гынан олус долгуйбутум, соһуйбутум. “Үрдэл” финалыгар да киирэр улахан чизэ буол-лаҕа. Ырыаны дууһабын сылаанньытар уоскулан курдук илдэ сылдыбын. Өр ыллаабатахпына, хайдах эрэ буолар курдукпун, тыным-быарым хаайтарар, өйүм-санаам муунтууйар. Дьэ, онтон ыл-лаатахпына, тириим тэнийбиккэ, тыным уһаабыкка дылы буолабын. Ол иһин мэл-ды ыллы сылдыһахпын наада. Сыанаҕа тахсар үчүгэй түгэн суох, көрөөччүлэр ытыстарын тыаһа ырыаһыкка сүрдээх минньигэстик киирэр.

– **Ырыаҕа эйигин ким уһуйбутай, аҕан дуо?**

– Аҕабар наһаа улахан махталлаахпын. Кини миигин көңүл буоларбар ииппитэ. Хаһан даҕаны көңүлбүн күөмчүлээбэтэҕэ, хааччахтаабатаҕа. “Эн сүрэбин тугу баҕарарынан сылдыһахтааххын, бэйэң билэргин онгор, онтон сатамматабына, атыны боруобалаа”, – диэн сүбэллирэ. Кырдык, төрөппүттэрбит үчүгэйдик иит-эллэр эбит. Ситинник көңүл көчүтүн, арыт сөптөөх суолбун булларан, миигин бу билингги олохпор сирдээбиттэр. Мин элбэх учууталлаах дьоллоох киһибин. Биэс норуодунай артыыс үөрэппитэ. Кырабыттан уонча сыл Клавдия, Гер-ман Хатылаевтар “Тэтим” барабаан бөлөхтөрүгэр иитилибитим. Араас омуку сиригэр тийибиппит, ити мин умнуллу-бат кэмнэрим этэ. Онтон арыый улаатан баран, ырыа эйгэтигэр кирибитим. Онон аан бастаан Лидия Гоголева диэн талаан-наах учуутал куоласпын чочуйбута, сатаан ыллыырга уһуйбута. Миэхэ ыллыахпын сөп эбит диэн эрли үөскөппитэ. Кини билигин суох. Улаатан баран, Семён Ченянов устуудьуйатыгар сылдыбытым. Кини миэхэ ырыа айар, ол аата матыы-бын, хоһоонун айар талааны арыыйбыта. Устудьуоннуу киирэн баран Екатерина уонна Алексей Егоровтар “Сэргэлээх сулустара” устуудьуйаларыгар сыл-дыбытым. Онон ырыаны хайдах сөпкө ыллыырга, тиэхиньикэбэ үөрэммитим. Аркадий Алексеев “Дайар сахалар” усту-удьуйатын саамай эдэр итиллээччитэ буола сылдыбын. Кинилиин элбэх улууһу кэрийбиппит, ол сылдьан норуот эйигин хайдах ылынарын, хайдах ыллыыргын кэтээн көрөн үөрэтэ, “аныгыскыга манньк гынаар” диэн этэ сылдьар. Хас биридди учууталым, төрөппүттэрбиттэн саҕалаан, бука бары миэхэ тугу эрэ биэрбиттэр. Үлэһит, суруналыыс, ытааччы, ырыаһыт, ырыа аһааччы буолан тахсарбар чаһылхай уоту сахпыттар эбит. Онон кинилэргэ махталым мунгура суох.

– **Дьэ, чаччы, араас учууталга уһу-йуулан тахсыбыт ыччат эбикин.**

Мантан инньэ бэйэң эрэллээх көнө суолгунан дайа тураргар баҕарабын!

Кэпсэттэ Туйаара СИККИЭР.

Былдыаһыктаах арыы

(Даманскай арыы иирсээнин 55 сылыгар)

Быйыл ССРС уонна Кытай Даманскай арыыны былдыаһан сэбилэниилээх хапсыһыга киирэ сылдыбыттара, онтон сылтаан АХШ кыттыылаах, атомнай буомба туттуулаах, аан дойду таһымнаах иирсээн буола сыспыта 55 сылын туолла.

Бу ханна баар наһаа сыаналаах, былдыаһыктаах арыыный? Даманскай арыы Уһук Илингэ, билингги Хабаровскай куораттан – 230, Лучегорскай диэн Приморье куоратыттан 35 км тэйиччи сытар. Кураан дьылга, арыы саамай улаатар кэмигэр, устата – 1700, туората 600 миэтэрэбэ тийэр. Саас Уссури өрүһэ халаанныыр кэмигэр арыы барыта уу анныгар хаалар. Быһата, туох да күттүөннээх, киһи туһанар ото-маһа суох арыы. Санаттахха, бу арыыны билигин Кытай бас билэр.

Тоҕо “Даманскай” диэн ааттаммытый? 1888 с. тимир суол тутулуохтаах маршрутун үөрэтэ сылдыбыт Станислав Даманскай диэн нуучча инженерэ Уссури өрүһү туораан иһэн “аата суох арыы таһыгар” ууга түһэн өлбүт. Ол иһин аата суох арыыга кини аатын ингэрбиттэр.

Иирсээн төрдө

1860 с. түһэрсиллибит Пекиннээби трактат түмүгүнэн, Цин империэтэ уонна Арасыйыа кыраныссалара чуолкайдаммыта. Оччолорго Францияны уонна Англияны утары өлөр-тиллэр хапсыһыга сылдыар, бэрт түөрэккэй балаһыанньалаах Цин империэтэ күүстээх-кыахтаах Арасыйыаны кытта тэҥгэ аахсар кыаба суоҕа. Онон кыранысса Арасыйыа онорбут барылынан тырыллыбыта. Бу баттыгастаах үлэһик түмүгэр, кыраныссаба баар Амыр, Уссури өрүстэр бары Арасыйыаба хаалбыттара, судаарыстыбаннай кыранысса өрүстэр Кытай диэки кытылларынан барар буолбута. Атыннык эттэххэ, кытайдар бу өрүстэргэ киирэр бырааптара быһыллыбыта.

Дынгинэн, 1919 с. Парижтаагы эйэлээх кэмпириэнсийэбэ “судаарыстыбалар икки ардыларынаабы кыранысса өрүһүнэн араарыллар буоллабына, өрүс саамай ортотунан, үөһүнэн (фарватерынан) барыахтаах” диэн быһаарыллыбыта. Дынгинэн, бу усулуобуйа ол да инниттэн тутуһуллара.

Холобур, Даманскай арыы Кытай биэрэгиттэн быдан чугас, Уссури өрүс үөһүн Кытай диэки өттүгэр сытар. Ол сағана кыранысса таһыгар аҕыйах кытай-маньчжур киһитэ олоҕор, ону тэнэ, дойдулар икки ардыларыгар сыһыан үчүгэй буолан, кытай балыксытара өрүскэ дьаалаларынан төттөрү-таары сылдыалларын, кэллэлэрин-баралларын, балыктыылларын ким да хааччахтаспат этэ. Өрүс кытылыгар олохтоох кытайдар-маньчжурдар ол Даманскай арыыны (кытайды Чжэньбао дао) былыр-былыргыттан бэйэлэрин сирдэринэн ааҕаллара, онно отууланаллара, балыктыыр илимнэрин куурдаллара. Көннөрү кытай дьоно ол ханнык эрэ дуогабарынан бу арыы Арасыйыаба, кэлин Сэбиэскэй Сойууска баран хаалбытын билбэт да буолуохтарын сөп.

20-с үйэ ортотугар хомуньуустуу Кытай сыһыа күүһүрэн-кыабыран, аан дойдуга бэйэтин миэстэтин булунар иһин күөнтэһиһэ киирбитэ. 1958 с. Тайвань арыыны кытта байыаннай утарыта турсууга киирэ сылдыбыта, 1962 с. Индияны кытта кыраныссатын “быһаарсыбыта”.

60-с сыллар ортолоруттан ССРС уонна Кытай икки ардыларыгар сыһыан мунутуурдук тыһаабыта. Кытай салалтата Сэбиэскэй Сойууһу “Маркс-Ленин идийэлэриттэн туораата, социалистын империализм суолунан барда” диэн буруйдуура. Ол кэмгэ кытайдар, бука, 1860 с. кыраныссаны баттыгастаахтык тыырбыт Пекиннээби трактаты “санаан кэллэхтэрэ” буолуо.

Дойдулар икки ардыларыгар сыһыан алдыаммытыгар, сэбиэскэй пограничниктар кыранысса хонтуруолун күүһүрдэн биэрбиттэрэ. Кытай балыксытара көңүл көрүлүү сылдыбыттарынан тохтоо сатаабыттара да, “үөһэттэн” былаас уорганнара тэптэрэн, күөртээн биэриилэринэн, Даманскай арыыга сүөһү мэччитэ, оттуу, балыктыы киирэр кытай дьонун ахсаана өссө элбээн испитэ. Ол курдук, 1960 с. кыраныссаны толоостук кэһии 100 түбэлтэтэ тахсыбыт эбит буоллабына, 1962 с. 5 тыһ. тийбитэ.

Ол кэм туһунан кэлин Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойа буолбут Юрий Бабанскай манньк суруйбут эбит: “1969 с. олунньутугар Кытай-ССРС кыраныссатыгар погранзаваба отделение хамандырынан ананан тийдим... Заставаба кэлбитим, ким да суох. Повар эрэ баар. Дьон ханна барыттарын ыйппыппар, повар: “Өрүс кытылыгар кытайдары кытта охсуһа сылдыаллар”, – диэтэ. “Тугу-тугу кэпсиир бабайыный?” – дии саныы-саныы, аптамаппын ылан кытылга киирдим... Киирэн көрбүтүм, Уссури өрүс мууһугар хомуур охсуһуу буола турар эбит. Биһиги пограничниктарбыт быдан улахаттар, күүстээхтэр эрэри, кытай саллааттара олус түргэннэр, сылбырбалар, охсууга таптарбаттар.

Кытайдар да, нууччалар да бары аптамааттаахтар эрэри, ким да кими да ыппат. Сирэйгэ эрэ биэртэлэһэллэр. Балтараа чаастаах охсуһуу кэнниттэн, кытай саллааттара кыайтаран, үлтү сынныллан баран куоттулар. Ону көрөн “дьэ, чахчы бэйиэлэй заставаба кэлбит эбиппин” дии санаабытым...”

Иирсээн сағаланыыта. 1969 с.

Ити курдук тыһааһыннаах быһыымайгы өр салғанан барыан табыллыбат этэ.

1969 с. тохсунньутугар Кытай хомуньуустарын баартыйатын Киин Кэмитиэтэ “кыранысса таһыгар ССРС ыытар провокацияларыгар сиэрдээхтик хоруйдуурга!” диэн дьаһал ылыммыта...

1969 с. кулун тутар 1–2 түүнүгэр, быһа холоон, 300-чэкэ ахсааннаах (сорохтор 77 эрэ киһи дириллэр) кытай саллаата өрүс төбүлэбин (боротуокатын) туораан, арыы арбаа кытылыгар кэлэн, мас, сөппэрээк быһыгар, соломонон онгоһуллубут чараас “циновка” тэлгэнэн саһан сыппыттар. Бары манган халаатта-

ахтар, аптамааттарын манган биинтэнэн эрийбиттэр эбит. Сизптэригэр туох да докумуоннара, биир да ордук хос маллара суох, арай Мао Цзэдун этиилэрэ суруллубут кыра киинискэлээхтэр үһү. Кинилэр бэйэлэрин дьоннорунуун төлөпүнэ линийиэтин тардынан кэпсэтэ сыппыттар. Ол түүн, быһа холоон, -15 кыраадыс тымныы эбит эрэри, туох да аһа-үөлэ, ыһыга суох киирбит кытай саллааттара ристэн онгоһуллубут арыгыны эрэ иһэн “сылытына” сыппыттар.

Улахан байыаннай провокация сизринэн, Даманскай арыытыгар киирбит саллааттарын өйөөрү, Уссури өрүс Кытай диэки кыраныссатыгар “үлэлииргэ бэлэм” артылыарыйа, пулемет, миномет бөбө кэлэн саһан турбут, хас да сүүс байыас түмүллүбүт.

Бу түүн шыһаба турбут икки сэбиэскэй пограничник тугу да көрбөтөхтөр. Сарсыарда 9 ч. сағана арыыны ортотунан 3 пограничник нэрээтэ хайыһарынан ааспыт да, кытылга саһан кирийэ сытар кытайдары кинилэр эмиз көрбөтөхтөр.

Сарсыарда 10 ч. 40 мүн. өрүс уңуор баар кытай пограничниктарын Гунсы диэн пуоһуттан 30-ча кытай саллаата Даманскай арыы диэки баран иһэрэ көстүбүт. Пограничный нэрээт ыстаарсайа Шевцов ону төлөпүнүнэн биллэрбитигэр, ГАЗ-69 массыынанан уонна БТР куйахтаах тизхиныкэнэн 32 пограничник кинилэргэ утары барбыттар. Мөлтөх мотуордаах ГАЗ-69 массыына “көрсүһүүгэ” 15 мүнүүтэ хойутаан тийибит эрэ буолан бу быһылаан тыыннаах туоһулар ордон хаалбыттар.

11 ч. 15 мүн. ыстаарсай лейтенант Стрельников кытай саллааттарыгар тийэн “эһиги судаарыстыбаннай кыраныссаны кэстигит, суһаллык төннөргүтүгэр модьуйабын!” дии турдабына, Кытай кыраныссатын диэкиттэн дуу, эрдэ арыыга саһан киирбит дьон туһаайытыттан дуу, иккитэ бэстилиэтинэн ытар тыас иһиллибит. Сигнал бэриллэрин кытта, инники кэккэбэ турбут кытайдар эмискэ туора ойон силлэлэн биэрбиттэр, кэнники турбут дьон аптамааттарын бэлэм тутан турбуттар эбит – ытылаан барбыттар. Стрельников бөлөбө бары охсуллубут от курдук тэлгэнэн хаалбыт. Бу бөлөбү кытта сылдыспыт Николай Петров диэн фото-кэрэспэдьиэн ытыллан өлүөр диэри буолбут түгэннэри барытын хаартыскаба түһэрэн ылбыт. Кэпсэтии тыһаан барбытыгар, Петров фотоаппаратын хооньугар уктан баран, киинэ-камеранан устан барбыт...

(Кэлин бу айдааны быһаарсыһы буолбутугар, Кытай былаастара “сэбиэскэй пограничниктар бастагынан ытылаабыттара” диэн мөккүспүттэрэ. Онно бу хорсун фотограф түһэрэн хаалларбыт хаартыскалара сүрүн туоһу буолбуттара (Петров киинэ-камератын кытайдар ылан барбыттар, фотоаппаратын булбатахтар). Хаартыскаба сэбиэскэй пограничниктар аптамааттарыгар маһаһыннара да кэтэрдиллибэккэ сылдыар, кытайдар ытардыы бэлэм тураллар).

Ити кэмгэ Стрельников бөлөбүттэн туспа араһсан дьонун “страховкалаары” барбыт сержант Рабович дьоно (11 киһи) түүн кэлэн саһа сыппыт кытайдар тоһуурдарыгар түбэспит. Пограничниктар ботуруоннара бүтүөр диэри ытылаһан баран, уһугар тийэн илиилэринэн охсуһа сатаабыттар. Бу бөлөхтөн биир Г. Серебров диэн рядовой байыас ыараханлык бааһыран эрэ тыыннаах хаалбыта, тыыннаах туоһу буолбута.

Бытаан айаннаах ГАЗ-69 массыынаба олоҕорбут байыастар сержант Ю. Бабанскай салайааччылаах кэлэн тутта хабыр хапсыһыга киирбиттэр. Бабанскай ону кэлин манньк кэпсиир: “20 мүнүүтэлээх ытылаһы кэнниттэн 12 байыаспыттан 8-һа тыыннаах хаалбыта, өссө 15 мүнүүтэ кэнниттэн – 5 киһи. Дынгинэн, чугуйан биэрэн баран көмө кэлэрин куутуөхпүтүн сөп этэ да, бу кэрээнэ суох уоран өлөртөөн барбыт чиччиктэри абааһы көрөрбүт сүрдээх этэ. “Төһө кыалларынан элбэх өстөөбү өлөрдөрбүт!” эрэ диэн баба санааа баара”.

Сотору сержант Бабанскай бөлөбөр ыаллаһа заставаттан ытылаһы тыаһын истэн кэлбит ыст. лейтенант Виталий Бубенин дьоно холбоспуттара. Дьоно ытылаһа сытар кэмнэригэр В.Бубенин БТР-нан өстөөхтөр кэтэхтэригэр сүүрдэн тахсан урусхаллаабыт, өрүс кытай диэки биэрэгиттэн хапсыһыны салайа сыппыт өстөөх штабтарын сууһарбыт.

Күнүс 1 чаас сағана кытайдар куотан барбыттар. Биир да өлбүт да, бааһырыт

да киһилэрин хаалларбатахтар, барыларын илдэ барбыттар. Ыксалга, “бэйэбит киһибит” дии санаан, Акулов диэн ыараханнык бааһырбыт сэбиэскэй пограничигы эмиэ илдэ барбыттар эбит.

Кулун тутар 2 күнүгэр Даманскай арыыга буолбут хабыр хапсыһыыга 31 сэбиэскэй пограничник өлбүтэ, 14 киһи бааһырбыта. Оттон кытайдар, ССРС КГБ-тын хамыһыйката суоттаабытынан, аңаардас өлбүтүнэн, 39 киһи сүтүктэммиттэр.

Манна, туох да сэрэтиитэ суох, эрдэтэн улахан былаан бөбөтүнэн саба түспүт дьон диэтэххэ, кытайдар сүтүктэрэ элбэбэ сөхтөрөр.

Кулун тутар 3–4 күннэрин түүнүгэр Даманскай арыы таһынан сэбиэскэй кытылга блиндаж тутуллубут, сапердар арыыга киирэн миинэлэри уурталаабыттар. Кытылга өссө 135-с мотострелковой дивизия связистара, танкистара, артиллеристара күүһүрдүүгэ кэлбиттэр. “Град” диэн ракетанан ытар, сэрии кэминээби “Катюшаба” майгынныыр установкалар турбуттар.

Кытайдар да таах олоҕботохтор, толору сэбилэниилээх 5 тыһ. саллааты ажалан бэлэм турбуттар.

Иирсээн салгыыта

Кулун тутар 15 күнүгэр сарсыарда 10 чаастан Уссури өрүгүн икки кытылыттан громкоговорителлэн “кэпсэтии” кэнниттэн, Кытай кытылыттан артылыарыйанан уонна минометунан арыыны ытыалаан барбыттар, кытай пехотата арыыга саба сүүрэн кэлбитэ. Арыы собуруу кытылыгар киирбит 400–500 кытай саллаатын сэбиэскэй чаастар БТР-нан, Т-62 таанганан атакаалаабыттар.

Икки чаастаах хабыр хапсыһыы кэнниттэн сэбиэскэй пограничниктар биир таанканы, икки БТР-ы сүтэрэн, арыыттан чугуйан тахсарга күһэллбиттэрэ.

Киэһэ 5 чаас сабана, төһө эмэ ССКП Киин Кэмитиэтин Политбюротун “бу иирсээнгэ байыаннай күүстэри туһаныман” диэн быһаччы бобор дьаһала баарын үрдүнэн, Уһук Илин байыаннай уокуругун командующайа О.Лосик өстөөбү “Градынан” ытыалыыр бирикээһи биэрбитэ. Ол сабана саңа сэбилэниигэ киирбит, кистэлэн “Град” РСЗО (реактивная система залпового огня) “боппуруоһу тутта быһаарбыта”. Арыыга киирбит Кытай чаастара, Уссури өрүс уңуор кытылга турбут базалара, снаряд-миномет саппааһа барыта тутта күл-көмөр буолбуттара.

Даманскай арыы былдьаһыгар сэбиэскэй чаастар, уопсайынан, өлбүтүнэн – 58, бааһырбытынан 94 киһи сүтүктэммиттэрэ. Оттон кытайдар өттүлэригэр төһө киһи өлбүтэ биллибэт. Быһа холоон, 100–300 киһи буолуон сөп.

Хапсыһыы кэмигэр дьоруойдуу быһыыны көрдөрбүтүгэр иһин 5 буйуунга Сэбиэскэй Союус Дьоруойун үрдүк аата ингэриллибитэ (онтон 3-гэр – өлбүтүгэр кэннэ). Тыыннаах хаалбыттартан бу үрдүк наҕараадаҕа ыст. лейтенант Виталий Бубенин, мл. сержант Юрий Бабанский тиксибиттэрэ.

Бу хапсыһыы кэмигэр снарядка таптаран алдьанан баран арыыга туран хаалбыт Т-62 таанканы былдьаһыы – бэйэтэ туспа устуоруйа. Ол сабана Сэбиэскэй Аармыйаҕа саңа сэбилэниигэ киирбит “сэкириэтинэй” таанканы кытайдарга хаалларымаары хапсыһыы бөбө буолбута, ытыалаһыы үгэнигэр кытай саллааттара

бу таанкаҕа үөмөн кэлэн араас кистэлэн чаастарын устан бара сатыыллара. Бу таанка билигин Пекиннээби түмэлгэ мааны эспэнээт буолан турар.

Тугунан түмүктэммитэй?

Арыыны былдьаһыы сүрүн түһүмэбэ бүппүтүн кэннэ, Уссури мууһуттан босхолонон, сэбиэскэй пограничниктар арыыга сылдьар кыахтара суох буолбута. Этилибитин курдук, Даманскай арыы Кытай кытылыгар ыкса чугас турар.

1969 с. балаһан ыйын Пекин куоракка ССРС Совминын бэрэссэдээтэлэ Алексей Косыгин Кытай былаастарын кытта “иирсээни диригэлпэккэ, Даманскай арыыга икки өттүттэн ким да сылдыбытын хааччыйарга” дуогабардаспыттара. Ол эрэри бу кэмтэн ыла кытайдар арыыга көңүл сылдьар, кэлэр-барар буолбуттара.

1991 с. түһэрсиллибит Пекин уонна Москва дуогабарын түмүгэр, Даманскай арыы Кытайга официальнойдык барбыта. Онон, билигин ханнык да “Даманскай арыы” диэн суох, Уссури өрүскэ Кытай бас билэр Чжэньбао дао диэн арыыта баар. Арыы саас уу анныгар хаалар буолан, онно ким да олохсуйар, дьиз-уот онгостор кыаҕа суох.

Туох буолуон сөп этэй?

Даманскай арыы иирсээниэ тугунан түмүктэниэн сөбүн 2010 с. Le Figaro диэн француз хаһыата ырытан суруйан турар. Бу матырыйаалы онгороору француз суруналыыстара ол сабанааҕы Кытай, АХШ, ССРС СМилэрэ тугу суруйбуттарын туһаммыттар.

Даманскайга байыаннай иирсээн күөдүйбүтүн кэннэ, **1969 с. күһүнүгэр ССРС салалтата Кытайы ядернай ракеталарынан ытыалыырга адьас бэлэм олоҕбут. Оттон АХШ “ССРС Кытайга ядернай охсуу онордо да, биһиги ону эппиэтэ суох хаалларбаппыт. ССРС 130 куоратыгар атомнай бомбалааһыны оноробут” диэн субу дугдунуу олоҕбуттар.**

Үгүс бэлиитиэскэй ырытааччылар “Даманскай арыы иирсээнигэр саамай улахан сүүйүүлээх Кытай хаалбыта” дииллэр. Ол курдук, ССРС курдук аан дойду биир саамай күүстээх, суостаах судаарыстыбатыттан куттаммакка аһаҕас байыаннай утарыта турсууга киирэн, Кытай аан дойду бэрээдэгэр өссө биир

уларыыбыта. Ол иннинэ кэли-барыы, ытыалааһын тохтоло суох бара турбут эбит буоллабына, реактивной установка ытыалаан бүппүтүн кэннэ онно киһи дөйөр уу чуумпуга сатыылаабыта”, – диэн Вячеслав Гуляев ахтыбыт. Кини хамаандалыыр взвода Даманскайга эмиэ киирэ сылдыбыт эрэри, биир да сүтүгэ суох тахсыбыта.

Күлүүлээх түгэннэр эмиэ бааллара... Дивизия особина (байыаннай контрразведка үлэһитэ) В.Гуляевка “рациянан кытайдар тугу кэпсэтэллэрин сурунан ис” диэн сүбэлээбит. Гуляев кытайдыы хантан билиэй? Ол иһин быһа холуйан, дорбооннорунан эрэ сирдэтэн суруна сылдыбыт. Онно кытайдар күлэ-күлэ, субу-субу “унсы” дииллэрин эрэ истэр эбит. Кэлин санаатахха, ол Даманскай арыы таһыгар баар “Гунсы” диэн заставаларын этэр буолуохтарын сөп эбит. Сотору ол особист онугар саңа үлэһит кэлэн, Гуляев суруна сылдыбыт кумааһытын көрөн баран, “бу киһи кытайдарга үлэһити сылдьар эбит” диэн дьыала көбүттэрэн эрдэйдэ сылдыбыт. Кини көрдөбүнэ саха да, кытай да бары биир буолан эрдэхтэрэ.

Гуляевтаах арыыга туран хаалбыт Т-62 таанка кытайдарга тиксибэтин туһугар элбэх түбүгү көрбүттэр. Со-сторон ылар кыах суоҕа биллибитигэр, минометунан ытыалаан, анныгар эстэр заряды ууран дэлби тэлтэри сатаабыттар. Өстөөх баламат уотун ортотугар ол эмиэ кыаллыбатах.

Биирдэ бойобуой дьуһуурустубаҕа туран утары траншеяҕа 3 кытай саллаатын төбөтө чочонголуурун көрбүттэр. Гуляев взводугар баар снайперга “ортокуларын ыт” диэн сибигинэйбит. Снайпер ытаатын кытта ортоку киһи мэлис гыммыт, кытыыга турбут икки киһи “бурҕас” гынан хаалбыттар. Кэлин кытайдар суруйууларыттан көрдөххө, лоп курдук ити күн Кытай норуодунай босхолонуулаах аармыйатын 77-с дивизиятын командующайын солбуйааччы Сунь Чжэньминь сэбиэскэй снайпер буулдьатыттан өлбүт эбит. Киниэхэ кэлин КНР Дьоруойун аатын ингэрбиттэр. Онон, баар, бу кытай байыаннай чөмчөкөтө өлүүтүгэр саха уола эмиэ сыһыаннаах буолуон сөпкө дьылы.

Биирдэ, байыаннай дьуһуурустубаҕа туран Гуляев окуопаттан быкпытыгар, снайпер, бэргэһэтэ ыраах эһиллэн хаалыар диэри, ыппыт. Бэргэһэтин ылан көрбүтэ – кокардатын тоҕо ытан кэбиспиттэр. Оччолорго түспүт хаартыскаларын көрдөххө, Гуляев, чаччы, бэргэһэтин кэтэбин оройугар эрэ ууруна сылдьар идэлээх эбит. Онон кыл-мүччү тыыннаах хаалбыт.

Иирсээн хаптайбытын кэннэ, 135-с дивизия сорох чаастара төттөрү баран барбыттар. Пограничниктар кэлэн солбуйалларын күүтэн, Гуляевтаах чаастара эрэ бүтэһиккэ диэри сыппыттар.

1969 с. муус устар 29 күнүгэр Гуляевы Магдагачи атын сиргэ рота хамандырынан анаан ытар туһунан бирикээс тахсыбыт. Ол иннинэ киниттэн “Даманскай арыыга кытайдары кытта иирсээнгэ кыттыбатабым” диэн баппыска ылбыттар. Ол сабана улахан бэлиитикэбэ “Даманскай иирсээнигэр пограничниктар эрэ киирсибиттэрэ, атын байыаннай чаастар онно кыттыбатахтара” диэн эрэ барыйаан көрүллэрэ. Онон Вячеслав ол туһунан олохун устата кимиэхэ да кэпсээбэккэ “барбыта”.

Икки ыйы быһа Даманскай арыыны туруулласпыт, уоттаах хапсыһыыга

сылдыбыт лейтенант В.Гуляев туох да наҕараадаҕа тиксибэтэбэ. Ол киирсиигэ кини сулууспалаабыт 199-с полкатын 6 взвода кыттыбыта. Онтон наҕараадаҕа 5 взвод хамандыыра тиксибит, 1 взвод хамандыыра – соботоһу Гуляев эрэ – тумнуулан хаалбыт. Кэлин бииргэ сулууспалаабыттар туруорсаннар эрэ, наҕараада бэриллэр буолбута... Киниэхэ “Кыһыл Сулус уордьан билигин суох. Ону солбуйар Эр санааланы уордьаныгар түһэрэбит” диэбиттэрин бэйэтэ батынан кэбиспитэ. Кини, дьынгээх сэбиэскэй патриот, ханнык да кириэс символлары билиммэт киһи этэ.

“Даманскай кыргыһытыгар кыттыбыттары Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии бэтэрээннэригэр тэҥнииргэ” диэн ыйаах тахсыбытыгар, Гуляев Өлөөнгө олоҕоро. Кини Оборона министригэр суруйан, оччолорго Өлөөн улуһуттан Ил Түмэн дьокугаата А.С. Николаев быһаччы туруорсан, “Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриитин бэтэрээнэ” диэн туоһу суругу түппүтэ. Оччолорго 50 сааһын эрэ саңа ааспыт киһи “Аҕа дойду сэриитин бэтэрээнэ” буолбутун итэҕэйбэккэ, ылыммакка, араас социальный уорганнарга, уопастыбаннай тырааныспарга элбэхтик эрдэйдиллэрэ.

Биллэрин курдук, Аҕа дойду сэриитин бэтэрээннэригэр босхо дьиз көрүллэр. Үйэтин тухары куттүөннээх дьизэ-уота суох Вячеслав Михайлович ону хайдах ылбыта бэйэтэ туспа кэпсээн.

Кыайыы бырааһынньыгын иннинэ аҕай кини Москваҕа “Бэс чагда” соно-туоруйга сынньана сыттабына, Даманскайга бииргэ сэриилээспит табаарыстара – ССРС Дьоруойдара, генерал-майор Бубенин уонна генерал-лейтенант Бабанский көрсө тийгэн кэлбиттэр. Бойобуой доботтор көрсөн куустуһуу, уураһыы-сыллаһыы бөбө буолбуттар. Сонотуоруйга сытар саха дьоно ханнык эрэ улуустан сылдьар саха киһитин көрсө чыын-хаан, уордунан-мэтээл бөбө буолбут генераллар кэлбиттэриттэн улаханлык соһуйбуттар этэ.

Бабанскайдаах Бубенин табаарыстара күн бүгүнүгэр диэри дьизэтэ суох сылдьарын билэн баран, кинини РФ бэрэсидьинэ В. Путин-га быһаччы киллэрэ сылдыбыттар. Ол түмүгэр, киниэхэ “дойдугар тийдэххинэ, 3 хостоох таас кыбартыыра күүтэн турар” диэн буолбут.

Гуляев ол үөрүүтүн үллэстэн тутта кэргэнигэр Тамара Михайловнаҕа төлөпүөннээбит. Өлөөнгө ол кэмгэ түүн эбит. “Тамара, мин РФ бэрэсидьинэ Путин-га приемга киирэ сырыттым, Дьокүүскайга 3 хостоох кыбартыыраны биэрдилэр...” – диэн эрдэбинэ, кэргэнэ “сарсыардаттан арыгылыыр идэлэннин дуо!” диэн баран, туруупкатын халыр гына бырабан кэбиспит. Чаччы, ким оннук кэпсээни итэҕэйиэ...

Вячеслав Михайлович Гуляев 1975 сылтан аармыйаҕа сулууспалаан бүппүтүн да иһин, байыаннай форматын устубатаҕа. Өр сылларга төрөөбүт Өлөөнүгэр, кэлин Жатайга, Алдан-га военруктаабыта. Онно суруйбут харахтарыыстыкаларыттан көрдөххө, кинини мэлдьи “отличался исключительным трудолюбием и профессионализмом, грамотностью...” диэн ойуулуулар эбит.

Өлөөн хоһуун уолун тинэх суолугар атаарарга Өрөспүүбүлүкэ военоматтыттан 4 эдэр эписизер, Казак полкатын уонна Росгвардия бэрэстэбииттэлэрэ сылдыбыттар, салгынга салют ытан быраһаайдаспыттара.

С.К. Лукин.

Ыам ыйын түбүктэрэ

Уһун уһнукутаах кыстыгы этэнгэ туораан, ыам ыйыгар үктэннибит. Бу кэмтэн айылба уһуктан, от-мас көбөрөн, чэлгийэ тыллан барар. Өрүстэр, үрэхтэр быйаннаах ууларынан сири-дойдуну угуттуулар. Чыычаахтар күн сири көнүлүгэр көөчөөн көрүн түһэрэллэр, сааскы оонньууларын оонньуулар. Сайылыктарга ынах мангырыра, атыыр орус айаатааһына үксүүр. Күндэ суруйбутун курдук, “хойуу сүөгэй сүүдүрүүннээх, ыаммытынан үүт чөллөрүүннээх ыаммыт ыйа кэлэн үөрүү” буолар. Быһатын эттэххэ – кэрэ кэм!

Сахалар ыам ыйыгар айылбалыын тэнгэ уһуктабыт. Ким үлэ-хамнас, түбүк үөһүгэр түһэр, ким кус диэн баран “мунукка ытыыр”, ким кыһынгы сылаатын таһааран сылаанныйар, тыын ылар...

Александра НИКОЛАЕВА, Саха судаарыстыбаннай циркэтин артыыһа, көтөр кынаттаабы дриесировкалааччы:

– Миэхэ ыам ыйа даача түбүгүн кытта сибээстээх. Хаары буочукаба хаһааны, оуруот буюрун бэлэмнээһин, күл кутуу... Моонньоһонум хаара ууллан, күлү номнуо куппум. Билигин куоракка олорор дьиэм түннүктэрэ үүнээйинэн силигилээн тураллар. Сыл аайы үүнээйи бөбөнү олордо-

бун. Оурсуну, помудуору таһынан араас сибэккини үүннэрэбин.

Даачабар өссө биир сааскы үлэм диэн, кынаттаах доботторбун туруорар сирбин бэлэмниибин. Былырын ардахха уустуктары көрсүбүтүм. Ардах түспэтин, тыал үрбэтин курдук, көтөрдөрбүн ханна, хайдах туруорарбын толкуйдуубун. Мас атыылаһан аҕалан турар сирдэрин, сорохторго гарааска хорхойор сир оҕордохпун санаталыбын. Быйыл кыылларбыттан икки мэкчиргэбин, 2 попугайбын, 21 холууппуттан сорохторун даачабар илдьэ барыам. Сорох холууппар циркэ аттыгар таһырдыа уйа туттарыахтаахпыт.

Ыам ыйын өрөбүллэригэр даачабытын сууйуохпут, халлаан сылаас буоллабына, куурбут сири харбыахпыт, сорох үүнээйи, холобур, клубникаларым энгин хаппыт сэбирдэхтэрин ыраастыам. Шашлык астанан даачабытыгар аһыыр былааннаахпыт, уһуктан эрэр айылбаттан күөс-сэниэ ылыахпыт.

Елизавета МИГАЛКИНА, хоһоонньут:

– Ыам ыйыгар Ньюкуолунна оболорбунун Чочур Мыраанга таһар үгэстээхпит. Аар айылбабытыгар, Туймаада хочотугар махтанан сирбитин аһатабыт. Бу ыйга Ньюкуолун кэннэ, ньургунун сибэкки тахсыта төрөөбүт күммүн бэлиэтибин. Олус таптыыр кэмим. Хотугу ытык хайаба, Хангалас хайатыгар, тахсан өбүгэлэрим диэки хайыһан туран сири аһатабын. Ыам ыйа – күөс-уох хомунар кэмим. Бу ый сахаба саамай дьоллоох кэм дии саныбын. Күөххэ үктэнии, этэнгэ буолуу, сырдыгы-ырааһы ыраланыы...

Сардаана ГОРОХОВА, 9/1 устудьоннар уопсайдарын сэбиэдиссэйэ:

– Миэхэ дьэ саамай үлэ үгэнэ. “Азия оболоро” оонньууларга бэлэмнэнэбит. Студгородок уопсайдарыгар өрөмүөн үлэтэ сабаланна. Устудьоннар билигин тэийичиттэн үөрэнэллэр. Маны таһынан даачаба көһөрү ол сууйуута-тарааһына. Бириэмэ кэмчи диэн быйыл оуруот олордубаппыт.

Ариан СВИНОВЕВ-АРЫИАН, ырыаһыт:

– Уһун кыстыгы туораан сылаас салгынаах сандал сааспыт үгэннээн турарынан, Күөх Маай бырааһынныктарынан “Кыым” хаһыат ааҕаччыларын барыгытын эбэрдэлиибин!

Айар үлэбинэн дьарыгыра сылдьабын, бары-кэли элбэх. Ыам ыйын иннинэ аҕай дьизэ кэргэмминин эбэлэрибин илдьэ собуруу сынньанан, сири-дойдуну көрөн кэлиибит. Бу олоххо олорон хаалбакка,

баран-кэлэн, дьоннуун алтыһан, эдэр саас кэрэ түгэнэрин билэн хаалар ордук. Кэлин сааһыран олорон ахтарга-санырга астык буолуоҕа.

Ыам ыйыгар даача үлэтэ кыайтарбат (күлэр). Кыайтарбат диэн буолуо дуо, сүпсүлгэннээх үлэ, дьэ, күүтэн ахан олорор. Күүстээх үлэ барыахтаах. Эр киһи буоларым быһыытынан, бултан-алтан, сааскы кустан да матар санаам суох. Айылбаттан күөс-уох ылан кэлэбин.

Данил ДЬЯКОНОВ, “Якутскэнерго” тэрилтэбэ уот-күөс слесарынан үлэлиир:

– Мэлдьи буоларын курдук, үлэни-хамнаһы экирэтэни ыйа. Уопсайа 7 киһини иитэбин. Куһу-хааһы кытта “лимиттэ суох” дуоҕабыр түһэрситим ыраатта (күлэр). Дьинэ, оҕо эрдэ-питтэн кустуубун. Аармыйаба барыам иннинэ мэлдьи сылдьар буоларым, бириэмэ суох буолан кэлин санаммат буоллум. Икки сыллаабыта ыам ыйыгар дойдубар, Кэбээйи Лүксүгүнүгэр, уонча сыл буолан баран кустаан кэлбитим. Идэбинэн үлэлиибин, үлэбит – дьуһуурустубанан. Бириэмэ булларбын эрэ быстах үлэлэргэ сылдьабын. Сакаас киирдэбинэ, миэбэл таҕабын.

Андрей СТАРКОВ, ырыа айааччы, муусука учуутала, Нам II Хомуустаабыттан:

– Урут эргэ бөһүөлэккэ, ону “алла-раа бөһүөлэк” диэн ааттыбыт, олорор эрдэ-хитинэ, саас кэллэр эрэ, түбүк бөбөбө түһэрбит. Уу ылар сирэ буолан, сүөһүлэри үөһэ таһартыырбыт, оппутун-маспытын өрө тардарбыт. Онно холоотхо, билигин сааспыт төһө эмэ сынньалангык аһар. Ол да гыннар өрүспүт уутун син биир кэтиибит.

Урут кус диэн баран “мунукка ытаабыт киһи” буоллабым. Хоту дойдуга, Муомаба, төрөөбүт-үөскээбит буоламмын булка-алка сыстабаспын. Билигин уолаттарым улаатаннар, куска бэйэлэрэ сылдьаллар, саабын кинилэргэ туттарбытым. Оскуолаба үлэлиир буоламмын, бириэмэ да суох курдук. Куһу-хааһы кытта “эйлэспитим” үс төгүрүк сыл буолла (күлэр).

Ол да буоллар иллэнгим суох ээ. Муусука устуудьуйалаахпын. Онно түүн 2–3 чааска диэри олорон үлэлиибин. Муусука таҕабын, сакаас киирдэбинэ, онтубун толоробун. Өссө хаартыскаба түһэрэр, устар дьарыктаахпын. Квадрокоптердаах этим да, кэлин бобон кэбистилэр. Быйыл күһүн 65 сааспын туолуохтаахпын, онон кинигэ бэлэмниибин. Кулууптарбар көмөлөһөбүн.

Дойдубар Муомаба былырын сайын ахтылбаммын таһааран кэлбитим. Ыгыраннар, нэдиэлэ кэринэ нэһиликтэринэн сылдьан кэнсиэрдээбитим.

Чэ, ити курдук.

«ЛЕНАТУРФЛОТ»: Өрүч сөптөөх туһаайыынан!

«Сүрүн сорукпунт – Саха сиригэр көрдөрүчү»

– Бактыбек Тилекович, ааспыт сылга «Ленатурфлот» тэриллэбитэ 20 сылын бэлиэтээбиккит. Бу кырата суох кэмгэ туох түмүк, ситиһии баарый?

– Бу сүүрбэ сыллаах кэрдиис кэм биһиэхэ олус суолталаах. «Ленатурфлот» хампаанньа ПАУо «ЛОРП» иһинэн тэриллэригэр икки эрэ теплоходтаах этибит. Итилэргэ 40-нуу, офиска 5 эрэ киһи үлэтиирэ. Оттон билигин 175 үлэһиттээхпит, 3 улахан суудуналаахпыт уонна 15 түргэнник айанныыр флоттаахпыт. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн Уус Куттан сабалаан Тиксийгэ тийэ үлэлиибит. Өрүс суолунан Дьокуускайтан Өлүөхүмэ, Ленскэйгэ, Сангаарга, Эдьигээнгэ, Пеледуйга уонна Витимгэ дьону таһабыт. Сахабыт сиригэр пассажир 60%-на уу суолунан сылдьар диэн бэлиэтиэхпин баарабын. Онон сылга 80 000 тийэ пассажир биһиги өгөбүтүн туһанар. Маны сэргэ теплоходтарынан Өлүөнэ туруук хайаларыгар, Уус Кукка уонна Тиксийгэ туристары сынньата идьэбит. Сахабыт сиригэр олохтоохторо уонна ыалдьыттары бу круизтарга олус сөбүлээн бараллар. Олохтоох туризм сайдан истэбин ахсын турист элбээн иһэр. Холобура, ааспыт сылга биһиэхэ 11 000–12 000 турист сынньанан ааста.

«Ленатурфлот» 2022 сылтан өрөспүүбүлүкэ тыын суолталаах тэрилтэтин ахсааныгар киирэр. Онон, өйбүл баар буолан, түргэн сырыылаах флотпутун ханатан биэрдибит. Ол курдук, иллэрээ сыл Аллараа Новгород уобалаһыттан – икки «Валдай», оттон ааспыт сылга биир «Метеор» суудунаны ылбыппыт.

– Эһиги үлэбитин дьон өрүү үрдүктүк сыаналыыр. Манньык таһымы хайдах ситистигит?

– Биһиги круизтарбытын «аһатар» круизтар диэн мээһэ ааттаабаттар. Тоҕо диэтэххэ, эрээстэрээммит куукуната олус тупсабай. Манна сахалыы да, дыобуруопалыы да элбэх ас арааһын олус минньигэстик астыыллар. Эрээстэрээммит үлэһиттэрин уон сылы быһа уларыппаппыт. Бу үлүн кэмнээх бэрэбиэркэни ааспыт Беларусь анал идэлээх исписэлиистэрэ. Кинилэр биһиги майгытыгар, култуурабытыгар, куукунабытыгар үөрэммиттэрэ ыраатта. Навигация сабаланыабыттан ыам ыйын ортотуттан сэттинигэ диэри күүскэ үлэлииллэр.

Ити курдук үлэбит таһыма хас эмэ сылы быһа чочуллан салгыы сайдар. Идэтиибит каадыры хааччынар туһугар үрдүк үөрэх кыһаларын кытта үлэлэһибит. Алын састаабы, бастатан туран, бэйэбит Дьокуускайдаагы уу тырааныспарын институтун устудьуоннарыттан уонна бүтэрэн барааччыларыттан ылабыт. Ол кэннэ Хабаровскайтан, Астрахантан уонна Владивостоктан. Маны сэргэ Беларусь, Москва уонна Санкт-Петербург куораттарга эрээстэрээн уонна көстүүнэй дыалатыгар үөрэммит исписэлиистэри наймылаһабыт. Оттон туристары аралдьыты өттүгэр олохтоох уонна кэли артыыстары, ыытааччылары уонна аниматордары үлэлэтэбит.

Кэнники икки сыл иһигэр «Ленатурфлот» хампаанньа теплоходтарынан икки круизка сылдьыбыт дьоллоохпун. Бу айаннар тус бэйэбэр уонна чугас дьоммор олус кэрэ, чабылхай түгэннэри бэлэхтээбиттэрэ уонна сылы быһа сырдыгынан-сылааһынан угуттаабыттара.

Үлэни тэрийии үрдүк таһымынан, баай-талым астаах куукунанан, ураты сэргэх тэрээһиннэринэн «Ленатурфлот» итэбэлбитин уонна тапталбытын ылыан ылбыта. Дьэ, кырдьыга да, Сахабыт сиригэр манньык туйгун үлэлээх туроператор баарынан киэн туттан кэлбиппит.

Оттон бүгүн тэрилтэни алтыс сылын салайар Бактыбек ЕГОРОВЫ кытта сирэй көрсөн үлэ-хамнас уонна навигация туһунан ыйыталастым. Манна дажатан эттэххэ, кини Амматтан төрүттээх, Дьокуускай куорат олохтооҕо.

«Хас биирдии пассажирбытын өрө тутабыт»

– Олохтоох нэһилиэнньэ араас арагатын уонна кэли дьон санаатын хайдах таһан үлэлиигит?

– Элбэх киһилээх тэрилтэни салайарым быһыытынан дьон араас буоларын өйдүүбүн. Ол эрэри баар дьонго сыһыан тэнг буолуохтаах. Көннөрү пассажир эбэтэр турист, олохтоох эбэтэр кэли буоларыттан тутулуга суох – барыларын ытыс үрдүгэр тутуохтаахпыт. Биһиэхэ хас биирдии киһи күндү. Тэрилтэбит урукку салайааччылары биһигини оннук өйгө-санаага ииппиттэрэ. Хас биирдии үлэһит, экипажтан сабалаан алын персоналга тийэ, килийиэн астынан барарыгар кыһаллар. Ол да иһин сынньанааччылар аһаты уонна аралдьыты таһымыттан «култуурунай шок» ылааччылар. Сорохтор манньык үчүгэй круизтар Арасыйыа киин куораттарыгар да суохтар диэччилэр.

– Быйыл путевкабыт сыаната улаханньык үрдээбэтэх курдук. Бачча уустук кэмгэ сыанабытын хайдах тутуһабыт?

– Круизтаах туур ороскуота элбэһин аан дойдуга үрдүнэн саамай сыанаалааһын биллэр. Ордук биһиги хотугу сирбитигэр. Ол да буоллар, нэһилиэнньэ сырыттын диэммит, сыанабытын алтыс

сылын тутта сатыбыт. Ол эбэтэр, өнгөнү оноруу сыаната ороскуоту эрэ толуйар. Сүүрбэ бырыһааннаах дохуот кириитэ тэрилтэни хааччыларга барар. Маныаха пассажирдары таһыга социальнай чэпчэти барыта көрүллэрин бэлиэтиибин. Өссө АЭБ социальнай каартатынан, UDS уонна да атын сыһарыларынан кэшбэк (чэпчэти көрүгэ) биэрэр тиһиги туһанабыт.

«Сайдар туһугар сокуоңна эмиэ үлэлэһэбит»

– «Демьян Бедный», «Михаил Светлов» уонна «Механик Кулибин» теплоходтаргытын бары билэбит уонна сөбүлүүбүт. Балары сагардан оноруу хайдах баран иһэрий?

– Улахан үбүлээһин суобун үрдүнэн, устар аалларбытын сөпкө көрөр-харайар буоламыт, туруктаах үчүгэй. Теплоходка тутуллар хас биирдии мал эбэтэр матырыйаал ирдэбилгэ сөп түбэһэрин туһунан сэртификээттээх уонна ботуччу сыаналаах буолар. Онон сударыстыба өйбүлэ суох суудунаны бүтүннүү сагардан онгорор кыаллыбат. Ол иһин устар аал хампаанньаларын көбүлээһининэн, суудуналары сагардан онорууга кирэдьиити-үбү субсидиялааһын туһунан сокуон бырайыага оноруллан ырытыга киирбитэ. Бу

сокуон ылылыннабына, теплоходтарытын «түөрт сулуска» диэри сагардан онгорор кыахтаныахпыт диэн эрэнэбит.

Өссө биир улахан кыһалбабыт өрүс бириистэнэ (пуорда) суоҕа буолар. Суудуналарбыт былырын аукционга атылаһан ылбыт 5-с причалбыттан айанныллар. Сотору бэйэбит үппүтүнэн кырааан тупсарбытынан барыахпыт. Дьингэр, бу 15 миэтэрэлээх үрдэл бүтүннүү сагаттан тутуллуон сөп этэ.

«Навигацияҕа бэлэмнэнии тэтимнээхтик барар»

– Сотору саҕа айан-сынньалан кэмин арыыйаххыт. Бэлэмнэнии хайдах баран иһэрий?

– Бэлэмнэнии тэтимнээхтик барар. Ыам ыйын 25 күнүгэр Уус Кукка бастаах эрийсэни оноруохпунт. Бэс ыйын 1 күнүттэн теплоходунан биир күннээх дьаарбайы сабаланыабы. Оттон туристыр кэм үөрүүлээх аһыллыта бэс ыйын 14 күнүгэр буолуоҕа. Бу күн икки теплоход, үгэс курдук, тэнгэ Өлүөнэ туруук хайаларыгар айанныахтара. Туристыр кэми арыыйыны уонна сабыны олус сиздэрэйдик тэрийэбит. 2021 сылтан бырааһынныктаагы сөлүүт ытабыт, очуостарга лазерынан шоу көрдөрөбүт, элбэх артыыһы ынырабыт. Причал ааныттан туристарбытын хайаан да тугунан эмэ үөрдэргэ уонна соһутарга кыһаллабыт.

Быйыл «Азия оҕолоро» норуоттар икки ардыларынаагы ооньуулар ыалдьыттары күүтэбит. Онон круиз наардалыгар уларыыны баар буолуон сөп. Итинэн сибээстээн, Өлүөнэ туруук хайаларын аттынаагы кытылга биир дебаркадеры туруоруохпунт баарабыт. Оччоҕо ыалдьыттар түргэн флотунан айаннаан тийэр кыахтаналлар. Өссө салгын олбохтоох суудунаны Өлүөнэ устун туристары тийиһигэ туһанан көрөр санаалаахпыт.

Билигин өрөспүүбүлүкэ бары эпэрээтэрдэрин кытта үлэлиибит, онон биһигиттэн хайа баһарар олохтоох туру атылаһаахха сөп. Сотору кэминэн улахан «Бриллиантовое кольцо Дальнего Востока» бырайыакка киирэр быланнаахпыт. Оччоҕо Уһук Илингэ Саха сиригэр көрдөрөр уонна олохтоох турдары атылыыр буолуохпунт.

– Бактыбек Тилекович, эийэххэ уонна «Ленатурфлот» кэлэктиибигэр үтүө суобастаах үлэбит уонна олус интэриһинэй кэпсээһин иһин барба махтал. Тэрилтэбит былаана, ыра санаата өрөспүүбүлүкэ уонна бар дьон туһугар туолан истин!

– Эийэххэ эмиэ истибиккэр махтал. Оттон Саха сиригэр олохтоохторугар уонна ыалдьыттарыгар, бастатан туран, чэгиэн туругу, инникигэ эрэли, толору дьолу баһарабын уонна сахалыы төрүт үгэспитин тутуһан, култуурабытын өрө тутан сайдыыны түстүбүт диэн ынырабын.

Салайааччыны кытта кэпсэттэ күндэли.

ЛЕНАТУРФЛОТ

Комфортабельные круизы
на собственных теплоходах

«Ленатурфлот» ХЭТ

Аадырыһа: Саха Өрөспүүбүлүкэтэ, 677000, Дьокуускай к.,
Дзержинскэй уул., 2 (сүрүн кирилизэ)

Билсэр төлөпүн:

Салалта: 8 (4112) 42-51-51 (факс) 42-27-26;

Круизтар: (4112) 42-43-24

Сайт: <https://lenaturflot.ru/>

E-mail: ltf.lorp@mail.ru

Аврора “Уһун үйэлэнии киинэ” ыңыраар!

Көхтөөх сааһыры – билиңи “мудод”

“Аврора” мэдиссиинэ килииньикэтин иһинэн үлэлиир “Уһун үйэлэнии киинин” салайааччыта Вероника Макарова кэпсиир:

– “Уһун үйэлэнии киинэ” 2019 сыллаахха норуот дьокутаата Мария Николаевна Христофорова көбүлээн тэриллибитэ. 2021 сыллаахха СӨ Үлэ, социальнай көмүскэл министиэристибэтин социальнай өнгөнү онгорууга өйбүлүн ылбыппыт. 2023 сылга биһиги кииммитинэн 617 аҕам саастаах киһи сынньанан, доруобуйатын туругун бөбөгөтөн ааста.

Биһиги сорукупт – көннөрү сааһырбыт дьону сынньаты, саататы буолбатах. Билигин аан дойдуга барытыгар даҕаны сааһырбыт киһи доруобай, актыыбынай буоларыгар улахан болҕомто ууруллар.

Көхтөөх сааһыры, этэргэ дылы, кэм ирдэбилэ. Онон биһиги сорукупт – киһи сааһыран да баран, көхтөөх лиичинэс быһыытынан хааларыгар көмөлөһүү, киниэхэ өйбүл буолуу. Ол иһин ытгар үлэбит барыта онуоха туһуланар.

Биһиги кииммитигэр өрөспүүбүлүкэ бары улуустарыттан кэлэллэр. **Сылдыбыт дьон хос төннө турара, өссө чугас дьонун абытаасыйалаан ажалара биһиги үлэбит туһунан элбэби этэр.** Иккиһин, үсүүн эрэ буолбакка, бэл, сэттиһин кэлэн сынньанар, эмтэнэр сааһырбыт дьон бааллар.

Үлэһиттэрбит бары даҕаны сүрэхтэрин-быардарын ууран, дьон туһугар кыһаллан, айымньылаахтык үлэлииллэр. Дьонго эйэбэс сыһыаннаахтар, дьон санаатын табаллар. Оттон үчүгэй персонал – ситиһии төрдө. Дьон тобо хос төннөн кэлэрэ итинтэн эмиэ тутулукаах.

Олоххо тардыһы күүһүрэр (Санаалартан)

Елена Иннокентьевна Игнатьева, Кириэстээх, Сунтаар:

– Манньык Киин баарын туһунан оболорум билэnnэр, бу путевка ылбыттара. “Саас бөбөгөтүнэр наада” диэн кирибим. Манна хоско биһиргэ сыппыт дьүөгэлэрбинин бириэмэбит олох биллибэккэ ааста. Усулуобуйабыт да үчүгэйэ бэрт. Оскуола сабаттан үгүкүүлүүрү-ыллыыры умнубут дьон манна кэлэн, онтубутун санаатыбыт, мэкитиэтигэр, эдэрбитигэр түстүбүт. Быраастарга көрдөрөн, диагнозпытын чуолкайдан абыранныбыт. Уопсайынан, бэйэни олох көрүммэт эбиппит, манна элбэх саҕаны, туһалаабы биллибит. Олус эйэбэс кэлэктииптээх, аурата олус үчүгэй. Онон махтанан туран, үлэлэрэ өссө чэчирээтин, кэнээтин диэн баҕа санаабын этэбин.

Мария Никановна Жиркова, Төһүлү, Мэнэ Хаҥалас:

– Мин дьүөгэбинин иккиэн киирэн сыттыбыт, быйыл 10-с кылааһы бүтэрбиппит 60 сыла туолар. Сайын көрсүөхпүт иннинэ бөбөгүтүнэ диэн киирэн табыстыбыт. Бастаан манньык Киин баарын “Кыым” хаһыакка аахпыппыт. Оттон ыла бу номнуо үһүс төгүлүн кириибит. Манна киһи бары өттүнэн сайдар да диэххэ сөп. Онон үлэһиттэргэ, салайааччыларыгар улахан махтал! Биһиргэ сыппыт “кыргыттар” буоламмыт, 2025 сылга эмиэ биһиргэ киирэн, манна көрсүөх буоллубут!

Клавдия Алексеевна Тимофеева, Бэтэрээн учуутал, Төһүлү, Мэнэ Хаҥалас:

– Дьыбэ 4 эркингэ хаайтараттан киһи салбар, сылайар. Оттон манна киирдэххэ, киһи арчыланар, ыраастанар, бөбөгүүр, туох эрэ сырдык эниэргийэnnэн иитиллэргэ дылы буолар. Мэлдьи ыраас мичээр ортотугар сылдьабын. Быраас бөбөтө көрдө,

чинчийдэ. Кырдыаҕастарга ол олус да наада! Онон олус туһалаах Киин диибин, махтал тылларын этэбин.

Елена Петровна Прокопьева, Мэнэ Хаҥалас:

– Мин “Үһүс көлүөнэ оскуолатыгар” вокал бөлөбөр сылдьабын. Биһрдэ “Аврора” кэнсиэр көрдөрбүппүт. Онон Киин хайдах курдук үчүгэйин көрөммүн, киирэн сынньаммыт киһи дии санаабытым. Ол санаам туолан, киирэн табыстым. Араас улуустан, Дьокускайтан 15 этибит. Вероника Александровна Макарова салайааччылаах Киин үлэһиттэрэ олус элэккэйдэрин, идэлэрин толору баһылаабыттарын, саастаах дьону кытта алтыһа үөрүйэхтэрин бэлиэтиэххэ сөп. Бу сезон дьыно бары даҕаны олус үчүгэйдик сынньаммыттарын, туруктара тупсубутун этэллэр. Эт-хаан өттүнэн бөбөгөөн, уйулба өттүнэн уоскуйан, наыйан, өй-санаа күүһүрэн, “Үчүгэй, үчүгэй, барыта үчүгэй!” диэн ырыаҕа ылланарын курдук буолан табыстыбыт.

Онон, амарах сиэстэрэ Альбина Алексеевнаҕа, сылаас сымнаҕас илиилээх илбиһит Франческа Константиновнаҕа, ийэтин утумнаабыт Дмитрий Дмитриевичкэ, сарсыарда айыы чэбдигирдэр хамсанылары онгортор Николай Михайловичка, минньигэс аһынан күндүлүүр Рая Иннокентьевнаҕа, иллэн кэммитин туһалаахтык атаарбыппытыгар культмассовик Евгения Кирилловнаҕа, хореограф Александра Алексеевнаҕа, администратор Ньургуйаана Алквиедовнаҕа барҕа махтал тылларын этэбит!

Түмүккэ кэнсиэр көрдөрөн, хайбан-ныбыт. Киин үлэһиттэрэ эбэрдэ кэнсиэртэрин көрөн сөхтүбүт-махтайдыбыт. “Аврора” киинтэн бэрэк астынан, чэбдигирэн, эрчим эбинэн, олоххо тардыһыыбыт өссө күүһүрэн тарҕастыбыт.

Чөл турук туһугар

– Биһиэхэ кэлэр киһи саамай туохтан астынары? Ол – манна мэдиссиинэ өнгөтүнэн туһанар кыахтанарыттан. Саастаах дьон булгуччу туох эмэ ыарыылаах буолар – дабылыанна, сүрэх, харах эбэтэр атын туох эрэ араахыма. Онон биһиэхэ кирибит дьону булгуччу терапевт, невролог, ЛОР, окулист, кардиолог быраастар көрөллөр. Ис уорганнарын УЗИ-тын бараллар, ЭКГ онгортотоллор, быраас анаабыт анаалыстарын туттараллар (хаан уопсай анаалыһа, иик уопсай анаалыһа, биохимия). Улуустан кэлбит дьон олорор сиригэр итини барытын улаханньык уочараттаан эгин ааһар буоллабына, манна барыта биһирдэ онгоһуллар буолан, олус астыналлар. Онон атын чопчу идэтийиилээх (узкий специалист) эмчиккэ эбии көрдөрөр наада буоллабына, биһиги онно сырытыннарабыт.

Аны биһиэхэ ураты илбиһит, мануальная массажист Франческа Сметанина үлэлиир. Бастагы күнтэн уопсай туругу тупсарар мануальной массаһы онгортон, нэһиилэ тайахтаах сылдьар дьон торуоскаларын да умнан тахсар түбэлтэлэрэ баар. Инсуллаабыт дьон киниэхэ анаан-минээн тийэн кэлэллэр, сылдьан баран, туруктара тупсар, биллэ чэпчээн бараллар.

Олоххо интэриэс умуллар...

Кэнниги кэмгэ хамсык туһуттан дьон-сэргэ, ордук саастаах өттө түөрт эркингэ, дьыбэ бүгэн, олорон хаалла. Оболоро сиэннэрин көрдөрө диэн ажалаллар. Инньэ ғынан, бу дьон ханна да сылдьыбат, кимниин да билсикэт буолан, устунан олоххо интэриэһэ умулла быһыытыайар. Ол тас көрүнгэригэр, тутта-хапта сылдьалларыттан да көстөр. Биһиэхэ киирэн, кинилэр дьону кытта билсэн, кэпсэтэн, оонньоон-көрүлээн, сэргэхсийэн, араас дьарыкка үөрэнэн, сирэйдиин-харахтын сырдыллар, санаалара көтөүллэр, олоххо интэриэстэрэ үлуктар. Дьэ, ол буолар саамай улахан үөрүү. Биһиги бу дьоммутугар анаан тугу тэрийэн ыытабыт диир буоллаха, манньык тэрээһиннэри чорботон ааттыахха сөп.

Көхтөөх киэһэлэр

Киингэ кирибиттэргэ көхтөөх уонна туһалаах сынньалангы тэрийэргэ дьулуһабыт. Кииммитигэр Евгения Кирилловна Игнатьева диэн культмассовой үлэһипит сүрдээх үчүгэй тэрээһиннэри, сэргэх биэчэрдэри, кэнсиэрдэри толкуйдаан, тэрийэн ытгар. Биһир сезонҥа, холобур, 4-түү кэнсиэри көрүөхтэрин сөп. Саха дьыно кутун туппунт “Туймаада”, “Сайсары”, “Иэйи” ансаамбыллара кэлэн, эдэр саастарын санатар ырыаларын ыллаан-туойан, кэнсиэр көрдөрөн баралларын сынньанааччыларбыт олус сэргийлэр, астыналлар.

Байаанҥа оонньуур Александр Харитонов диэн мусукааннаахпыт, ону кытта хореограф Александра Алексеевна Посельская дьон сүргэтин көтөбөн, олус айымньылаахтык үлэлииллэр. Сезон бүтүүтэ хайаан да бары кэнсиэр бэлэмнииллэр, онуоха дьэ ырыаны, үгүкүүнү көбүлүттэн туталлар, ыллаабат да дьон ыллаан, талааннара арыллар. Бэл, флешмоб да туруоран сөхтөрөллөр.

Дьахтар хаһан баҕарар – кэрэ

– “Уларыһы” (Преображение) диэн саамай күүтүүлээх бырайыактаахпыт. Онон биһиги анаан-минээн парикмахеры, идэтийбит визажисты ыңгырааччыбыт. Дьэ ол кэлэн, барыларыгар бүрүчүөскэ онгортон, кизгэтэн, макияж онгортон биэрэллэр. Дьоммут олох киһи билбэт ғына уларыһан хаалаллар, ону эрдэтэн фотограф ыңгыран, фотосессия ыттан, кэрэ мессүөннэрин үйэтитэбит.

Уопсай хаартысканы онгортон, тарҕаһар күннэригэр туттарабыт.

Онон, этэргэ дылы, “гвоздь программы”, дефиле буолар, дьэ, ол саамай сүрүн өттө. Ыбылы кизгэммит, онгостубут кэрэ аңаардары “саастаахтар” да диэн баҕарбат, эмиэ кизгэммит аҕам саастаах эр бэртэрэ сиэтэн киллэрэн, эргиччи хаамтараллар. Итин-ник тэрээһин кэнниттэн бу дьоммут санаалара көтөүллэн, үөрэн мичилиһэ сылдьар буолаллар, сэргэхсийэллэр. Харахтара уоттанар, олоххо тардыһыллара күүһүрэр, бэйэ бодону тардыналлар.

“Уонна хаһан? Уонна ханна!”

Дьыл-хонук баран иһэр. Онон биһиги дьону хас биһирдии олох түгэнин толору олорорго, ону сыаналыырга санааларын салайабыт. Ырыа буоллар ырыа, үгүкүү буоллар үгүкүү, кинилэри соннук “ноструойкалаан” биэрэбит. Дьыэ иһигэр олорон хаалбыт, дьону кытта сатаан алтыспат, үөрбэт-көппөт буолбут дьон кэлбит буоллахтарына, биһигиттэн тосту уларыһан тахсаллар. Киэһэ айыы 5 солк. уксан, лотуолуулар, оонньоон, үлүһүйэн, букатын оҕолуу өрө көтөүллэн, ыһы-хаһы бөбө буолаллар. Эбэтэр аргыйы хамсанар оонньуулары оонньоотубут – “кольцеброс” бырабан эгин. Дуобакка, саахымакка күрэхтэһиилэр, араас дьарыкка үөрэтэр маастар-кылаастар ытылаллар.

Хас сезон айыы “бэрэсидьйэн”, ону кытта “култуура уонна успуорт минии-стирдэрэ” талыллаллар. Кинилэр сынньалан уонна успуорт күрэхтэһиилэрин тэрийэргэ көмө буолаллар. Бары даҕаны хомсомуол ииппит көлүөнэтэ буолан, көхтөөхтөр, уопсай тэрээһинтэн туора туран хаалааччы суобун кэриэтэ. Күрэхтэһиилэр түмүктэринэн кыйы-лаахтары “бэрэсидьйэн” уонна “министирдэр” наҕараада туттаран чиэстииллэр.

Эти-сиини эрчийии

Бырагыраамабытыгар эти-сиини эрчийии, эмтээх физкультуранан дьарыктаныы, үгүкүү баар. Психологтаахпыт, у-шуга чөмүгүөн. Эти-сиини эрчийиигэ араас дьарыгы ытгар, медитациялыырга да үөрэтэр. Сайыҥгы “Комби” диэн бырагыраамабытыгар актыыбынай сынньалан өттүгэр айылбаҕа похот, Ытык кэрэ сиргэ – Өлүөнэ туруук хайаларыгар сырыы, бизонарийга экскурсия эгин былаанҥа киирэллэр.

Саҥа сезонҥа күүтэбит!

Бу сотору уочараттаах сезон арыл-лаары турар. Онуоха “Уһун үйэлэнии киинигэр” ким бадалаабы, сэргээбиты ыңгырабыт. Олоххут аргыһын эбэтэр күндү дьүөгэбин, атаскытын кытта кириэххитин сөп.

Манньык төлөпүөҥгэ эрийэн билсин: 8-914-271-00-88.

Махтал истинг тыллара

Үйэбитин уһатар,
Олохпутун тупсарар
“Аврорабыт” барахсан
Амарахчай дьонугар

Барҕа махтал тылларын
Анаатахпыт буолуохтун!
Бастыҥ баҕа санаанан
Албаатахпыт буолуохтун!

Сүрэх итии төлөнүн
Биһиэхэбэ биэрдигит,
Сүһүөх үтүө баҕатын
Бэристигит дэлэйдик!

Баҕарабыт эһиэхэ
Доруобуйа туйгунун,
Үйгү-быйан олобу,
Сырдыгынан сыдьаайар
Сынньанааччы дьоннору!

62-с сезон сынньанааччыларга 2024 с., муус устар 30 күнэ.

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА.

Төлөбүрдээх матырыйаал.

“Таас Үрэх Нефтегадобыча” ньиэп үлэһиттэригэр табыгастаах усуллубуйаны тэрийэр

Муус устар 27 күнүгэр Баахта үлэһиттэрин күнэ бэлиэтэнэр. “Таас Үрэх Нефтегадобыча” ХЭУо Орто Ботубуйатаабы сир баайдаах сиригэр сүүһүнэн ньиэп үлэһитэ дьиэлэриттэн ыраах тэйэн үлэлии-хамсыы сылдылар. “Роснефть” социальной эппиэтинэстээх буолуу бэлиитикэтигэр сөп түбэһиннэрэн, “Таас Үрэх Нефтегадобыча” үлэһиттэрин үлэлиир-олорор усуллубуйаларын тупсарарга үлэни былааннаахтык ыытар.

Баахта үлэһиттэригэр аналлаах толору хааччыллылаах, бары өттүнэн табыгастаах уопсай **дьиэлэр комплекстар** баар.

Остолубуй – сырдык, киэн-куон, киһи кута-сүрэ тохтуур сирэ. Ньиэп үлэһиттэригэр анал идэлээх асчыттар ГОСТ ирдэбилин толору тутуһан астыллар, миннигэс аһынан күндүлүүллэр.

Физкультура, доруобуйаны тупсарар-чэбдигирдэр комплекска оонньуур-аралдытар саалалар, билийээрдиир сир, бассыайын, сауна, сынныаланг хосторо бааллар.

Физкультура, доруобуйаны тупсарар-чэбдигирдэр комплекска успуорт көрүгнэригэр тэрээһин мэлдьи ыытыллар.

Бу – күүстээх үлэ кэннэ бэртээхэй сынныаланг!

Эрчиллэр саала – үлэһиттэр сөбүлээн мустар, дыарыктанар сирдэрэ.

Томороон тымныы кэмигэр **сауна** ордук абырыыр!

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЦИРК ЯКУТИИ ИМЕНЕИ МАРФЫ И СЕРГЕЯ РАСТОРГУЕВЫХ

В РАМКАХ VIII МЕЖДУНАРОДНЫХ СПОРТИВНЫХ ИГР «ДЕТИ АЗИИ»

6+

VII МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЦИРКОВОЙ ФЕСТИВАЛЬ
МАМОНТ ЕНОК

В ФЕСТИВАЛЕ ПРИМУТ УЧАСТИЕ АРТИСТЫ БОЛЕЕ ИЗ СЕМИ СТРАН МИРА

с 27 по 30 июня - конкурсная программа
международного фестиваля
со 2 по 7 июля - гала-представления

КАССА: 735-537 ОНЛАЙН-БИЛЕТЫ: diamond-circus.ru

Реклама

Кэлэн иьэр
Кыайыы кунунэн!

МИР СЛУХА
ИСТИИ ЭЙГЭТЭ

БОЛҔОЙУН!!! 25% диэри чэпчэтии биллэрэбит!

Истэр аппарата араас көрүгнэ атыыланар!!!

Тэлэбиисэргэ истэр аппарататары 900 солк. атыылылларын көрбүккүт дуо? Атыыһыт чэпчэки сыаналаах, кэтэргэ табыгастаах диэн хайгыыр эрээри, хаачыстыбатын уонна чахчы туһалаах буоларын туһунан санарбат. Билигин истэр аппарата арааһа олус элбэх. Сөптөөбү дьэ хайдах талабытый?

Ачыккыны, атах танаһын, уопсайынан, таннар танаспытын кэтэн көрбөккө эрэ кыайан талбаппыт.

Истэр аппарат – тулалыыр эйгэни ылынарга көмөлөһөр уустук тэхиниичэскэй тэрил.

Истэр аппаратаы талыы исписэлиис диагностикатыттан саҕаланар. Хас биирдии киһи истэр уоргана уратылаах буолан, хайаан даҕаны бастаан кэтэн көрүүххэ наада.

Көннөрү (физическэй) истиини (тыаһы-ууһу истиини) таһынан өссө функциональной диэн баар. Ол – киһи мэйиитэ тыаһы-ууһу хайдах арааран ылынарыттан тутулуктаах. Араас частотаҕа иһиллэр тыаһы дьон араастык ылынар. Холобур, киинэ тыйаатырыгар эбэтэр маассабай тэрээһингэ сорох киһи улахан тыаһы-ууһу сөбүлээбэт, оттон сорох төрүт кыһаммат.

Ону барытын учуоттаан туран, истэр аппаратаы талыахтааххыт уонна ностуруойдатыахтааххыт. Консултаассыйабыт буор босхо. **Мань таһынан сэнээрэр эбэтэр мунаарар буоллаххытына, 70-70-54, 70-50-47 нүөмэрдэргэ эрийэн ыйытыаххытын сөп.**

Аадырыспыт:
Дьокуускай куорат, Хабаров уул. 19.
Сбербаан, ХКРбаан уонна Почтабаан кирэдьиитин туһаныахха сөп. Уһатан төлүүр ньыма (рассрочка) эмиэ баар.

4+1 аахсыяа баар!
4 батарыйаа нобуорун атыыластаххытына, 1-ри бэлэх биэрэбит!

Реклама

Аҕабыт сырдык кэриэһигэр

Саха тылын уонна литэрэтиирэтин үрдүк категориялаах учуутала, саха тыла сайдарын туһугар олобун 33 сылын анаабыт, “Дети Саха-Азия” норуоттар икки ардыларынааҕы оҕо пуондатын стипендиата, Николай Курочкин “На войне как на войне” сэтһэнин сахалыы сангарпыт, “Хайыһар суола”, “Оччоҕо мин остуоруйа кэпсиэм”, “Ахтыылар” кинигэлэр ааптар-дара, дыһаныардаах хайыһардыыт, тапталлаах кэргэн, амарах аҕа, истинг эһэ

**ИЛЬИН
СЕРАФИМ МИХАЙЛОВИЧ**

бу дьыл ыам ыйын 7 күнүгэр олохтон туораабыта 40 хонугун туолар.

Серафим Михайлович 1952 с. кулун тутар 20 күнүгэр Орджоникидзевской оройуон 2-с Малдыабар нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Ыал кыра оҕото буолан, ийэ-тиниин сайылк ыалларынан сылдьан дьэдьэһиннээн, отонноон, бэйэтин кыанар, быһый, сытыы-хотуу буола улааппыта. Тыа оҕотун сиэринэн, от үлэтигэр мускул-лан тулуурдаах, дьулуурдаах буолар үһүйүлүбүтэ. 1959 с. оскуолаҕа үөрэнэ кирибитэ. Алын кылааска үөрэнэ сырыттаҕына, аҕата куораттан ох саа ойуулаах хайыһары таһааран бэлэхтээбитэ. Итинтэн саҕаламмыта – кини хайыһарынан үлүһүйүүтэ. 1968 с. 2-с спортивной эрээсэрээт нуорматын толорбута. Оскуола кэнниттэн 1971 с. СГУ ИФФ саха ты-лын салаатыгар үөрэнэ кирибитэ. Устудьуоннуур

кэмигэр үөрэбин сэргэ хайыһарынан утумнаахтык дьарыктаммыта. Араас таһымнаах күрэхтэһиилэргэ кыттан кууруһун, факультетын, университетин чизһин элбэхтик көмүскээбитэ. Ону таһынан ИФФ “Алгыс” диэн хомусчуттар түмсүүлэригэр кыттан, Ульяна Ши-шигиналыын мэлдьи бииргэ хомуска оонньууллара. Сайын аайы “Аргыс” устудьуоннар тутар этэрээттэри-гэр Бүлүү, Амма, Таатта оройуоннарыгар үлэлээбитэ. 1975 с. “Клуб интернациональной дружбы” чэрчи-тинэн Узбекистанга, Ташкент куоракка, ыытыллыбыт ССРС устудьуоннарын бэстибээлигэр кыттан, Саха си-рин устудьуоннарын аатыттан эбэрдэ тыл эппитэ, хомуска оонньоон ыччат биһирэбилин ылбыта.

1976 с. үрдүк үөрэби бүтэрэн, Амма оройуонун саамай үһүк нэһилиэгэр Сулбаччыга 8 кылаастаах оскуолаҕа саха тылын уонна литэрэтиирэтин учу-уталынан ананан тийэр. Сулбаччы оскуолатыгар баста-кы ыһаабыт кылааһын өрүү олус истинник ахтара, үөрэнээччилэрин кытта мэлдьи кэпсэтэ-бил-сэ турбута, оҕолорун ситиһиилэриттэн олус үөрэрэ, астынара.

1981 с. ийэлээх аҕата ыарытыһар буоланнар, Ула-хан Аангга көһөн кэлбиппит. Манна 2-с Малдыабар орто оскуолатыгар дириэктэр солбуйааччытынан, саха тылын, литэрэтиирэтин учууталынан үлэлиир. Кэллиэгэтэ, физкультура учуутала В.Д. Асекрито-вы кытта хайыһар успуордун оройуон таһымыгар таһаарбыттара. Бары санааларын, бабаларын ууран, оҕолору хайыһар курдук уустук успуорт көрүгэр дыһаныһан эрчийбиттэрэ, элбэх күрэхтэһиигэ кытын-нарбыттара. Серафим Михайлович сайынҕы үлэ лаабырын солбуллубат салайааччыта, сатабыллаах тэрийээччитэ буолара.

1988 с. В.Г. Короленко аатынан Амма орто оску-олатыгар саха тылын, литэрэтиирэтин учууталынан үлэлиги тийэр.

Аммаҕа үлэлээбит сылларыгар үрдүк категори-ялаах учуутал, “Дети Саха-Азия” норуоттар икки ардыларынааҕы оҕо пуондатын стипендиата буол-бута. Үөрэппит оҕолоро өрөспүүбүлүкэ таһымыгар миэстэлэһэн, кэлин СГУ саха салаатын устудьуона буолбуттара.

Хас да сыл орто оскуола профкомун салайбыта. Түбүктээх үлэтин таһынан хайыһарынан утумнаахтык дьарыктанан, Амма улуһун чизһин араас таһымнаах

күрэхтэргэ көмүскээбитэ. Оскуола кэлэктиибин туһугар эрэ буолбакка, улуус аатын кытта көмүскээн элбэх үлэни ыппыта.

1996 с. Дьокуускай куоракка көһөн кэлэн, Се-рафим Михайлович Национальной оскуола инсти-тутугар ыстаарсай научнай үлэһитинэн кирибитэ. Оскуола оҕолоругар аналлаах тиэрмин тылдытын онгорууга үлэлэспитэ. Манна өр сыллаах педаго-гической уопута, саха тылын үөрэтии устуоруйатын диригиник билэрэ төһүү күүс буолбута.

2001–2008 сс. Дьокуускай к. 23-с №-дээх оскуо-латыгар саха тылын, литэрэтиирэтин таһынан төрүт култуура учууталынан үлэлиир. Нуучча оскуолатыгар саха тылын биридимист быһытынан үөрэтэр кылаас үөрэнээччилэрин олимпиада таһымыгар таһаарбыта, өрөспүүбүлүкэтээби НПК-ға кыттан, бириистээх ми-эстэни ыалларын ситиспитэ.

Бочуоттаах сынньаланга тахсан баран, оҕо сааһын баҕатын толорон, 11 сыл почтальонунан үлэлээбитэ. С.М. Ильин уопсайа 33 сыл үөрэхтээһин эйгэтигэр, 11 сыл Арасыйыа почтатын ситимигэр үлэлээбитэ. Үөрэммитин, үлэлээбитин устата элбэх кырааматанан, дьулулуомунан, Махтал сурукта-рынан наҕараадаламмыта. Сааһыран, успуорт эй-гэтиттэн туораан баран, айар үлэнэн утумнаахтык дьарыктаммыта. Өрөспүүбүлүкэ уонна киин куорат хаһыаттарыгар элбэх ыстатыйата бэчээттэммитэ.

С.М. Ильин Хангалас, Амма, Таатта улуустарын 27 төгүл кыайыылааҕа, 1978 с. СССР норуоттарын спартакиадатыгар тыа сиригэр оройуоннарын бөлөҕөр 800 м сүүрүүгэ 3-с миэстэ буолбута, өрөспүүбүлүкэҕэ бэтэрээннэргэ хайыһарынан сүүрүүгэ икки төгүл бириистээх миэстэҕэ тахсыбыта. Кини “Саха лите-ратора” ассоциация чилиэнэ, РФ Суруналыыстарын сойууһун чилиэнэ, СӨ успуордун бэтэрээнэ, СӨ үлэтин бэтэрээнэ.

Күндү кэргэммин, аҕабытын, эһэбитин соһумар-дык сүтэрбит ыарахан күннэрбитигэр көмө-тирэх буолбут бары аймахтарбытыгар, чугас дьоммуту-гар, Серафим Михайлович доҕотторугар, үөрэппит оҕолоругар, бииргэ үлэлээбит кэллиэгэлэригэр улахан махталбытын тиэрдэбит.

**Кэргэнэ, уолаттара,
кийииттэрэ, сиэннэрэ.**

Үтүө мөссүөннэрэ өрүү сырдыгынан сыдыайыахтара

Олох кыра эрдэхпиттэн бииргэ иитилибит убайым

**НИКОЛАЕВ
ПАВЕЛ ПРОКОПЬЕВИЧ**

уонна кини кэргэнэ

ПРАСКОВЬЯ НИКОЛАЕВНА

олохтон барбыттара быйыл муус устар, ыам ыйда-рыгар биир сыллара буолар.

Убайым Байбалы, кини балта Малаанньаны аҕаларын эһэлээх эбэлэрэ Байбал оҕонньор уонна Анньыыска эбэлэрэ иитэн улаатыннарбыттара. Бу кэмгэ тулаайах хаалбыт мин бииргэ төрөөбүт эдьийи-им миигин кытта Николаев Байбал оҕонньордооххо дьыл ханнык баҕарар кэмигэр өрүү дьукаахтаһан олоҕорбут. Онон мин убайым Байбалы, эдьийим Малаанньаны кытта бииргэ иитиллэн улааппыппыт. Кэнники, эһэлээх эбэм суох буолбуттарын кэннэ,

убайым кэргэннэнэн, мин кинилэр улахан оҕолорун курдук буолбутум.

Убайым суоппар идэтин баһылаан, дойдутугар – Эмискэ, онтон Чурапчыга үлэлиги барбытыгар, мин эмиэ кинилэри кытта барсыбытым.

Онон оскуоланы бүтэрэн баран, алта сыл холку-оска үлэлиирбэр убайдаах саҕаспын кытта бииргэ олоҕорбутум.

Убайдаах саҕаһым бэйэлэрэ, эмиэ эрдэ тулаайах хаалбыт дьон, миигин иитэн, олоххо үөрэтэн киһи онорбуттара. Кинилэр өйбүллэринэн үрдүк үөрэххэ кириэн, бэтэринээр быраас идэтин ылбытым.

Онон атын сирдэргэ үлэлиги сылдыаммын, ииппит дьоммун олох умнубакка, кинилэргэ кэлэн хонон-өрөөн барар этим. Ол кэллэхпинэ, убайдаах саҕаһым олус үчүгэйдик үөрэ-көтө көрсөн, барыахпар диэри уруккуну-хойуккуну ырытан, кэпсээн-ипсээн бөҕө буоларбыт.

Убайым барахсан биэнсийэҕэ олорон төрөөбүт-үөскээбит дойдутун, бииргэ улааппыт табаарыста-рын, аймахтарын, Молотов аатынан кыра холкуос дьоннорун (үлэһит) туһунан «Хомпу хоһуун дьоно» диэн бэртээхэй кинигэни суруйан хаалларбыта.

Оттон саҕаһым Паша (кэнники «Эбээ Паша» диэн) олус сымнаҕас үтүө майгылаах этэ.

Саҕаһым кыһалбалаах, кыаммат дьонго тугунан эмэ көмөлөһөр үтүө санаалаах буолара. Уолаттара улаатан, оһон-манан үлэлиги, күрэхтэһэ сылдьан табаарыстарын аҕаллахтарына, аҕалаах ийэлэрэ ол оҕолору олус үчүгэйдик көрсөн, хоннорон-өрөтөн ыыталлара.

Оннооҕор, сорох оҕону бэйэлэригэр олохтоон холкуоска үлэҕэ киллэрэллэрэ.

Убайдаах саҕаһым нэһилиэктэрин олобор-дыаһаҕар, нэһилиэк сайдарын туһугар кыһаллар актыыбынай дьон этилэр.

Бөһүөлэк Куду диэн күөл тула олохсуйбут буолан, күөл халдыаһыттан Куулааҕа барарга үрүүэ мэхэйи үөскэтэрэ. Ону кинилэр күргэни тутар идэлээх Орто Борокуоппай диэн уолларыгар этии киллэрэн, бэй-элэрэ үбүнэн-аһынан көмөлөһөн, бэртээхэй таас күргэни туттаран нэһилиэктэрин дьонун-сэргэтин улахан махталларын ылбыттара.

Убайым Илин Эңгэр улуустарыгар үчүгэй үлэ-тинэн «Суоппар Байбал» диэн, саҕаһым дьонго үчүгэй сыһыанынан, кыһалбалаах дьонго өрүү көмөлөһөр буолан, «Эбээ Паша» ааттарынан кизгник биллибиттэрэ.

Убайдаах саҕаһым сэттэ уонча сыл бииргэ эйэ дэмнээхтик олорон, биэс уолу, биир кыһы иитэн-үөрэтэн, олохторун онгортон баран олохтон бардылар.

Элбэх сиэннэр, хос сиэннэр эһэлэрэ, эбэлэрэ буолан, күн сиригэр кэлэн барбыттарын өрүү саныы сылдыахтара.

Убайдаах саҕаһым миэхэ өрүү үтүө сыһыаннара, майгылара кинилэр оҕолоругар бэриллэн, бу кыр-дьар сааспар миигин «Убаай Миисэ» дииллэрэ олус үтүө, истинг.

Убайдаах саҕаһым сырдыгынан сыдыайар үтүө мөссүөннэрэ, сымнаҕас үтүө майгылара миэхэ хаһан да өлбөөдүйбэт, сүппэт өйдөбүл буолан сырдыы сылдыахтара.

**Убайдаах саҕаһым ииппит,
улахан уоллара буолбут, сэрии сылын оҕото,
аҕыс уон алта саастаах Мэхээлэ.**

Убаастыыр күндү учууталбыт

ЕГОРОВА МАРИЯ АФАНАСЬЕВНА

бу дьыл муус устар 25 күнүгэр 89 саа-һыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туо-раабытынан, оҕолоругар, сиэннэригэр, хос сиэннэригэр, чугас дьонугар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Ытыктабыл, кэриэстэбил биһиги сүрэхпитигэр өрүү баар буолуоҕа.

**Сунтаар улууһун
Маар Күөл оскуолатын
1966 с. бүтэрбит кылаас
кэлэктиибэ.**

Сунтаар улууһун Күндүйэ нэһилиэ-гиттэн төрүттээх, Сунтаарга өр сыл-ларга сибээскэ сыах начаалынньыгы-нан, Сахателеком, Ростелеком Сун-таардааҕы филиалын дириэктэринэн биэнсийэҕэ тахсыар диэри үтүө суо-бастаахтык үлэлээбит

СЕРГЕЕВ ИВАН ЕГОРОВИЧ

Дьокуускай куоракка ыарахан ыа-рыыттан күн сириттэн күрэммитинэн, кэргэнигэр, оҕолоругар, чугас дьонугар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

**Өр сылларга бииргэ үлэлээбит
кэллиэгэлэрэ, доҕотторо,
бэтэрээннэр.**

Бииргэ үөрэммит дьүөгэбит

СТАРКОВА СВЕТЛАНА ИННОКЕНТЬЕВНА

Муоматтан төрүттээх тапталлаах кэр-гэн, күн күбэй ийэ, сиэн уонна хос сиэн эйэбэс эбэтэ, үлэ бэтэрээнэ, Орто дойду олобуттан эмискэ баран, бары соһуйдубут, хомойдубут. Света дьиз кэргэнигэр уонна аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит. Дойдугун сирэ-буора сылаас, сымнаҕас буоллун.

**Үп техникумугар
бииргэ үөрэммит табаарыстара.**

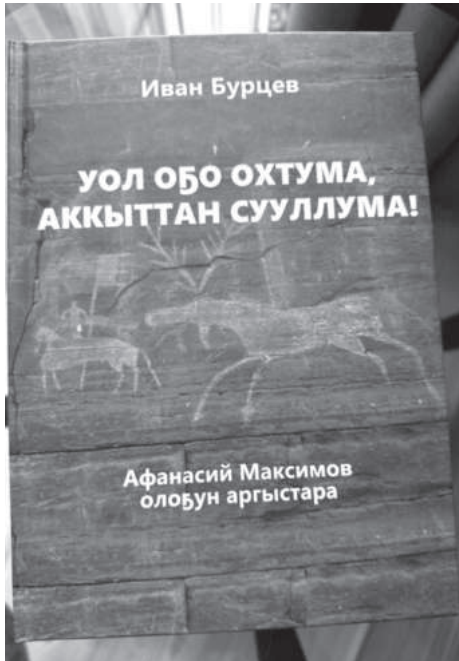
Тапталлаах кэргэним, аҕабыт, эһэбит, Бэрдигэстээх сэлиэнньэтин олохтооҕо, үлэ бэтэрээнэ

ЕГОРОВ ИННОКЕНТИЙ СЕРГЕЕВИЧ

уһун ыарахан ыарыыттан күн сирит-тэн туораабытынан, билэр дьонугар, табаарыстарыгар биллэрэбит.

Кэргэнэ, оҕолоро, сиэннэрэ.

Кинигэм туһунан

“Уол оҕо охтума, аккыттан сууллума!”

Төрөөбүт өрөспүүбүлүкэбит сиртэн хостонор туһалаах баайа элбэҕинэн Арасыйыа атын эрэгийиэннэригэр барыларыттан инники күөҥгэ сылдьар. Ол үрдүнэн, олохтоох дьон олоҕор туһата кыратын, санаа курдук буолбатын киһи барыта билэр. Ити сорох төрүүтүн араас официальной чакчыларга олобуран, баар сыппараларынан чингэтэн, кинигэбэр ырыта сатаатым.

Иккиһинэн, бу баайы өрөспүүбүлүкэ туһатыгар хааллары уустугун, ону туруулаһар дьон сойуолаһыыга, экирэттигэ түбэһэллэрин туох да эбиигэ-көбүрэттигэ суох, аҥаардас докумуоннарга эрэ олобуран суруйдум.

Өрөспүүбүлүкэбэ киэнник биллэр Афанасий Максимов уонна кини биир санаалаахтара – Игорь Чикачев, Игорь Пахомов уонна Владимир Рожин – 8 сылы быһа суукка соһуллубуттарын илэ харахпынан көрбүппүн, кулгаахпынан истибиппин хайдах баарынан сырдаттым. Кинилэри 3 сыл устата “нолуогу төлөөбөтөххүт” уонна “Таалакаантан Витимгэ диэри гаас турбатын тардыбатаххыт” диэни куоһурданан буруйдаабыттара. Ити дьыалаларга 198 мөл. солк. уоруллубутун “дакаасты” сатааһынга барыта 8 сыл барбыта, бу этилибит дьону СИЗОҕа, холоунньаҕа уга-уга таһаарбыттара. Кэлин уһугар тийээн баран бу буруйдааһын барыта сымыйа буолан күппүлүү барбыта, борокуруордар аккаастанарга күһөллибиттэрэ. Ол кэннэ хас да сыллаабыта туһаныллан бүппүт 50 мөл. суумалаах вексельгэ “хатааста” сатаабыттара. Улахан суумалаах уорууга буруйданан билигин хаайылла сытар ини-бии Магомедовтары улахан хамнаска көмүскээбит, мэлдьи суут өйбүлүнэн туһанар Дмитрий Чекулаев сымыйа дэбизинэстээбэ биллибитэ да, сууппут ону чинчийэри-ырытары наадалаабынан аахпатаҕа. Ол сымыйа дэбизинэни биэрээччи аата-суола биллэрин үрдүнэн...

Максимовтаах 8 сылы быһа наар атабаастаммыттара, туох да буруйа суох чугас дьонноро, аймахтара эмиэ үтүргэнгэ түбэспиттэрэ. Гааспытын босхо кэриэтэ бас билиитигэр ылбыт, кэлин уһун болдьохтоох хаайыыга түбэспит түөкүн Магомедовтар, кинилэри көмүскээбит маннаабы сорох дьон уонна сууппут тустарынан бу кинигэбэр хайдах баарынан сурулунна.

Бу суруйуубар хаарыллыбыттар уонна ити улахан уоруйахтар кытыйаларын, хамыйахтарын саласпыттар ону сөбүлээбэттэрэ биллэр. РФ Үрдүкү суута (В.Я.Зыкин, А.В.Шамов) маннаабы сууттарбыт сыһаларын ыйбыт уураахтарын толорор болдьобун тутуспакка сыһан-соһон хойутатан испиттэрэ эмиэ суруллубута. Сууттарбыт дьаһаныларынан сыһанан ааһан хаста да бырачыастаабыт өрөспүүбүлүкэ борокуруорун солбуйааччы, юстиция ыстаарсай сүбэһитэ А.Щербаков кинигэбэ анаан бэлиэтээбитим.

Кинигэм кириитигэр “аабааччы, ол иһигэр суруйуум сорох дьоруой-

Аспыт 2023 сылга, сыра бөбөнөн, икки кинигэни суруйан таһаардым. Олортон бастакыта – “Уол оҕо охтума, аккыттан сууллума. Афанасий Максимов олобун аргыстара”.

дара эмиэ, сөбүлэнэр да, сөбүлэспэт да түгэннэрэ баар буолуо” диэн эрдэттэн сэрэппитим. Бэл, улуулар да суруйууларыгар онтон куоппаттар. Ол эрэри, ааһан баран миигин кытта сибээстэспит дьон үксэ ырытыларбар сөбүлэһэллэрин биллэрэллэр. Биир эмэ өйдөөбөтөҕө буолан кубулунар эбэтэр дьону булкупарга дьулуһар киһи баара – дьыала ис хоһоонун уларыппат. Аахпыттар төлөпүнүнэн этиилэрин, хаһыакка суруйууларын тус бэйэм истэбин, болбойон аабабын. Уопсайынан да, мин дьон санаатын болбойон истэр идэлээхпин, ону туһанабын дабаны. Хаһыаттар эбэтэр кинигэлэр суруйууларын сэнээбэппин, бэйэм суруйарбар ону туһанарбын сыһанан ааһар, баалыыр дьон эмиэ бааллар. Дьон хаһыакка эбэтэр кинигэбэ “атын дьон аахтыннар, туһанныннар” диэн суруйан эрдэхтэрэ. Ону өйдөххэ баара.

ларын кытта тутта сэниэлээх собулук туруорсан гааһы өрөспүүбүлүкэбэ төһүннэрэбит хаалбыта”; “Бу кинигэбэ аҥаардас Максимовтаах дьыалалара эрэ суруллубатах, өрөспүүбүлүкэбит тыын боппуруоһуттан – туһалаах байыттан – маппыппыт этиллэр. Манна кизгэ кэпсэтии ытыллыахтаах” диэн этиилэр бааллар.

Кинигэбэр Штыров Африкаҕа граждaнскaй сэрии бара турар дойдутугар алмааһы хостооһуну тэрийбитин, ол туһаны аҕаларын саарбахтырбын суруйбутум. Онно хоруйу “Известия” хаһаалга (14.02.24) Арасыйыа ХНТ-га бэрэстэбиитэлэ В.Небензя биэрдэ. Кини: “АХШ, Дьобуруопа дойдуларыттан уратыта диэн, Арасыйыа Африкаҕа, Азияҕа уонна Латинскaй Эмиэрикэбэ сиртэн хостонор туһалаах баайы хостообот, хоро таспат” диэн эттэ. Онон, Анголаҕа алмаас хостооһунун ороску-

Киһи-киһи – араастаах.

Сорох дьон “бу кинигэтигэр Бурцев сууттар быһаарыыларын киллэрбэтэх” дииллэр. Бокунньук Степан Попов суутун уураабын 12 чаас устата сынньаммакка-тохтообокко аахпыта, судьуйа Валентина Хорулинская уураабын 4 чаастан ордук кэм устата иһитиннэрбитэ. Бу уураахтар кинигэбэ хайдах да батан киирбэттэр. Ону эмиэ өйдүү сатыах баара. Сибээстэнэр дьон ортотугар “бэйэлэрэ миигиннээбэр ордук суруйуохтара хаалбытын” этээчилэр эмиэ бааллар. Баһар, буолуо. Манньк мунаах, иирбэ-таарба дьыаланы суруйар, чакчы, уустук. Докумуоннары хаһыарга элбэх күүс-күдэх, күн-дьыл барар. Бэйэм кыайан быһаарбат суолларбын сыһыарыларга араас эспирдэр, анал идэлээх дьон анаалыстарын киллэрэн дакаасты сатаатым.

Сорох “кыахтаах” дьон кинигэни ортотугар диэри, эбэтэр онтон-мантан быһыта түһэн ааһан баран, түмүктэри онгоро охсоллор. Сорохтор уруучукалаах олорон, ордук кырдыабас өттө, сирийэн ааһаллар. Олортон, ардыгар, соччо сөбүлээбэтэргин да киһи ылынан сөптөөх, кэрэхсэнэр кыахтаах тыллары истэбин. Киһи мунаарыта суох ылынара эмиэ элбэх.

Холобур, “Магомедовтар өрөспүүбүлүкэ бас билэр гааһын албыннаан ылбыттара биллэр. Бу дьон хаайыллал-

оттаах тэрийии быһаарыыны эрэйэр. В.Небензя тыллара мээһэбэ буолбатаҕа буолуо.

Бири бэлиэтиибин: учуонай буолуохтааһар, үрдүк үөрэбэ да суох билэр дьонум дьонунук тойоннуулар, санаабатахпын санаталлар. Сакааһы толорооччулар, үөһэнгилэргэ бэрт буолан көстө сатааччылар салалтаны “холуннарбыппын” (клевета) хоһулуурга тиэтэйлэр. Уорган, былаас болжомтотун тарда сатаан буолуо. Кинигэни суруйарбар ханнык-туох источниктарга сигэммитим сурулла сылдьар, ол иһигэр – Штыров бэйэтин кинигэлэригэр. Ухан Уйбаан уонна Иван Николаев суруйууларыгар сигэммитим эмиэ элбэх. Кинилэр у.д.а. суруйуулаа бары күндыл тургутуутун ааспыттара, ол тухары “сымыйаны суруйбуттар, балыйбыттар” диэни көрө да, истэ да иликпин. Онон кинигэбэр Штырову холуннары суох, кини туһунан биллиилээх суруналыыс Иван Николаев өссө 1999 с. “Наступление Штырова” диэн ыстатыйатыгар аһаастык суруйан турар...

Кинигэбэр киирбэтэх суол элбэх: өрөспүүбүлүкэ салайааччытын толос тыллаһыылара; Магомедовтары көмүскээн оччотообу генеральной борокуруор Ю.Чайка аатыгар суруга; А.Максимовы Тыгын Дархан көстүүнэйгэ (ресторанга) киллэрбэт, холдьобор “соруудахтар”; суруналыыс Н.Михалева-

Сайа Максимовы телеэкранга таһааран мөбүллүүтэ; Тааттаҕа А.Морхоева Максимовы экранга таһааран үлэтиттэн үүрүллүүтэ; А.Максимовы РФ Генеральной борокуруоругар, ИДМ министирэ Стаховка үңсэҥ дьыала тэрийтэри уонна хаайыыга олордуу у.д.а.

Эбэн эттэхпинэ, Максимов уонна кини доботторо буруйдарын хаһан да билиммэтэхтэрэ, быһыана, төлө туттара охсоору онгорботох суолларын “онордубут” диэбэтэхтэрэ, бэйэ-бэйэлэрин уксан биэрбэтэхтэрэ, эрэи энгээринэн тэлбиттэрэ.

Гаас турбата тутулуутун, нолуоктан куотунууну хас эмэ сылы быһа соннуу сатаан баран – кыайбакка, барыта уолаттар тустарыгар дакаастанан суут туга да суох хаалар, ытыс соттор туркуттаммыта.

Санаан да көрдөххө, ити үлүгэр тэрээһиннээх суут Максимовтаах буруйдарын бастакы сылыгар тутта дакаастаахтааҕа, ол кыаллыбакка, дьону 8 сылы быһа дьаныһан туран суукка соспуттара. Тоҕо? Хоруйа судургу: буруйу оноруу суох!

Ол иһин билигин суут салгыы бара турар, барытын тэрийбит-көбүлээбит өрүт көмүскэнэр, куотунар. Халын харчылаах дьону бэйэлэрин суукка түбэһиннэри – уустуктан уустук дьыала. Онон суут хаамыта бытаан, ааһыны, сууту көһөтөрүү салбанан бара турар.

Мин сабаҕалааһыммынан, Максимовтаабы хайаан да түбэһиннэрэ сатыыр сыал-сорук туруоруллан, ону-оха сөптөөх силиэдэбэтэл, борокуруор уонна судьуйа талыллан үлэлээтэхтэрэ. Туох да диэбит иһин, борокуруор, судьуйа бары биир буолбатахтар. Силиэдэбэтэл М.Карелин оннук анал соруудахтааҕа, кинини уголовник-министир Стахов аҕалыта докумуоннарга чоо сурулла сылдьар.

Соторутаабыта “Айар” национальной кыһа өр сылларга суут систиэмэтигэр үлэлээбит И.Николаев “Судьуйа аараан аартыктара” диэн кинигэтин таһаарда. Игорь Игнатьевич кинигэтин туһунан санааларын, Л.Гореваттан сабалаан, элбэх киһи суруйбут. Онон, бэл диэтэр, Ф.Тумусов эмиэ кыттыбыт.

Валерий Луковцев суруйбутунан, Игорь Игнатьевич Афанасий Максимовы бэйэтин харыстаммакка туруулаһан туран көмүскээбит эбит. Мин бу дьыалаҕа сыһаннаах элбэх докумуону үөрэппитим да, итиннэ сыһаннаабы, хомойуох иһин, көрбөтөҕүм. Кинигэбэр ону анаан бэлиэтиэм хааллаҕа.

Максимовтаах албакааттарын үгүс туруорсууларын (ходатайстволарын) Үрдүкү суут сорох судьуйалара бата, аккаасты олобуттара, холобур – А.Сотников. Туруорсуулар Игорь Игнатьевичка киирбэтэхтэрэ хомолтолоох. Биһиги – экологтар – урут да, хойут да элбэхтик сууттаһар этибит эрэри, суут уурааҕа үксүгэр утарсааччыларбыт туһатыгар буолара. Арай, биир дьыалабытын Үрдүкү суут кэлиизгийэтэ көрбүтүгэр, Игорь Игнатьевич дьыаланы биһиги туһабытыгар быһаарбыта. Онон судьуйа да араастаах буолар. Судьуйа барыта Игорь Игнатьевич курдук кырдыгы өрө тутара буоллар... Мин билэр судьуйаларыттан Үрдүкү суут судьуйата М.Е. Иванов ити хараҥа дьыалаҕа кыттыспытын туһунан биир да докумуонна суруллубат. Атын да кыттыспатахтар баар буолан эрдэхтэрэ.

Сууппут систиэмэтэ наар буруйдааһыны эрэ кыайа тутарын элбэхтик этээчилэр. Бу күннэргэ Дьокку-скай куорат суута аспыт 2023 сылга барыта 1513 хоһуобунай дьыаланы көрбүтүттэн, 10-нугар эрэ “оправдательнай” быһаарыы ылыллыбытын суруйдулар. Куораппыт түөкүн уйата буолан бүппүт дуу, сууттар дьону түбэһиннэрэр дьулуурдара оннук улахан дуу...

Билигин Куорат суута уонна Үрдүкү суут Максимовтаах дьыалаларыгар таһаарбыт албаастарын сымната, мэлдьэһэ сатааһын баара көстөр. Сакаасчыттар да, сакааһы толорооччулар да бааллар.

Оттон кинигэбэр дьон болжомтотун уурбута – мээһэбэ буолбатах, онтон үөрэбин.

Иван БУРЦЕВ, уопастыбаннык, 2024 с.

Бу ырыалар бары айылба барахсан тиллэр-уһуктар кэмин
– ыам ыйын – санаталлар. Түптэ тунаар буруота, му-
тукча дыргыл сыта, кэриигэ кэбэ этэрэ, сайылыкка сайдыыр
саҥа, “Тинэх чуораан” – харахха илэ-чахчы көстөн кэлэргэ
дылы. Тыллара да, матыыптара да табыллан, уостан түспэккэ
күн бүгүнгэр диэри ылланаллар.

Аҕам саастаах дьоммут, дууһаны сылаанныытар, сүргэни
көтөбөр ырыалары тэнгэ ыллаһыах. Кыл түгэнигэр да буол-
лар эргитиэх, ол ааспыт кэрэ кэмнэри...

Эйэ холууба

*Р. Атласов т.,
Х. Максимов мат.*

Кыптыйды тытубут
Кылбаарар кынаттаах,
Элэйбэт-сылайбат
Эйэ, дьол холууба.

Көҥүлү, эйэни
Көхсүгэр сүгэнгин,
Кэрэ сир ийэни
Кэрийэн иһэнгин.

Өксүөнү, тыаллары
Өтөрү көрөбүн,
Үгүс да куораты
Үрдүнэн көтөбүн.

Кылбаарар-тэлээрэр
Кынатын сылайбат,
Сындыыстыы сыыйылар
Сырыыҥ да мөлтөөбөт.

Сүрэхпит биһиэнэ
Сүрдээбин бабарар
Көҥүл, дьол туһугар
Күүстээхтик көтөргөр.

Силбиктээх, тымныылаах
Сир үрдүн кэрийэ
Эрдээхтик эн көтүүй,
Эйэ дьол холууба.

Ньургунна бэлэхтээ

*П. Тобуруокап т.,
А. Алексеев мат.*

Көтө-даһа кустуктана,
Көрө-истэ тулуктана,
Хоспор куруук кииримэ,
Куппун-сүрбүн иирдимэ.

Хос ырыата:

Ол эрэн эн сэрэнэнгин,
Оргууй абай үктэнэнгин,
Чуумпу хоспун сэгэтээр,
Ньургунна бэлэхтээр!

Көмүс куорсун кыталыктар
Көмүс сааспын илдьэ баартар,
Чабылыннас кырыалар
Чанчыктарбын саппыттар.

Хос ырыата.

Ньургунум, бабар, эмиэ
Дууһам уотун тилиннэриэ,
Умнубуту санатыа,
Уйадыта ыллатыа.

Хос ырыата.

Эйэ, дьол иһин

*С. Тимофеев т.,
Г. Никифоров мат.*

Сэрии буолбатын,
Хаан тохтубатын
Сирэм күөх сиргэ!
Өрүү чэлгийэ,
Үүнэ, чэчирии
Турдун күн сирэ!

Хос ырыата:

Суох буоллун сэрии,
Суох буоллун өлүү!
Туругур, эйэ!
Эйэ! Эйэ!

Бары сир устун
Бары дьон, түмсүҥ –
Эйэ, дьол иһин.
Кэккэбит хангы,
Кэккэбит үксүү
Туруохтун биһи.

Хос ырыата.

Өрүү үүнэ тур,
Өрөгөйдүү тур,
Эйэ дьыалата.
Дьолу көмүскүүр
Боростуой дьоммут
Бука барыта!

Хос ырыата.

Эрэл санаанан,
Эрчим хаамынан
Баран иһиэбин,
Суолбутун ыйар,
Сырдата тыгар
Кремль биһиэхэ.

Хос ырыата.

Хара сир устун

*Б. Бырдыхаанал т.,
И. Дмитриев мат.*

Хара сир устун саас маннай
Хааман иһэр кэрэтиэн!
Сэрэммиттии оргууй абай
Сири көрөн иһэбин.

Халдыаайы ахсын тэтэрэннэр
Ньургуннар үүммүттэр,
Таптал курдук нарын, сэмэй,
Тыыннаах буолар эбиттэр.

Номох буолбут сахам кыһын
Ньургуну санаатым.
Таптыыр кыыспар кини аатын
Ингэриэхпин бабардым.

Муомаҕа

А. Старков т., мат.

Кэрэ-кэрэ күннээх саас кэллэ
Көрсүө-сэмэй дьонноох Муомабар,
Кэллэ күүстээх таптал бу киһэ
Иккис сүрэх добор буолара.

Хос ырыата:

Ньургунун сибэкки курдук,
Доборуом эн куруук,
Чабылхай күннээх саас курдук,
Үөрдэбин эн куруук.

Көрө-көрө олус үөрэбин
Кыра оҕо мэник оонньуутун,
Сандаарыччы тыгар күн уотун,
Сааскы чэбдик ыраас халлааны.

Хос ырыата.

Күөрэгэйдиин көрсүһүү

*П. Тобуруокап т.,
А. Алексеев мат.*

Эриэккэс да ырыа
Үөһэттэн кутулар,
Оо, кэрэ да санаа
Сүрэхпэр уһуктар.

Хос ырыата:

Мин көтүөх курдукпун,
Кынатым ханнаый?
Мин ырыам-тойугум,
Күүрүөххэр хайдабый?

Дорообо, күөрэгэй,
Тойуксут чыычаабым,
Куппахтаа сүрэхпэр
Төлөннөөх ырыабын!

Хос ырыата:

Өйдүүгөн, мин эмиэ
Ыллаһыах буолбутум,
Күндүттэн күндүнү –
Олобу туойбутум.

Эн миигин ыгыртын
Күн күөнүн анныгар,
Аламай сааскыны
Айхаллыыр тойуккар.

Хос ырыата:

Мин эмиэ сүрэмим
Ырыаны таптаата,
Эн курдук үрдүккэ
Талаһа сатаата.

Сайылык

*С. Данилов т.,
Т. Стручков мат.*

Санаабар бу илэ көһүннэ
Сайылык алтан от сыһылар.
Үчүгэй, үчүгэй күн үүннэ
Үүт туран, үүт тураан халлааммар.

Тумулга сайылык фермата –
Түптэ күөх буруота унаарар,
Кыталык кыргыттар
Кыргыттар лыах буолан дайдылар.

Санаабар биир ырыа дьыэрэйэр
Сайылык аныгы ырыата
Нап-намыын, нап-нарын үлүгэр
Намчытык тайаарар, дорботтоор.

Ылаарда мин дууһам дьоллоно
Ыллыбын мичээрдээх ырыабын
Амарах, амарах дьонноордоох
Ахтылаах кыраайбын санааммын.

Сайылыгым барахсан

И. Ефремов т.

Сайылыгым барахсан
Дьэдьэн уга киэргэллээх,
Хатын чаран алардаах,
Отон уга оһурдаах,
Бэстээх үрдүк мырааннаах.
Сайылыгым барахсан
Тула өттө эргиччи
Нуолур солко тыалардаах,
Дьиримирдиир долгуннаах
Дьикти ыраас уулардаах.
Сайылыгым барахсан
Сибэккинэн симэммит

Сиздэрэйкээн көрүгнээх,
Күндү көмүс күмэйдээх
Күөрэгэйдиир чыычаахтаах.
Сайылыгым барахсан
Кэрэ дьикти бэйэлээх
Кэккэлэспит дьыэлэрдээх,
Төрөлкөйдүүр төрүөхтээх
Төрүт үтүө фермалаах.
Сайылыгым барахсан
Астаах сүөгэй быйаннаах,
Ача күөбэ сайыннаах,
Үөрүү-көтүү аргыстаах
Тунал ыһыах уйгулаах.
Сайылыгым барахсан
Ырыа, үлэ аргыстаах –
Ыанныксыттыыр ыччаттаах,
Барытыгар дьобурдаах
Бастыҥ, маяк дьонноордоох.

Ньургунун

Саас аайы хонууга тыллыахпын
Ньургунун буолбатах эбиппин.
Олобу сангалыы таптыахпын
Сааһыран хайы сах сиппиппин.

Хос ырыата:

Оо, арай дууһабар билигин
Маннайгы тапталым тилиннин.
Ньургунун эн курдук симэнэн
Этиэхтэн кэрэтик тылыннын.

Биир оннук ньургунун кыыс баарын
Мин билэр, сөбүлүүр эрэри,
Уон абыс саастаахпар улдьааран
Атыны аналым диэбиппин.

Хос ырыата.

Түргэнник да ааһар сыл-хонук.
Маннайгы ньургунун тапталым
Сааһыран истэбим аайытын
Сүрэхпэр саас тыллар чуумпутук.

Хос ырыата.

Күн бытархайа

*Баал Хабырыыс т.,
В. Андросов мат.*

Туос түннүгүнэн күн уота
Саас мин дьыэбэр киирэрэ,
Муостата суох туой буорга
Ойуу буолан түһэрэ.

Хос ырыата:

Тутан ылаары мин ону
Ытыспынан харбыалыырым,
Ол сырдык оһуор ойууну
Оҕо эрдэхтэн таптыырым.

Күлүмүрдэс күн уота
Уҥа түннүгүнэн сыыйара,
Чалбах уулаах манган хаарга
Күн бытархайа ыһыллар.

Хос ырыата.

Ыстарбын ньиин дьон сүрэбэр
Туох эрэ кэрэни айан,
Ол туос түннүгүнэн түһөр
Үрүҥ күммүт бытархайын.

Хос ырыата.

Умнуллубат онус кылаас

*В. Гольдеров т., В. Татаринов,
В. Куприянов мат.*

Күлэн-оонньоон айдаарсан,
Сэмэлэһэн, хайбаһан,
Күүстээх дьяныар үөрэхтиин
Күрэтэспит күннэрбит.

Хос ырыата:

Умнуллубат онус кылаас,
Таптыыр, нарын эдэр саас.

Дьохун-мааны майгылаах,
Дьонго мэлдьи туһалаах
Үлэ киһитэ буоларга
Багарарым туохтан да!

Хос ырыата.

Кынаттаабыт оскуолам
Ыйан биэрбит суолунан,
Кэллим манна совхозпар,
Доботтордуун аһа, тутта.

Хос ырыата.

Түөкүттэртэн сэрэнин!

Уһун өрөбүллэргэ дьон көй салгынга көччүйэн, айылбаа тахсан сынньанар, кус манаан дурдаа тонгор-хатар эбит буоллахтарына, массыанныктар биир да күн өрөөбөккө, төттөрүтүн, өссө көхтөрүгэр киирэллэр. Төлөпүнүнэн, интэриниэтинэн түөкүннээн дьону отуойкаба олордоллорун сырыы аайы суруйабыт. Ол эрэри сиэртибэ олох аыйаабат, хата, күн ахсын элбээн иһэр. Онон, бүгүн СӨ Борокуратуурата уочараттаах сэрэтэр матырыйаалын бэчээттибит. “Мун саатар, биир эмэ киһини массыанныктартан быһыахпыт” диэн эрэл санааттан.

Өрөспүүбүлүкэбэ төлөпүн массыанныктара буруйу онгоруулар (кибер буруйу онгоруу) сол курдук түспэт, үрдүү турар. **Былырын манньк буруйу онгоруу 24,3% үрдээбит (2845 буруйтан 3 535 тийэ үүммүт). Уопсай буруйу онгорууттан ылар бырыһанынан туһугар рекорду олохтоото – 28% ылар буолла (бу иннинэ 21,9% этэ).** Ол эбэтэр, өрөспүүбүлүкэбэ хас бэһис буруйу онгоруу төлөпүнү, интэриниэти туһанан түөкүннээһин буолар.

Дьингэ, манньк хамсааһын дойдуга барытыгар бэлиэтэнэр ((+29,7%), Уһук Илингэ – +29,9%.

2024 сыл 3 бастакы ыйыгар (тохсунньу-кулун тутар) Саха сиригэр ин-формационнай-телекоммуникационнай технологиялары туһанан 776 буруйу онгоруу бэлиэтэммит (13,8 % үрдээбит).

Массыанныктааһыны ылан көрөр буоллаха, төлөпүнүнэн, интэриниэтинэн түөкүннээһин ордук тэнийбит (81%), баан каартатыттан устан ылыы – 20,2% (714 буруйу онгоруу).

Төлөпүн түөкүттэригэр түбэһи өрөспүүбүлүкэ бары улуустарыгар ула-ата турар, ордук Дьокуускайга элбэх (+24,5%, 1731 буруйу онгорууттан 2 155 тийбит), Алданга (+61,6%, 125-тэн 205), Нерюнгрига (+33,2%, 235-тэн 313) уонна Ленскэйгэ (+23,5%, 102-тэн 126-ба тийэ улаатта) итиэннэ 26 улууска эбиллэ турар.

Былырыннгыны ылан көрөр буоллаха, Саха сиригэр 2 тыһ. 900 киһи массыаннык сиэртибэтэ буолбут. Оттон харчытыгар таһаардаха – 870 мөл. солк.! Тэҥнэбилгэ – 2022 сыллааха 606 мөл. солк. ыппыттар. Бу сыл үс бастакы ыйыгар массыанныктарга номнуо 122 мөл. солк. тахсаны ытан олоробут.

“Массыанныктар сиэртибэлэринэн ордук биэнсийэлээхтэр буолаллар” диэн тутак өйдөбүл тобо эрэ олохсуй-бут. Дьингэ, холуобунай дьыалалары ырытан көрүүнэн, биэнсийэлээхтэр хас бэһис түгэнгэ эрэ эмсэбэлээччинэн билиниллибиттэр (60 саастарыттан үөһэ – 19,1%). Массыанныктарга, сүрүннээн, үлэлиир саастаах, бастайааннай доху-оттаах дьон түбэһэллэр. Ыстатыстыка көрдөрөрүнэн, хас иккис түбэлтэбэ массыанныктан эмсэбэлээччи 30–49 саастаах эдэр дьон буолаллар (42,4%).

Албастар

Массыаннык харчыны суйдуур албаһа күн-түүн “тупсан” иһэрэ дыксин-нэрэр. Дьон харчытын түөкүннээн ылар мэхэниисим хара баһаам.

Кэнникинэн “салайааччы” аатыттан эрийэн эбэтэр мессенджердэринэн илдьит ытан албаһырлалара

тарга түөкүттэр тахсыбыттар уонна “ФСБ уонна Киин баан үлэһитэбит” диэбиттэр уонна “эрийбитинэн” барбыттар. Дьахтар куттанан, онлайн кирэдьиит ылбыт уонна түөкүттэр ыйбыт “куттала суох счёттарты-гар” 4 мөлүйүөн 300 тыһ. солк. ыппыт.

Төлөпүн нүөмэрин холкутук “ал-дьаталлар” уонна “WhatsApp” и “Теле-грам” нөҥүө эһиги ааккытыттан харчы иэс көрдүүлэр эбэтэр ыппыт сиг-элэринэн киирэн, ол-бу куонкуруска куоластыырга көрдөөллөр. Эбэтэр СМС илдьитинэн сигэ ыталлар. Онон киирдин да, төлөпүөнгүтүгэр вирус киирэр, ол вирус баан сыһарытыгар энгин киирэн, харчыгытын бүтүннүү устан ылар эбэтэр кирэдьиит онгортон, түөкүттэргэ ытар.

Улахан бырыһааннаах инбэстиис-сийэбэ киллэрэри кытары сыһааннаах массыанныктааһын көрүгэ элбии турар. Түөкүттэр эрийэн эбэтэр суруйан киһи ымсырыах эрэ курдук, остуоруйаба эрэ кэпсэнэр баайы-дуолу эрэннэрэллэр. Холобур, үрдүк дохуоттаах бородууктаба инбэстииссийэ угарга этэллэр. Онтула-ра сыллаабы бырыһыана сүүскэ тийэ буолар. “100 тыһыынча солкуобайы ук уонна сыл буолан баран, биир мөлүйүөнү өбүтэн ыл” энгин дииллэр.

Соторутаабыта Дьокуускай куорат олохтообун итинник исхиэмэнэн албын-наабыттар. Бу киһи былырын ахсын-ныттан бу сыл олунньу сагатыгар диэри түөкүттэр ыппыт сигэлэринэн киирбит. Ол сигэ “баан” аатыттан кэлбит. Крип-товалюта уонна инбэстииссийэ эргитэр сымыа платформаба киирэн бэлиэт-эммит. Тиһэбэр кини 2,4 мөл. солк. тахса харчытыт-тан ытыс соттон хаалбыт. Арасыйыа ХК 159-с ыст. 4-с ч. холуобунай дьыала көбүтүллүбүт, билигин си-лиэстийэлиир дьаһал ыы-тыллар, ону борокуратуура хонтуруолугар ылбыт.

Ол-бу араас биллэри саайтыгар түөкүттэр дьэ сөбүлээн олоролор, онтон “аһаан-таннан” сылдыа-аллар. **Чэпчэки табаары атыылаатах буолан, бил-лэри биэрэллэр уонна харчытын табаары биз-риэх иннинэ көрдүүлэр.** Ыппыттарын кэннэ, бу дьонун ууга тааһы бырах-пытты сүтэн хаалаллар.

Бу соторутаабыта Дьо-куускай куорат 71 саастаах олохтообор эрийэн, “эн кыһыҥ массыына сааха-лыгар буруйдаах буолла, онон хаайыыга барар кутталланна” диэн, эр киһи сөҥ куолаһынан эрийбит. Ити кэннэ турууп-каны дьахтарга биэрбит, аһам саастаах дьахтар ытамныйы-ытамныйы “кыы-спын эчэппиккит иһин харчыта төлөөн” диэбит. Манньк сурахтан соһуйбут, уолуйбут Дьокуускай олохтообо мунньум-мут 90 тыһыынча солкуобайын биэриэн сөбүн эппит. Сотору кэминэн дьыэтигэр курьер эр киһи кэлэн харчыны ылбыт. Ити кэннэ “массыына саахалын” туһунан иһитиннэрбит киһи сибээстэн сүппүт.

Массыына атыылаһаары биллэри таһаарбыт эдэр киһиэхэ Владивостоктан

эрийбиттэр. **Кини ымсыыар мас-сыыната аахсыйанан атыыланарын иһитиннэрбиттэр.** Хаартыскалаан ыппыттар, докумуоннаһарга туох наа-датын сырдаппыттар. Дьокуускайга суох массыынан арыый чэпчэки сыанаба булбут эдэрчи киһи маны барытын итэбэйбит. Массыына атыылыыр са-айка дьон махтаммыт да суруга ордук итэбэйпит. “Массыыны бу күннэргэ ытыахпыт, айан төлөбүрүн суоппарга төлүүргэ ыта оҕус” диэн, бастаан кыра сууманы көрдөөбүттэр. Онтон массыы-наны атыылаһан баһарааччы элбэбин, кинилэр бачча ыраах Саха сиригэр ыталларыгар ночноотуралларын эппит-тэригэр эмсэбэлээччи массыынабын куоттарар буоллум диэн, харчытын бары-тын утары ыппыт. Ити кэннэ сибээскэ тахсыбыт киһи сүтэн хаалбыт. Массыына атыылаһаам диэбит куорат олохтообо ытыс соттон хаалбыт.

Түөкүттэртэн хайдах сэрэнэбит?

Түөкүттэргэ түбэһи биир сүрүн уон-на бастакы төрүөтэ – **биһиги дьоммут барытын наһаа итэбэйэн иһиилэрэ уонна дьыэтээбилэр бэйэ икки арды-гар кэпсэппэт буолуулар.** Дьыэлээх-тэр киһилэрэ тутта-хапта сылдыра, май-гыта энгин уларыйбытын улаханга уур-баттар, туох буолбутун туһуласпаттар. Онон, чугас дьонгутугар хайаан даҕаны болҕомтолоох буолун!

Өскө эһиэхэ эрийэн ханнык эрэ анал эпэрээссийэбэ кыттарга күһэйдэхтэринэ, **тута аккаастаан!** Арасыйыа сокуонунан гражданныр быраабы арангаччылыыр уорганнар эпэрээссийэлэригэр тэйич-читтэн кытыннары бобуулаах – массы-анныктар маны билбэттэр диэн бэркэ туһаналлар.

Өскөтүн эһиэхэ Киин баан, федераль-най уонна быраабы арангаччылыыр уор-ганнар **докумуоннарын былаанкатын ытан**, баан үлэһиттэрэ түөкүннүүр исхиэмэбэ кытталлар диэн этиилэрэ – массыанныктар үлэлэрэ.

Өскө эн ааккар кирэдьиит ылан эр-эллэр, онуоха суһаллык атын кирэдьи-иты ылан баран, “куттала суох счэкка” ыыт диэн эттэхтэринэ, олох итэбэйимэ! **Оннук “куттала суох счёт” диэн суох!** Өскө баан харыстанар систиэмэтэ алдьаммыт буоллабына, эппиэтинэһи килийиэн буолбакка, баан бэйэтэ сүгэр!

Эбэтэр эһиэхэ чугас дьонгуту туох эрэ кыһалбаа, издээнгэ түбэспиттэр, ол иһин ону быһаарарга харчы ытыаха наада диэтэхтэринэ, бастатан туран, **чу-гас дьонгутунуун сибээстэһин.**

Билбэт дьонгутугар баан каар-татын нүөмэрин, СМС нөҥүө кэлбит пароллары этимэн, араас угуйугу итэбэйимэн, саарбах счэкка харчыгы-тын ытыман!

“Түөкүттэргэ мин тобо түбэһиэхпиний, оччо акаары буолбатахпын” энгин диэн олох санааман. Түөкүттэр кими баһарар, хайдах баһарар албынныыр, анал “үөрэҕи” ааспыт олус кийтэрэй дьон буолаллар. Сэрэхтээх буолун!

Дмитрий ИВАНОВ
бэлэмнээтэ.

Егор Жиркову сойуолааһыны тохтотун!

Бастын уопсастыбанньык ааспыт үйэ 90-с сылларыттан “Ийэ тыл” диэн ааттаах көңүл түмсүүнү салайан, төрүт олохтоох омуктар төрөөбүт тылларын туруулаһан кэллэ. Кини үөрэх министрининэн үлэлээбит кылгас кэмигэр **Национальной оскуоланы саңардан сайыннары** Кэнсиэпсийэтин хорсуннук уонна хотуулаахтык олоххо киллэрэн, билигин ийэ куттаах-сүрдээх, айар дыбуурдаах, тобуллабас толкуйдаах бүтүн сүһүөх ыччат дьон үүнэн табыста. Бу ыччат сайдар-үүнэр Саха Сиригэр эрэллээх тирэбэ буоларын үлэ-хамнас бары салааларыгар көрдөрө сылдьар.

Егор Жирков – саңа Төрүт Сокуоммутун айар бөлөбү салайбыт өлбөөдүйбэт өгөлөөх киһи. Кини уустук кэмгэ Саха сиригэр Госдума бастакы дьокутаатынан талыллан, сиртэн хостонор баай туһунан олохтоох норуокка туһалыыр сокуону айсыбыт, туруулаһан олоххо киллэрсибит уопсастыбаннай-бэлиитикэскэй диэйтэл. Бырамысыланнаска тыҥаан ааспыт ыскаллаах кэмгэ көмүс, сурьма хостооһунун ыһыллыыттан быһаабыт дьаһаллары эмиэ иилээбит-сабалаабыт салайааччы.

Ити курдук, Егор Жирков – ылсыбыт хайысхатыгар барытыгар дьон көбүн уһугуннаран далааһыны уонна олоххот дьаһаха көстөр быһаччы көдьүүһү ситиһэр баар-суох Тумус киһибит. Ол эрэри, хомойуох иһин, кини өйүн-санаатын күүрээнин, энчирээбэт эрчимин, сыралаах үлэтин түмүктэрин салалта сөптөөхтүк туһаммататын уонна өйдөммөт төрүөтүнэн кинини кэккэ сылларга анаан-минээн сойуолааһы бара турарын истэбит-билэбит.

Санаан көрүөбүгү манньык чакчылары. Сурьманы хостооһуну чөлүгэр түһэрбитин уонна өссө шахтаны диригэтэн, кэмбинээт уонна бөһүөлүк туттаран сайыннарыбытын кэннэ, бу улахан кэскиллээх уонна бэлэм буолбут тэрилтэни 2007 с. бас билээччи чааһынай фирмаба атыылаабыта, ол фирма билигин “Сарылах-Сурьматтан” миллиардынан барыһы ыла олороро кистэл буолбатах.

Кэнники кэмгэ кини тус бэйэтин толкуйунан базальт тааһы туһаба таһаарыыга туруммута. Айар толкуйдаах киһи тутууга ананар базальт билиитэлэри онгортон таһаарыынан мунгурдаммакка, базальтан саңа технологиялары олоххо киллэри курдук хорсун идийэни күөртээн, өйүн-санаатын үлэлэтэн барбыта. **Сотору кэминэн ууллубут таастан дьэбингэ ылларбат арматура уонна да атын онгуктар Саха Сиригэр уһаарыллан тахсар үтүө сабалааһыннара түстэммитэ. Манна Егор Жирков Арассыйаба да, аан дойдуга да биллэр билим уонна бырамысыланнас элбэх үлэһиттэрин сатаан кэпсэтэн, кинилэри Саха Сиригэр базальт саңа технологияларын үөскэтии тула түмэ тарпыта.** “Өрөспүүбүлүкэ салалтата сайдыы дьингээх онгулун уурда, ырыынакка саңа таһаарынан тахсар буоллубут” диэн үөрүүбүт, хомойуох иһин, уһаабатаба. Сотору буолаат, онгортон таһаарыы саңа көрүнгүн үөскэтэр аналлаах тэрилтэ атабар туруо быдан иннинэ, РИК (Республиканская инвестиционная компания) нөҥүө, изс бэриллитбит инвестицияны икки аңаар сылыннан төннөрүүхтээбин туһунан ыгыы-түүрүү баара биллибитэ. Егор Жирков сабалаабыт дьыалатын олоххо киллэрэр туһугар күүскэ хамсаммыта: дойдутаһыгар тийэ эбии инвестордары көрдөөбүтэ. ТӨР-дар (Территории опережающего развития) тэриллилэригэр сайаапка биэрбиттэртэн ордук бэлэмнээх кини көбүлээбит ТБМ (Технология базальтовых материалов) этэ. Ол үрдүнэн, өрөспүүбүлүкэ оччотообу салалтата тобо эрэ производствоны сайыннарага олус тобоостоох ТӨР

Төрүт омуктар кэскиллэрэ кэнгиирин, өрөспүүбүлүкэбит тутула бөбөргүүрүн туһугар дьингээхтик турууласпыт дьоммутуттан биридэстэрэ, Бастакы Бэрэсидьиэн Михаил Николаев хамаандатын чабылхай кыттыылааба – Егор Петрович Жирков. Кини быһыл 2024 сылга 70 сааһын туолар.

бырайыагар ТБМ тэрилтэтин букатын чугаһаппатаба. Ону таһынан, Егор Жирков тус бэйэтин сыратынан салайбыт, ситиһилээхтик үлэлэтэн испит билиитэни онгорор собуотуттан (Завод базальтовых материалов) эмиэ тохтотуллубута. Кини салайа сылдьыбыт кэмигэр уонна билингини салалта кэлиэбиттэн үлэ-хамнас хайдах туруктаабын собуот көрдөрүүлэрэ ырылхайдык кэпсириллэр.

Дьингэнэн, базальто-композит бырайыагын бигэргэппит, олоххо киллэрэгэр дьаһал биэрбит Вячеслав Штыровтан сабалаан, “собуот бородуук-суйаны таһаарыар диэри өссө үбүлэниэхтээх” диэн салалта быһаарыыта баарын үрдүнэн, РИК салайааччыта Петр Алексеев өрөспүүбүлүкэ 668 мөл. суумалаах инвестицията угуллубут ООО “ТБМ” тэрилтэтин 2015 сыл иккис аңаарыгар бэйэтэ туруорсан, банкротствоба тиэрдэр суолга киллэрбитэ, бөрүкүтэ суох балаһыанньаны бэйэтэ суукка биэрэн үөскөппитэ – бу кимизэх да өйдөммөт, “соруйан онгоһуу” дэниэн сөптөөх быһыы.

2017 с. ортотуттан РИК+ тэрилтэ суут нөҥүө Егор Жирковтан бастаан 468-тэн тахса мөлүйүүнү ирдээһини сабалаабыт. Өрөспүүбүлүкэтээби суут президиумугар Үрдүкү суут РИК+ тэрилтэ үгсүүтэ сокуонна эпипиэтэбэтин, кини ирдэбилэ сокуоннайа суобун туһунан түмүк онгортон иккитэ аккаастыыр ис хоһоонноох улахан

быһаарыы таһаарбыта: 2018 сыл кулун тутар 30 күнүгэр итиэннэ ити сыл сэттинньи 16 күнүгэр. Ол эбэтэр, РИК+ тэрилтэ Үрдүкү Сууппугу таһымыгар иккитэ кыайтарбыт, Егор Жирков кырдыга тахсыбыт. Ити быһыыгар Үрдүкү Суут федеральнай таһымыгар РИК+ үстэ төхтүрүйэн үгсүү суруйан баран иккитэ аккаас ылбыт (биридэ үгсүү кэмбиэргэ угуллан тутта төннүбүт). Төрдүстээн үөһэ үгсүү суруйбуттарыгар, эмиэ аккаастыыр ис хоһоонноох быһаарыы кэлбит. Ханньык бабарар атын сүүһүнэн үгсээччи онон сөп буолан тохтотон сөп этэ. Оттон РИК салайааччыта Петр Алексеев бэсикин үүт-хайаба булан, аны Москубатаабы Үрдүкү Суукка тийэн, кини бабатын хоту быһаарыы тахсарын ситиспит.

Биһиги санаабытыгар, судаарыстыба тэрийбит бырайыага – тэрилтэтэ – хайдах да буолар түгэнигэр, эпипиэтинэс биир эрэ киһиэхэ сүктэриллээ суохтаах. РИК ТБМ (Технология базальтовых материалов) тэрилтэни бэйэтэ бас билэр, бэйэтэ сүрүн инвестор эрэри бэйэтэ монкуруукка ыппыта өйдөммөт. Тэрилтэни быһыы, үлэтин-хамнаһын тэрийэ сатыырын онугар монкуруут ытарга бэйэтэ тус интэриэстээх курдук! Ол кэннэ эпипиэтинэни бэйэтиттэн көлбөрүтэн, туоратыллыбыт тэрилтэ салайааччытыгар сүктэрэ сатыырын киһи хайдах да өйдүүн сатамат. Дьингэнэн, бу дьыалаба РИК бэйэтэ толору эпипиэттиэхтээбэ көстөн турар.

2022 сылтан сабалаан Егор Жирковка учараттаах, букатын олобо суох, холуобунай дьыала тэрилиннэ, сирэйэ-хараба суох балыырдаах, сымыйа буруйдааһыннаах сууттааһын хайыы үйэ сабаланна. Биһиги, бу сурукка илии баттаабыттар, Егор Петрович Жирков дьыалатын көрүөхтээх суут үлэһиттэриттэн Арассыйа Федерациятын Төрүт сокуонун, Арассыйа уонна Саха сиригэр сокуоннарын энкилэ суох тутуһаргытын модьуйабыт!

Алексеев М.П.-Дапсы,
филол. н. к.,
Филиппов Г.Г.,
ХИФУ профессора, филол. н. д.,
Алексеев И.Е.,
ХИФУ профессора, филол. н. д.,
Попова Г.С.-Санаайа,
ХИФУ доцена, филол. н. к.,
Голомарева Е.Х.,
Ил Түмэн дьокутаата, “Биир Ньыгыл Арассыйа” баартыаа приемнайын салайааччыта,
Тарасов Т.Л.-Тускул,
Хайахсыт муниципальнай тэриллии баһылыга, СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ,
Егоров В.Н.-Тумарча,
СӨ норуодунай суруйааччыта,
Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата,
Михалева Н.В.-Сайа,
саха норуодунай суруйааччыта,
Николаев И.И.,
суруналыыс, историк,
Христофорова М.Н.,
Ил Түмэн 6-с ыңгырылаах дьокутаата, СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ,
Илларионов В.В.,
ХИФУ профессора, филол. н. д.,
Заболоцкая А.Г.,
“Ийэ тыл” көңүл түмсүү сэкирэтээрэ,
Шамаев И.И.,
РЛИ диригэтээрэ, ф.-м. н. д.,
Толбонова Н.С.,
СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ,
Луковцев В.Н.,
СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ,
Шишигина У.А.,
СӨ үөрэбириитин үтүөлээх үлэһитэ,
Пермяков П.В.-Тэлэкэ,
суруналыыс, СӨ култууратын туйгуна,
Борисов К.А.,
СӨ норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ,
Барашкова Ж.Ф.,
СӨ “Сайдыы” саха тылын, литэрэтиирэтин, төрүт култууратын учууталларын ассоциациятын салайааччыта, РФ уопсай үөрэхтээһинин бочуоттаах үлэһитэ,
Протова Е.Н.,
“Олонхо” ассоциациятын вице-бэрэсидьиэнэ,
Б. Ойуунускай аатынан Судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата,
Байанова П.Д.,
Намнаабы педколледж уһуулааччыта, СӨ норуотун үөрэбириитин туйгуна,
Федорова Л.В.,
СӨ култууратын туйгуна, полит. н. к.,
Меккунов Ю.В.,
Арассыйа үөрэбириитин туйгуна,
Березина Т.И.,
РФ уопсай үөрэхтээһинин бочуоттаах үлэһитэ,
Борисов В.Б.,
“Арассыйа – мин устуоруйам” түмэл комплексын үлэһитэ, ыччат уонна култуура бэлиитикэтин туйгуна,
Борисова З.Г.,
СӨ үөрэбириитин бочуоттаах бэтэрээнэ,
Харлампьева А.Ф.,
СӨ култууратын туйгуна,
Тимофеев И.А.,
РФ норуотун үөрэбириитин туйгуна, судаарыстыбаннай баһаарынай сулууспатын туйгуна,
Попов И.М.,
РФ бочуоттаах тутуааччыта.

Инникигэ эрэли күүһүрдэн, Петербурга – оһуокай

Дойдуттан тэйбит киһини олохтоох эйгэбэ
дсуураллар, тылын, култууратын олоч-
чу умнар курдук өйдөбүл баар буолааччы. Бу
күнүгүттэн Санкт-Петербург куоракка олорон,
онно олохтоох сахалардыын билсэн, “саха – хан-
на бабарар саха” диэн этиини бигэргэтиэхпин
бабарабын. Киһиэхэ төрөөбүт дойдута, дыоно-
сэргэтэ хаһан бабарар күндү, тыла, култуурата
суолталаах.

Арктика түмэлигэр — саха түмсүтэ

Өрөспүүбүлүкэ күнэ Саха
сиригэр эрэ буолбакка, собуруу
дойду куораттарыгар, тас дой-
дуларга эмиэ бэлиэтэнэр. Дьон
дойдуларын сонунун соци-
альной ситимнэ үллэстэллэр,
өрөспүүбүлүкэ олобун кэтиллэр.
Санкт-Петербурга муус устар 27
күнүгэр Арктика уонна Антарк-
тика Арасыйытатаабы Судаары-
стыбаннай түмэлигэр үөрүүлээх
чааска Саха сириттэн төрүттээх
биир дойдулаахтар муһуннулар.
Көрсүһүү түмэли көрүүттэн
сабаланна. Сэдэх эспэнээттэ-
эх түмэлгэ сахаба сыһыаннаах
элбэх. Тэрилтэ салалтата Саха
сирин түмэллэрин кытта ыкса
ситимнээхтик үлэлиир. Түмэл
иһигэр Өймөкөөнтөн атынан
айанҥа туруммут саха чулуута
Дугуйдаан Винокуров туһунан
кэпсиір хаартыскалардаах исти-
эндэ балай да улахан миэстэни
ылбыт. Арасыйыа бэрэсидьи-
энин иһинээби СӨ Бастайаан-
най бэрэстэбиитэлистибэтин
Санкт-Петербурдаабы салаа-
тын сүрүн сүбэһитэ Евгений
Петров, сүрүннүүр тэрилтэ
үлэтин-хамнаһын билиһиннэрэн
туран, араас салааба сый уста-
та көхтөөхтүк үлэлээбит дьону
бэлиэтээтэ. Саха түмсүүтүн бас-
көс дыоно бырааһынньыгынан
эбэрдэлээтилэр. Онтон салгыы
“Дугуйдаан Боотур” диэн доку-
ментальной киинэ көһүннэ.

Добордуу оройуон көмөтүнэн

Биллэрин курдук, Санкт-Пе-
тербург куорат госпиталлары-
гар Анал байыаннай дьайыыга
бааһырбыт саха байыастара

эмтэнэллэр. Байыаннай быһы-
майгы сабаланабыттан “Саха
– Петербург” волонтердуу
хамсааһын тэриллэн, ити куо-
ракка олорор далбар хотуттар
биир дойдулаахтарын ийэли
көрөллөр-харайаллар, Саха си-
риттэн аҕалылыбыт бэйэ аһын
аһаан-үөллээн, туруктарын
бөбөргөтөллөр.

Биир көрсүһүүгэ манньк
уустук кэмнэ уолаттар сана-
аларын көтөбөр, дыону түмэр
туһуттан Өрөспүүбүлүкэ күнүгэр
тэрээһини ыытарга биир санааба
кэлбиттэр.

**Иэйилээх муусука,
ырыа-тойук, үгкүү хаһан
бабарар суолталаах. Бэл,
Ленинград былакаадатын
кэмигэр 1942 сыл атыр-
дьах ыйын 9 күнүгэр Ле-
нинградскай филармонияба
симфонической аркыастыр
добуһуолунан Дмитрий Шо-
такович Сэттис симфония-
тын кэнсиэртэ буолбута. Кэн-
сиэр араадыанан, куорат
иһинээби ситиминэн эмиэ
бэриллибитэ. 80 мүнүүтэ
устата муусука тыаһыыр
кэмигэр өстөөх уота тох-
тообута, артыларыыа
убараабыта.**

**Ити түгэн дыонго инни-
кигэ эрэли күүһүрдүбүтэ.**

Санкт-Петербург киини-
гэр турар Выборг оройуона
Саха сирин кытта ыкса сити-
ми тутуһар, бары тэрээһингэ
актыыбынайдык кыттар. Ити
оройуон сиригэр саха бастакы
лингвист-учуонайа Семён Анд-
реевич Новгородова аналлаах
искибиэр тутулубута. Билигин
чулуу киһибит пааматынньыгын
туруорууга үлэ ыытыллар. Орой-
уон бас билиитигэр киирэр Сам-
псониевская пааркаба сахалар
ыһыах ыһаллар.

Салалта бу да сырыыга Ба-

стайааннай бэрэстэбиитэли-
тибэ салаатын, саха түмсүүтүн
өйөөн, Өрөспүүбүлүкэ күнүгэр
“Форпост” диэн ааттаах ычат
киинин олоччу туран биэрдэ. Кул-
туура киинэ 356 киһиэхэ аналла-
ах улахан саалалаах, аныгылыы
уотунан-күөһүнэн, тыаһынан-
ууһунан хааччыллыбыт киэн
сыаналаах, улахан фойелардаах.
Сынньанарга, алтыһарга табыга-
стаах усулуобуйаба муус устар
28 күнүгэр дыон толору муһунна.

Волонтердар көбүлээһин-
нэринэн саха оҥоһуктарын
быыстапката тэрилиннэ. Дой-
дуларыттан төһө да тэйиччи
сырытталлар, саха дыоно төрүт
дьарыгын ыһыктыбакка сылды-
арын туоһута – иис-күүс, оҥоһук
арааһа тилэри тардылынна.
Олору таһынан аныгылыы сонун
оҥоһуктар эмиэ турдулар.

Дьоммутун- сэргэбитин түмүт тэрээһин

Кэнсиэри арыыы
үөрүүлээх чааһыгар Выборг
оройуонун баһылыга Вик-
тор Михайлович Полунин,
“Саха – Петербург” волонтер-
дар түмсүүлэриттэн Таисия
Тарасова, Анал байыаннай
дьайыы кыттыылаахтарын
аатыттан Владимир Исаков,
Тыва түмсүүтүттэн Алла Зна-
менская, Бурятия волонтерда-
рын аатыттан Павел Алексан-
дров, Калмыкия түмсүүтүттэн
Дорджи Болдырев эбэрдэ тыл
эттилэр.

Санкт-Петербург 5 тыһыын-
чаттан таһа саха олорор. Бүргэни
хабаһа кистээбэтин курдук,
дьобурдаах киһи баарын бил-
лэрэр. Бэйэ-бэйэттэн истиһэн,
ыңгырсан, олохтоох сахалар,
устуһуоннар көмөлөрүнэн кэн-
сиэр сүрүн чааһа таһылынна.
Саха сирэ элбэх омок түмсэн
олорор түөлбэтэ буоларынан,
уруулуу омоктар түмсүүлэрэ
эмиэ бэйэлэрин национальной
нүөмэрдэринэн кытыннылар.
Ол курдук, калмык “Байн Цаг”,
бүрээт “Залуушуул” ансаам-
былларын үгкүүлэрин, Тыва
түмсүүтүттэн хабарба ырыатын
көрөөччүлэр ытыс тыаһынан
добуһуоллаатылар. Кэнсиэр
бүтэһигэр дыон сыананан, саа-
ланан оһуокайга турдулар.

**Оксана СИЧКАРУК, Аллараа
Дьааһыттан төрүттээх вокал учуу-
тала, мэлэдьиис, толорооччу:**

– Сайдыы сана сабахтарын
батыһан, 2021 сыл бүтүүтэ көһөн
кэлбитим. Дойдубун кытта ситиммин
быспаппын. Саха сирэ сүрэхпиттэн
сүппэт, дьоммун-сэргэбин кытта
билсэ-көрсө олоробун. Ырыа дыону
түмэр күүһэ сөбүмэр. Араас идэ-
лээх, үлэлээх, араас омок дьонун
үөрэтэбин. Ону тэнгэ хомус көмөтүнэн
ис эйгэни сааһылыырга үлэлиибин.
Бу хайысханы дыон олус сэнээрэр,
талаһар буолан ээрэр. Ити үстүрүмүөн нөҥүө төрөөбүт
дойдум туһунан дыонго кэпсиір, билиһиннэрэр кыахта-
ахпыттан сөбөбүн. Сүүһүнэн киһи ортотугар бэйэ дьонун
киһи тутта билэр. Бастатан туран, таһас-сап, кизргэл ураты.
Ону таһынан саха эһиэргийэтэ ураты диэн хайдах баары-
нан, кизргэппэккэ этэбин. Тапталлаах өрөспүүбүлүкэбит
төрөөбүт күнүн бэйэбит күүспүтүнэн сүрдээх түмсүүлээхтик
тэрийбиппиттэн киэн тутта, астына сылдыабын. Биһиги
Сахабыт сирин туһунан өйдөбүл кэңээн, билэр киһи аһсаана
элбээн иһэрэ үөрдэр.

**Павел АЛЕКСАНДРОВ, “Благо-
твор” түмсүү волонтера, хоһоон-
ньут:**

– Самараттан төрүттээх програм-
миспын. Петербурга сонун үлэни
булан кэлбитим уонна Бурятия волон-
тердарын кытта билсэн, үлэлэһэ сыл-
дыабын. Биир күн СӨ Күнүгэр Бурятия
аатыттан тыл этэргэ көрдөспүттэрэ.
Улахан сорукка түбэһэн, олус дол-
гуйбутум. Бэл, “Нөрүөн-нөргүй, Саха
сирэ, саха дыоно!” диэн эбэрдэ тылы
сангарарга үөрэммитим. Саха си-
рин туһунан тугу да билбэт киһиэхэ

тэрээһин элбэби иһэрдэ. Быыстапкаба бэрт интэриэһинэй
оҥоһуктары көрбүтүм таһынан хабылык, хаамыска диэн
дыкти оонньуулар баалларын биллим. Бэлиэ күнүгэ Анал
байыаннай дьайыы кыттыылаахтарыгар болбомто уурул-
лубута – дыонун быһаарыныы. Икки чаастаах кэнсиэртэн
саха ырыатын-тойугун, үгкүүтүн билистим, айылбатыгар
сылдыбыт саба сананым. Түмүккэ саха дыонун кытта
оһуокайга туран, эргиир эһиэргийэтин, дыон көбүн биллим.
Онон бэйэбэр элбэби арыһар күн ааста.

**Валерий БУХВАЛОВ, Орто Ха-
лыма олохтооһо:**

– Петербурга бу саас кэлиэх-
питтэн олохтоох волонтердар түм-
сүүлэрин бэлиэтии көрөбүн. Манньк
уустук кэмнэ бииргэ тутуһан сылдыар
олус суолталаах. Бу үлүгэр улахан
куоракка, балысхан тэтимгэ саха
дыоно кыһалбалаахха көмөлөһөр
бабалаахтара, кэрэбэ, сырдыкка
тардыһаллара үөрдэр. Сыл кэрингэ
балыһа түөрт истиэнэтин манаабыт
уолаттарга дыонго-сэргэбэ тах-
сар, сахалыы ырыаны-тойугу истэр
төһөлөөх үчүгэй буолуой?! Мин санаабар, истэригэр туох
эрэ сылаас уйаламмыт, олоххо эрэл күүһүрбүт буолуохтаах.
Саха сирэ элбэх омок олорор дойдута буолар. Ону кэнсиэр
кыттыылаахтара толору туоһулаатылар. Элбэх да норуот
олорор, эриэккэс да ырыалаах-тойуктаах эбиппит! “Бу ба-
рыта биһинэ дуо?!” диэн киһи итэбэйимизэн да курдук. Онон
ыраах, улахан куоракка саха түмсүүтэ күүстээх эбит диэн илэ
көрөн итэбэйдим. Билигин саха аан дойдуга тарбанна. Онно
даһаны бэйэ-бэйэлэрин өйөөн сылдыалларыгар эрэнэбин.
Итинник тэрээһин кэнниттэн “саха омок өлөн-охтон биэриэ
суоһа” диэн санаа күүһүрэр.

**Саян АРТЫНА, тывалыы ха-
барба ырыатын толорооччу:**

– Пушкин куоракка хомунаа-
лынай хаһаайыстыба эйгэтигэр
үлэлиибин. Хабарба ырыатынан
дьарыктаммытым ыраатта. Икки
сылтан бэттэх Санкт-Петербург
араас тэрээһиннэригэр ыңгырыллар
буоллум. Онно сахалардыын мэлдьи
көрсөбүн, эбэрдэлэһэбин. Арай бый-
ыл Саха сирин күнэ диэн баарын бил-
лим. Ол күнүгэ ананар тэрээһингэ
ыңгырыллан, кэргэмминин кэлэн
бардыбыт. Тэрийээччилэр үөрэ-көтө
көрсөн, махтана атаардылар. Сахалары эйэбэс-сайаһас,
элэккэй дьон быһыытынан ылынабын. Саха сирэ өссө да
сайда, барбара турдун!

Арасыйыа култуурунай киининэн биллибит Санкт-Пе-
тербург куоракка тапталлаах Сахабыт Өрөспүүбүлүкэтин
Күнэ өрө көтөбүллүүлээхтик ааһарыгар Арасыйыа бэрэ-
сидьиэнин иһинээби СӨ Бастайааннай бэрэстэбиитэли-
тибэ салайааччыта Андрей Федотовка, Выборг оройуонун
баһылыгар Виктор Полунинга, Бастайааннай бэрэстэбиит-
элистибэ Санкт-Петербурдаабы салаатын сүрүн сүбэһиттэрэ
Евгений Петровка, Станислав Константиновка, волонтердар
түмсүүлэригэр дириг махталбытын тиэрдэбит.

**Оксана ЖИРКОВА,
Санкт-Петербург.**

Дапсы Мэхээлэ сангарарын иһиттэххэ

Хайа да омукка ис-иһиттэн эһсэн сангарар киһи баар буолар. Ол иһигэр дьон ордук сөбүлээн истэр сангалаахтара эмиэ. Холобур, нууччаба Ю. Левитан сангата бүттүүн сэбиэскэй дьон киэн туттуута, Кыайыы былаабыны суолталаах буолбутун умнубаппыт.

Оттон сахаба биһиги кэммитигэр киһи барыта болбойор сангалаах дьонтон артыыс Д.Ф. Ходулов, учуонай И.М. Романов, култуура үлэһитэ П.И. Гермогенов уо.д.а. курдуктартан ураты П.Н. Дмитриев-Туутук, М.П. Алексеев-Дапсы сангалара иһиллэр кэрэтинэн да, куластарын холотунан да миигин абылыыр буолаллара. Ити дьонтон М.П. Алексеев-Дапсы саха араадыыатыгар үйэ чиеппэрэ “Биһирэм тыл” биэриитин саха дьоно умсугуйа, сөбүлүү истэр буолбуттарын билэбин. Өссө ким эмэ сыһа сангардабына “Дапсыга этиэм”, “Дапсы итинник эппэт” диэн этиилэрэ иһиллэр, тарбанар этэ. Онон сахалыы лоп бааччы сангарыы үөрүйэбэ тэнийдэр тэнийэн испитэ. Бэл, араадыыа “Биһирэм тыл” биэриитин бүтүннүү сүһүйэн сурукка тиһэр М.Н. Золотарева курдук дьон бааллара. Оттон сангарааччы көстөр дьүһүнүн, этэр-тынара кыаба уратытын өйдөөн, Бүлүү олохтооҕо Д.Н. Иванов биһидийэбэ устан, билимгэ суолтатын сөбөн, бөлүһүк А.С. Саввинов анал ырытыы киинигэни суруйан таһаартарбытара. Өссө Саха араадыыатынан бүттүүн өрөспүүбүлүкэ дьонун сэнээриитин ылбытын таһынан, үлэбэ-олоххо суолталаах өрүттэрин (ох тыллары, бэргэн этиилэри уо.д.а.) маһыстыр үөрэбэр анал чинчийи эмиэ баар буолбута. Онон сахалыы сангарыы араас көстүүлэрин, изийилээх этиилэрин харыстаан анаан чинчийиһилэр эмиэ оһоһуллубуттара. Ол иһигэр М.П. Алексеев-Дапсы бэйэтэ тыл култууратын идэлээх учуонайа буолан, “Биһирэм тыл”, “Сүр тостубатын”,

“Иньэ тыл уонна онтон туорааһын”, “Ийэ тылбыт өрүттэрин туһугар” диэн киинигэлэри бэчээттэппитэ. Билигин 88-с хаарыгар олорон, “Сайар санаам, эмэр изийим” диэн бөдөҥ суруйуутун түмүктээтэ. Дапсы Мэхээлэ ити үлэлэрэ – бүттүүн саха тыла өссө да өр үйэлэргэ сайдыы-үүнүү туоһута буоларыгар сүдү кыһамныы холобура.

Ол эрэри Дапсы Мэхээлэ ити үлэлэрин аныгы киһи сынынан ааҕан ингэринэрэ, үөрэх-билии гынан да тарбатар татымсыыан иһэр. Дьингэн, саха судаарыстыбаннай тыла бары-бытыгар сайдыы, киэн туттуу тылын быһыытынан олобура буоллар сахалыы сангарыы, сурук-бичик ис бараана улам-улам харах далыгар тутулан иһиэ этэ. Ону, көстөрүн курдук, бу үйэ дьалхаана, күүрээһэ өйү-санааны аралдьытара үксээн, төрөөбүт тылга болбойбот буолуу – баар суол. Ол курдук сахалыы сангарыы киэбэ кэһиллэн, атын тыл үөрүйэбэр баһыйтарыта олус түргэтээн иһэр. Ыраата барбакка, ыйдар ааттарын, нэдиэлэ күнүн уо.д.а. тизминнэри нууччалыы олобунан этэн кэбиһи үөрүйэх буолла.

Дьэ, ол иһин бу суруйуулар сахалыы сангарыы үөрүйэхтэрин дьон хайдах ылынарын көрдөрөөрү “М.П. Алексеев-Дапсы хайдах сангарарай уонна ону истээччи хайдах ылынарайт?” диэни көрдөрөр холобурдары аҕалабын.

Бу үйэ сабаланыыта “Ийэ тыл” уопастыба чилиэннэрэ өрүү улуустарынан сылдьан, сангарыы чөлө хайдабын, сурук араас көрүнгэ тутуһуллуутун туһунан дьон интэриһин тардар бэсиэдэлэри

онгоробут, кэмэ суох элбэх көрсүһүүгэ сылдьарбыт. Онно Дапсы Мэхээлэ араадыыанан “Биһирэм тыл” биэриитин истэр дьон өрүү үөрэ, астына сэхэргэһэллэрэ. Хайдах эрэ, өрүү билсэр киһилии айах атан кэпсэтэллэрэ. Ол сырылартан элбэхтэн үс түгэни санатыам этэ.

2003 сыллаахха сааһыары хас да буолан, мин дойдубар, Бүлүү Кыргыдайыгар, тийдибит. Улахан кулуупка дьон тобуоруна мустубут. Олохтоох учуутал С.А. Чыбыков кэлбит дьону билиһиннэртир. Акадьыамык П.А. Слепцов, бэрэпиэссэр Г.Г. Филиппов кэнниттэн М.П. Алексеевы-Дапсы аатын ааттаабытыгар саалаба Миитэрэй Наумов-Уһун Миитэрэй олонхоһут кырдыаҕас сулбу ойон тураат:

– Ити Дапсы илэ бэйэтинэн кэллэ дуо?! – диэн, ангаар илиитин истиэнэ диэки ыйан туран ыйытта.

Ол аата, истиэнэбэ кини “Биһирэм тылы” истэр араадыыата ыйанан турарын курдук санаан. Өрүү кэтэһэн истэр киһитэ тийэн кэлбиттэн үөрэн.

2007 сыл олунньуга “Ийэ тыл” дьону Чурапчыга кэллибит. Күнү быһа оскуолаларга оболордуун көрсүһэн, тыл бөбө этэн баран, икки этээстээх уопсай дьыэ биир хоһугар түһэрбиттэригэр кэлэн, ааммытын арыыа сатыы турдубут. Ол кэмгэ уһук хостон икки холуочук киһи тахсан, биһиги диэки кэлэн иһэн:

– Бу биһигиниин охсуһаары турар дьонгунт дуо? – диэн көбүлээтилэр.

Онно Дапсы Мэхээлэ:

– Биһиги кими да кытта охсуспат дьоммут, – диэтэ.

Ити санганы истээт, биридэстэрэ ордук холуочук киһитин күөйэ тардан, түһэр кирилиэс диэки илтэ. Хам-түм да буоллар араадыыаба Дапсы сангатын истибитин өйдөөн, куотар аакка барда. Хата, онон быһылаан тахсыбата.

2011 с. күһүн хоту Тиксии чугаһыгар баар Быыкап Мыыска тийдибит. Бу сырыыга олохтоохтор сангаралларын

чинчийэ. Хас да күн оскуолаба, ыалларга сылдьан анкыата толордубут. Дьону-сэргэни көрсөн бэсиэдэлэстибит.

Биир күн мин биир дойдулаабым Христофор Баһылайап-Ыкаа диэн киһи баарын истэн, дьыэтигэр тийдибит. Ааны арыан киирээт, мин дорооболостум. Дьыэлээх оһоһор эбии мас хаалыы олорон, көннөрү “дорообо” диэтэ.

Онтон кэннибэр турар Дапсы: “Дьыэлээхтэр, дорооболорун!” – диэбитигэр, Христофор соһуйан, тура экирээтэ.

– Оо, табаарыһым Дапсы, тийэн кэллиг дуу? Дорообо-дорообо, – диэт, хааман кэлэн, илии тутуһан, өр илигирээтэ. Үөрбүтэ сүр. Эмиэ араадыыанан “Биһирэм тылы” өрүү истэрин кэпсиикэ, киһитин аан хоско киллэрдэ...

Ити үһүөйэх да түгэнтэн көрдөххө, Дапсы Мэхээлэ сангарарын истибит, тыл этэрин биһирээбит өрөспүүбүлүкэбэ элбэх этэ. Сахалыы сөлкө сангарыы киэбэ, тыл этиитин сиинтэксинин табатык туһаныы уонна куолас кыамтатынан өй-санаа чөлүн ылыныы олобурдар олобуран испитэ, ситим быстарыныы, симэлийэн барда. Чуолаан сангарыыбыт киингэ (сурук) тылын киэбин ылынан эрэр. Ол аата, сангарыыга баар куолас “оонньоһуна”, уларыыыта-тэлэрийи-итэ, тулалыыр эйгэбэ дьайыыта уо.д.а. сахалыы сангарыы үгэс киэбиттэн тэйн иһэр. Өссө атын тыл дьайыытыгар олорсон, ол тутулунан сангарыы үксээтэ. Мантан инньэ үөрэхтээһингэ анал дьаһал ылбатахха, сахалыы сангарыы үөрүйэбэ өссө уустугуран иһиэх айылаах. Онон сангарыы хайа да омук уратытык көстөр бэлиэтэ буоларын өйдөөн, бэйэбит өбүгэлэрбиттэн силис-мутук тардыбыт Дапсылыы киэптээх, өйдөнүмтүү, ылыннарылаах тылы-өһү харыстыабын, таба туһаныабын, сайыннарыабын.

И.Е.Алексеев-ХОМУС УЙБААН.

Сааскы кус туһунан

Мин олох кыра сылдьан сааламмытым. Убайбын батыһан, саас-күһүн куска сылдьарбыт. Онтон куобахтыыр этибит. Төрөөбүт сири – Бүлүү куората. Ол сабана куорат чугаһыгар кус-куобах дэлэй этэ. Кыра кылаастан харабым мөлтөөн барбыта. Ол да буоллар чугастан күһү син түһэрэр этим. Онтон убайым истэрэ мөлтөөбүтэ. Кынат тыаһын истээт, “кустар-кустар” диэн сэртэтирим. Онно көрдөхпүнэ, убайым үөһэ бабайыттан биир эмэ күһү ытан ылар.

Оскуоланы бүтэрээт, СГУ-га геолог идэтигэр үөрэммитим. Онтон Амакинскэй эспэдиэссийэбэ өр сыл хоту үлэлээбитим. Онно кус дэлэй этэ. Үксэ үөл кус. Хаас да элбэбэ.

Биридэ 45 сааспар сырыттаһына, кэргэним этэр: “Аны куска сылдьыма, ол оннугар куобахтаа. Куобах киһи сиригэр ананнаба. Оттон кус эрэйдэ-эх, итиччэ ыраах сиртэн көтөн кэлэн, төрөөбүт сиригэр көрөн, сүрэгин сыһа төһө эрэ үөрэр. Ону баара, тыһыынчанан саа уотунан көрсөбүт”, – диэн бобордуу эттэ.

Мин толкуйдаан көрбүтүм, кырдык да, оннук эбит. Саас мончуук түһэрэ, өлөрбүт кускун ыла, тыһыын сырыттаха, эмискэ халлаан оройуттан умсаах бу сирилээн кэлэрэ. Түргэнэ бэрт буолан, арыый бытаараары, күөлү тула көтөрө. Ол тухары тыһылаах киһини көрбөт. Үөрүүтүтэн буолуо, күөлүн эрэ көрөр быһыылаах. Эмискэ киһини көрөөт, соһуйан, тизэр кэлэн түһэ сыһара.

Кураанах кус эмиэ биир оннук. Ама, сэхээккэни, онно олорор киһини көрбөт буолуо дуо? Билигин мас-халаат, онон-манан сэхээккэни кистиир мал

эрэ элбэх. Урут талабы тоһута тутан, отунан-маһынан бүөлээн олоробун. Кус эрэйдээх үөрүүтүтэн мончууктан ураты тугу да көрбөт, саһа сатаабат. **Ону ол диэбэккэ, тыһыынчанан кыдыйабыт.** Ол эрэйдээхтэр күһүн төһөлөөх элбэх күһү төрөтөн-уһатан таһаарыа этилэрий? Онон мин 45 сааспыттан (билигин 79-м) куска сылдьарбын тохтоппутум. Атын булка сылдьыы бөбө буоллаба.

Онон “сааскы күһү боппут киһи” диэн санаалаахпын. Ама, хайа саха киһитэ, кыратыттан, ис сүрээбиттэн айылҕаны таптыы-көмүскүү үөрэммит, дууһата уйдыйбат буолуой! Толкуйдаан көрдөххө, кырдыга да, оннук. Барахсаттар, саас аайы төрөөбүт күөллэригэр, сирдэригэр-уоттарыгар төрүү-уһуу, хас эмэ тыһыынчанан биэрэстэлээх сиртэн кэллэлэр. Билэр алаастарын, күөллэрин үөһэттэн көрөн сүрэхтэрин сыһа төһө эрэ битигириир. Кус эмиэ тыыннаах, үөрэрэ-хомойор дууһалаах буоллаба эбээт. Сааскы куска булт суоба буоллар, күһүн төһөлөөх элбэх кус-хаас үөскүө эбитэ буолуой?

Н.СЕМЕНОВ, Дьокуускай.

Эбэлэр үөрэтэллэр

Нам улууһун Көбөкөн орто оскуолатыгар балабан ыйыттан сабалаан нэһилиэк настаабынныктара тэрийэннэр, ыйга биридэ “Эбэ, Эһэ уроуктара” буолаллар.

Муус устар 29 күнүгэр эбэлэр М.И. Слепцова, Л.В. Петрова, Л.Н. Жиркова, А.Н. Петрова оболору алаады, саламат буһарарга үөрэттилэр, чөчөгөйүнэн күөрчэх ытйан көрдөрдүлэр. Тэрээһин бириэмэтигэр “Бастың өтө көрөөччү” (кумааһынныкка баар харчыны таайы) уонна “Бастың түгэн” оболорго

күрэхтэр буоллулар. Манна оболорго бириһи нэһилиэк кырдыагастарын Сүбэтэ успуонсардаата. Тэрээһингэ улахан көмөнү оскуола эбэтэ Н.И. Бурнашева онордо.

Көбөкөн нэһилиэгин прессата.

Түбэлтэ: халадаайдаах сэттэ кыыс

Кэнники “Кыталыктаах кырдалым” диэн Кыталык Уйбаан кэпсээнинэн уһуллубут киинэ куйаар ситимигэр элбэхтик тарбанна. Дьон-сэргэ дьэ, ытаан, хайбаан аҕай биэрдиһэр. Куйаар ситимигэр ити киинэ тула элбэх дьикти кэпсээннэри дьон кэпсиир. Үлүбүөй угуйугу соччо итэбэйбэт бэйэм: “туох айылаах киинэни?” – диэн “скептик” санаалаах киһи тийдим. Дөбөттөр! Шок! Катарсис!

Бастатан туран: тыйаатыр иһэ ыы-быччары, көрөөччү тобус-толору, билиэт суох. Иккиһинэн, дьон дьыэнэн, күргүөмүнэн, үтүү утум (традиция) курдук түмсөн, бэртээхэйдик бириэмэ атааралларын астына көрдүм. Оҕо дьон төрөппүттэрин, эбэлэрин, эһэлэрин маанымсытан илдэ сылдьалара көрөргө үчүгэин. Биир бэйэм уйана суох киһибин. Ол эрэри киинэ сабаланыабыттан бүтүөр диэри үчүгэй собустук, чахчы, куйаарга көтүм ээ. Этим тымныйан, олох оболуу марылааччы ытаатым. Бэйэм да өйдөөбөккө хааллым, хайдах маннык буолбутун! Ытаабатабым да ыраатта, хоту дойду киһитэ буолан, тонгуй собуспун.

Чахчы, бу киинэ искэр киирэн дууһабын ыраастыыр эбит. Ити бассаапка тарбанар дьон санаата чахчытын итэбэйдим. Киинэ кэнниттэн унаар

түптэнэн ыраастанан, уохтаах кымыс иһэн чэлгийэн, арыылаах алаады сизэн тахсыбыт курдукпун. Буолар да эбит!..

Дьыэбэр кэлэн утуйдум. Арай, түүлүбэр үрүң халадаайдаах сэттэ кыыс киирэн кэллилэр. Кылыгыраһан күлэ-күлэ, дьыэбин ыраастаан бардылар. Илиилэригэр үрүң дэйбиридээхтэр, түөстэригэр кыталык эмэгэттээхтэр. Сып-сырдыктар, кэрэлэр. Аны кырасы-абайдара, нарыннара. Кыталык куттаах кыргыттар. Уһуктан турбутум – дьыэм иһэ сып-сырдык, күн уота сырылааччы тыган, санаабыр ыраастанан турбут курдугум. Үтүө киинэ “Кыталыктаах кырдалым”, чахчы, алгыс куттаах киинэ эбит. Сылаам аһан, харах уутунан туу-йулла сылдьыбыт сылаабын таһаардым. Айааччыларга улахан махтал!

Мария Данилова-Дылачакаан.

Төрүт тылы хайдах сайыннарабыт?

Төрүт тыл туһунан элбэх кэпсэтии, ырытыы ыытыллалары хаһыакка ааҕан, тэлэбиисэргэ, араадыыаба көрөбүт-истэбит. Биһиэхэ Майаба академик Ларионов аатынан оскуола оболоро биир сыл аҕам саастаах дьону ыңгыран, төлөпүөммүтүгэр сахалыы сириби киллэрэн биэрэн, улаханньык абыраан турардаахтар. Онтон быйыл саҥа төлөпүөнү ылан, сахалыы сириби киллэртэрэ сатаатым. Ону “интэриниэттэн таһаарыттар” диэн кыаллыбата. Онон хомойбут санаабын этэрэ суруйабын.

Сахалыы клавиатура интэриниэттэн тобо тахсарый? Онно туох мэнэй баарый? Аныгы үйэ дьонно, оболорбут, ситтэрбит ийэ тылларын сүтэрбэттэрин туһугар төлөпүөннэригэр сахалыы сириптээх клавиатура баар буолара наада. Сахалыы “ө,һ,ҥ,һ, ь,ү” дорбооннорбут

тылбытыгар сүтэр түгэнигэр саха буолан бүтэн “сахалар” буолабыт.

Лэгэнтэй БӨНӨКҮҮРЭП, сэрйи кэмин обото, Майа, Мэнэ Хаҥалас.

“Умай, умай мин чүмэчим...”

– **Үтүө күнүнэн, Любовь! Чүмэчи онгоруутунан хаһаангыттан дыарыктаныбын? Хайдах сабалаатын?**

– Үтүө күн буолуохтун! Идэбинэн культурологпын, ол эрэри үөрэхпин бүтэрэн баран, ыал буолан, оболонон дьиэбэр олорбутум. Ол кэмгэ эбии дыарыктаах, интэриэстээх буолаарыбын чүмэчи буһаран көрөргө санаммытым. Бастагы чүмэчилэрбин буһаран баран, бэлэм ыстакааннарга кутаттыыр этим. Ити 2021 сыллаахха этэ.

Дьокуускайга 2019 с. бөбү наардаан тутан Москубага “переработкага” ыытар буолбуттара дии, оччолорго хордуону, былаастыгы уо.д.а. наардаан туттарарым. Ол эрэри өстүөкүлэни, таас бытыылканы түппат этилэр. Ол иһин бөххө бырабыллар бытыылкалары туһага таһааран, чүмэчилэрбэр иһит онгосторго санаммытым. Дьингинэн, интэриниэккэ таас бытыылканы, кэнси-эрбэ баанкатын дьиэбэ-уокка туһанар туһунан араас идийэ элбэх.

– **Таас бытыылканы быһыы наһаа судургу дьыала буолбатаба буолуо дии?**

– Кэргэним “стеклореһынан” ыстанаык онгорбута, онон быһан бороу-балаабыппыт. Биллэн турар, бастаан элбэх бытыылка алдыаммыта. Онтон син үөрэнэн сатанар буолбута. Билигин оливка арыытын түөрт муннуктаах бытыылкатын кытта быһар буоллум.

– **Технологиятын кылгастык кэпсиэн дуу?**

– Араас ньыма баар. Олортон биирдэстэрэ – итии уонна тымныы тэмпэрэтиирэнэн обустарыы, ыстанагынан эрэ кыайан быһыллыбат.

Ол курдук, таас бытыылкаба ыстанагынан суол хааларабын уонна оргуйбут ууну, онтон тымныы ууну кутан быһабын. Ол кэнииттэн шуруповерка анал киэп (насадка) олордон шлифовкалыбын. Таас быыла көппөтүн диэн, ууга уган шлифовкалыбын. Биллэн турар, таас быыла, бэйэтэ даһаны киһиэхэ сэрэхтээх, ол иһин хайаан да мааскалаах, бэрчээккилээх туттабын.

– **Оччо элбэх бытыылканы хантан ылабын?**

– Бытыылканы мизэхэ “Зелёный город” эрэстэрээн уонна биирдилээн дьон туттараллар. Ол иһин атыылаһаары гыннахтарына, 10 %-наах чэпчэтии онгоруохпун сөп. Бэйэм онгорбут иһиттэрбин “Home Stories” маһаһынгна, чүмэчилэрбин кытта вазаларбын “Joy”, “French Garden”, “Кактус” сибэкки маһаһыннарыгар туттарабын.

– **Любовь, бытыылка эгэлгэтэ баара буолуо. Эн ханнык бытыылканы сөбүлээн туттабын?**

– Мин ордук арыгы бытыылкатын сөбүлүүбүн: өнгө да кырасыабай, быһарга да чэпчэки. Бу бытыылкаттан ваза, уу иһэр ыстакаан онгоробун. Ону кытта пиибэ бытыылката эмиэ быһарга судургу.

– **Оттон дьон төһө атыылаһаларый?**

– Чиэһинэйдик эттэххэ, куоракка үгүс киһи өйдөөбөт. “Того бөхтөн бытыылка

Муус устар 30 күнүгэр аан дойдуга Чүмэчи онгорооччулар идэлээх күннэрэ бэлиэтэнэр. Мантан сиэттэрэн чүмэчи буһаран, онтуларыгар бэйэтэ иһит онгорон атыылыыр дыарыктаах Любовь Фёдорованы кытта көрсөн кэпсэтибит уонна сөбүлүүр дыарыгын туһунан кэпсиригэр көрдөстүбүт.

хомуйан атылыырый?” дии саныллар. Ол иһин мин инстаграмга (Арасыйаба бо-буулаах) биидийэ уһулан дьонго кэпси, өйдөтө сатыбын. Интэриэстээх дьон атын да куораттартан сакаастаан ыллаллар. “Зелёный город” экология туһугар эппиэтинэстээх эрэстэрээн, кинилэр кэмийтэн кэмийгэр бэйэлэрин бытыылкаларынан уу иһэр ыстакаан, ваза сакаастылар.

– **Оччотугар сылга төһө бытыылканы туһага таһаарабыный?**

– Ортотунан 1000 буолар быһыылаах.

– **Любовь, дьэ, аны чүмэчибитиһигэр төннүөххэ.**

– Чүмэчилэр “формалаах” уонна “контейнерды” диэнгэ арахсаллар. Бу чүмэчилэр буоскалара эмиэ атын атын буолар.

Мин бастаан интэриниэттэн көрөн “соевай буоска” сакаастаабытым. Бэлиэтээн эттэххэ, “соевай буоска” натуральнай, оттон парафин ньиэп переработкатыттан оноруллар, доруобуйаба буортулаах. Бастагы холонуубар 1 киилэ

буоска, сыт биэрэр арамаат сакаастаабытым. Онтон онгорон көрөн, бэйэм сыыһаларбар үөрэнэн, сатанар буолбутугар сыыһа атыылаан барбытым.

Сыт таһаарар чүмэчини тугун эмэ сыыһа тутуннахха, сыта суох буолар. Оттон сатаммыт буоллабына, абыйах мүнүүтэнэн хос иһин бэйэтин сытынан толоруохтаах.

– **Любовь, чүмэчи онгоруутун туһунан арыый сиһилии кэпсиэн дуу?**

– Чүмэчи онгорорго бастаан буосканы ууларабын. Мин билииккэбэ “уулаах бааннаба” ууларабын. Онтон аромарылары буоскам тэмпэрэтиирэтин кытта биир тэмпэрэтиирэбэ, о.э. 75 кыраадыска тиздэн баран кутабын, үчүгэйдик булкуйабын. Онтон иһиккэ курбар буоскабын 55 кыраадыска диэри сойутан баран кутабын, оччоно биридэ табыллар. Буһан баран икки чаас курдук хатар. Биир киилэттэн ортотунан уон чүмэчи тахсар. Битиилэ холуопак, эмиэ сакаастаан ылабын.

– **Быһа холоон, хас чаас умайалларый?**

– Холобур, бу кыра 100 кыраамнаах – 15–20 ч., 180 кыраамнаах 30–40 чаас умайаллар. Арома-чүмэчини 2–3 чаас уматыахтааххын, онтон уһуннук туттаха, сытын сүтэрэн кэбиһэр.

Мин онгорор чүмэчим 100 % натуральнай, ол аата тулалыыр эйгэбэ тугу да дьайбакка сүтэр, оттон парафин эмиэ сүтэр эрэри, араас токсины таһаарар.

Сүрүн сыалым-соругум – айылбаны харыстааһын. Холобур, былаастык сүүһүнэн сыл сытан сүтэр буоллабына, таас тыһыынчанан сыл сытыан сөп. Ол иһин таас тобобун абыйатаары бытыылканы быһыынан дыарыктаныбын. Чүмэчилэрбэр сыһыарар этики-эккэм эмиэ манна переработкаланар кумаабы, хаппаба эмиэ экологичнай.

– **Оттон сыты хайдах талабын?**

– Сөбүлүүр киинэлэрбин, кинигэлэрбин бэйэм хайдах ылынарбынан, нууччалыы эттэххэ, бу айымньылары хайдах “ассоциациялыырбынан” араас сыты холбоон таһаарабын. Холобур, “Твин Пикс” сэрийээлинэн онгорбут чүмэчим сир, күрүлгэн, кофе сыттаах. “Гарри Поттертан” “Гермионаба” охсуллубут от, кинигэ, мята сыттарын холбообутум. “Властелин колец” киинэттэн “Шири” санатар от, сибэкки сыттарын куплутум. “Гордость и предубеждение” арамаантан “Мистер Дарсины” тири, сир, сандал мастаах гыммытым. “Энн” диэнгэ хонуу сибэккилэрэ, чэй, кинигэ сыттарын куплутум. Ону таһынан бэлэм арома-арыы сыттаахтар эмиэ бааллар. Хас биирдии сыт киһиэхэ тус-түспатык дьайар: уоскутар, күүс киллэрэр уо.д.а.

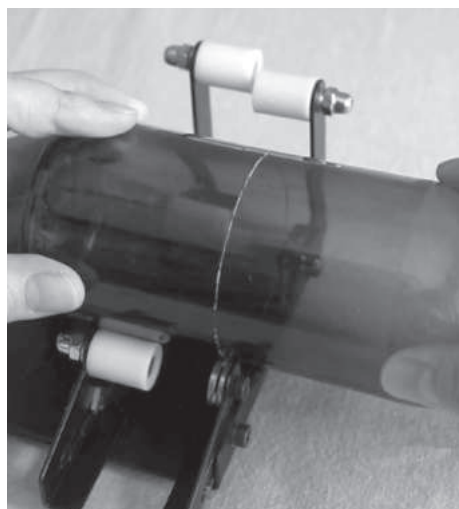
– **Любовь, чүмэчилэрин “MELME” диэн ааттаахтар эбит, туох суолталаах тылый?**

– Сөбүлүүр киинэбиттэн “Властелин колецтан” таһаарбытым. “Melme” диэн эльфискэйдии таптал диэн суолталаах.

– **Ээ, ааккар да дьүөрэли эбит. Кэпсээнин иһин махтал.**

Ыстатыыстыка көрдөрөрүнэн, Арасыйа олохтообо сылга ортотунан 2 кубометр, о.э. 400 кг бөбү таһаарар. Ол аата, күнгэ, быһа холоон – 1,1 кг. Ол бөхпүт 20 % – хордуонка уонна кумаабы, оттон 17 %-на өстүөкүлэ буолар.

Мария САННИКОВА.

Хатын Ары аттакылара

Онтон ити ис айылбаларынан эрчим-нээх үлэһит дьон тыйыс килимэттээх дойдуга тыыннаах хаалан, онно сөп түбэхэрдии олохторун онгосторго үгүс сырларын биэрбиттэрэ. Ону ааһан харса суох сири онгоруунан дьарык-таммыттарынан да болжомтону ылы-ахтарын сөп. Олохтоох сахалары сир онгоруутугар уһуйбуттара.

Уолсайынан, аттакылар тустарынан этэр буоллаха, кинилэри олохтоору аан бастаан Дьокуускай уокуругунаабы, Мархатаабы, Өлүхүмэтээби Спасскай уонна Троицкай сэлиэнньэлэр тэрил-либбиттэр. Ити сирдэр аттакылара аан бастаан Алдан күбүөрүнэтигэр ытыл-лыбыттар, онтон 1860—1861 сылларга — Дьокуускай уобалаһыгар. Бастакы 300-чэ киһилээх бөлөх аттакылара — Дьокуускай уокурук араас улуунунан тарҕатыллыбыттар. 1866 сыллаахха эрэ хат хомуллан, Дьокуускай куораттан 10 биэрэстэлээх Марха үрэбин кытыты-нан олохсутуллубуттар.

1861 сыллаахха уобаласка кэлбит атын бөлөх аттакылар Өлүхүмэ куоракка ытыллыбыттар. 1873 сыллаахха кэлбит аттакылар Белькучем уонна Нутара Воскресенскай сэлиэнньэлэргэ олохсутуллубуттар. Ол эрэри сир онгоруутугар мэхэй үөскээн, 1877 с. аттакылары Нам улуунун Таастаах уонна Хатын Ары нэһилиэктэригэр көһөрөргө сүбэлээбиттэр. Таастаах аттакылара, эмиэ сирдэригэр табыллыбакка, 1883 сыллаахха Киллэм нэһилиэгэр кириэл-лэр. Бастакыга — 112 киһилээбэ, иккис бөлөххө 85 эр киһи, дьахтар баара. 1881 сыллаахха сааһыры Үөдэй нэһилиэгэ олохтонор, онно 69 киһи кириэр.

1876 сыллаахха Уус Чаран сэлиэн-ньэбэ Семиренченскэй уобалас ха-наактарын 79 аттакыга олохсутуллубут. Кэлэр сылга Бүлүүгэ 73 киһилээх сэли-энньэ үөскүүр, онтон Элькогон уонна Кумаков ыстаансыаларга 16 аттакыны олохтууллар.

Дьокуускай уобаласка аттакылары олохсутуу официальной лиэптэһинэ итинник.

1876 сыл балаһан ыйын 19 күнүгэр Хатын Ары аттакыларыгар (53 эр киһи, 26 дьахтар) 1877 сыл олунньутун аһарбакка туран олохсуйалларын, сир-уот өлүүлэрин иһитиннэрэллэр. 381 дэһээтинэ 1591 кв. саһан мөлүтөх сири 545 учаастакка түнэтэргэ суруллубут, дууһаба ортотунан 7 дэһээтинэ сир тиксэрин курдук. Онон сылыктаахха, эр киһи биир дууһатыгар 27,4 дэһээтинэ сир тиксэбит, ол иһиттэн туһалааба — 20,5 дэһээтинэ.

Национальной архивка көстүбүт докумуонга ыйылларынан, 1851 с. Намнаабы инороднай управа нэһи-лиэктэринэн туораахтаах култуураны ыһы, хортуоппуйу үүннэри сибидиэн-ньэтэ баар. Ону таһынан, Нам улуунугар 1857 с. бурдук ыһытынан дьарык-таммыт сахалар докумуонга кирибит көрдөрүүлэрэ, атырдыах ыйынаабы Бөтүгнээби родовый управление биэ-дэмэһинэн биистэринэн бурдугу ыһы, үүнүүнү хомуйуу ыйылла сылдыраа баар. Итилэри сэргэ архыыптан көстүбүт докумуонга этиллэринэн, Нам улуунун олохтоохторо хортуоппуй, окурот аһын үүннэриинэн дьарыктаналлара 1851 с. сабаламмыт.

Атын нэһилиэктэргэ дьон бэрт кы-рыымчык олохтоох буоллактарына, ат-такылар сылтан сыл байылыаттык оло-роор буолбуттар. Бастаан кэллэхтэрин утаа, кэнники да сылларга сүрэхтээх-бэлэстээх буолан, аабынан-суоттанан итини ситиспиттэр.

1877 с. олохтоммут Хатын Ары сэл. үөскүүрүгэр кырата суох сыра-сылба барбыт. Үүнүү үчүгэй курдук эрэри, баара-суоҕа 390 буукка тэнгэспит, ол эбэтэр сылга биир киһиэхэ 5 бууттан кыра тиксэр эбит. Ыһыны уон төгүл улаатыннарарбыттар, ол эбэтэр ааспыт сыллаабыр 40 буутунан элбэх бурдук быһыллыбыт. Парниктар баар буолбут-тар, 3,5 тыһ. окурсу быһыллыбыт.

1878 с. аан бастаан сэби-сэбиргэли наадыааччылар тустарыгар үллэстии сугулаана сабалланан барбыт. Ити бары-та эйэлээхтик быһаарыллыбыт. 1897 с. устата санга дэриэбинэ нэһилиэнньэтэ түөрт киһинэн, биир дьахтарынан эбил-либит. Олбуордаах ыал ахсаана 34-кэ тийбит. Сэлиэнньэ улааппыт, уулусса нөҥүө өттүгэр дьыэлэр дьэндэйбиттэр,

Ыраахтаабылаах Арасыйыа Сибииргэ сыылкаба ыыппыт уонна Дьокуускайдаабы земскэй полицей-скай управлениета Нам улуунугар олохсуппут бэлит-сы-лынайдарын, аттакыларын, богодельниктарын олохторо, үлэлэрэ-хамнастара билигин да ситэ үөрэттиллэ илик.

баанныктар, миэлингсэ баар буол-буттар.

Аттакылар үгүстүк уулуссаба, бэрэбинэбэ олорон бириэмэлэрин ата-араллара, ааспыт олохторо ыараханын ахталлара, санга ыһы сабалана охсуон бабараллара.

Ыһы биир эр киһиэхэ тиксэр кэ-эмэйэ 11,6 буукка тэнгэспитэ. Онтон хомуур тиксиитэ — 55 буукка. Хатын Арыга сири тааһааһын, туһаны ити курдук сыыйа кэнээн, тупсан испитэ. Итини кытта тэнгэ кыабырааччы эмиэ көстүбүтэ, сир боппуруоһугар тыл-ты-лга киришибэккэ, мөккүөр кытта тахсар буолбута.

Дьаһалтаба аттакылар сэлиэннь-элэрин кэскилин туһунан толкуйдуур буолбуттара. Үлэни кыайбат уонна өлөр киһи ахсаана улаатан иһэрэ, оттон эбиллэр кыах, биллэн турар, суоҕа, арай ити балаһыанньаны санга аттакы-лары аһалан көннөрүүхкэ сөп эбит да, ол ахсаана кыччаан иһэр эбит.

Хатын Арытаабы аттакылар сэ-лиэнньэлэригэр аабыр-суруйар киһи элбэх эбит, ол 46,3% тэнгэһэрэ: эр дьонно — 65 %, дьахталлар — 20,6 %. Ол эрэри ити сыппаралар аттакылар үөрэхтэниилэрин толору көрдөрбөт. Кинилэр истэригэр нэһиилэ аабыр, сыһалаах суруйар, мөлүтөх буочарда-ах, ардыгар киһи тылларын да кыайан аахпат, өйдөөбөт курдук суруйааччы элбэбэ.

Ол эрэри үгүстэр бабаран туран аабыллар, өйдүүлэрэ. Сайдыла-ахтара, устуоруйаны, географияны интэриэһиргииллэрэ, айанныттар

тустарынан аабыллар. Сир онгоруутун туһунан биллэр-көстөр кыра кинигэлэ-ри аабыааччы эмиэ көстөрө, сорохтор эротическай хабааннаах арамаанна-ры аабыллар. Дэриэбинэ сыл устата сурутууга 25—30 солк. ороскуоттуура. Ол курдук, “Сын отечества”, “Царь колокол”, “Родина”, “Нива”, “Север”, “Вокруг света” сурунааллары сурутан аабыллар.

Нэһилиэнньэ эр дьонно бары кэриэтэ сир онгоруутунан дьарыктанара. Хатын Ары сэлиэнньэтигэр быһыллыбыт сирэ-уота элбэх, ол да иһин 1894 сыл 38 дэһээтинэ, ол иһиттэн 4,5 дэһээтинэ көскө кэлбит аттакыларга, онтон атына Хатын Ары уонна Бөтүн инородецта-рыгар түүлэһимгэ бэриллибитэ.

Аттакылар бэйэлэрэ сири тиэрэн, бурдук ыһан, үүнүүнү хомуйан, бэй-элэрэ килиэптэнэр эбит буоллакта-рына, оннук кэм ааһан, аны килиэби атыга таһаарар буолбуттар. Холо-бур, 1894 сыллаахха барыта 40 буут атыыламмыт. Аны бааһынаба олохто-ох сахалар үлэлииллэрэ, аттакылар хаһаайыстыбалара онтон бөбөргүүрө, бэйэлэрэ кытаанахтык кэтэһэн-манаһан үлэлииллэрэ. Ону В.Л. Серошевскай (2 с. 172 сир.) ахтыбыта. Аттакылар хамнаһы баттаабакка төлүүлэрэ.

Хатын Ары сэлиэнньэтин аттакы-лара билиилэринэн, култуурунайда-рынан олохтоохтортон чорбойоллоро. Кинилэр үптээх-харчылаах буолан, В.Л. Серошевскай сөпкө бэлиэтээбитини-и, сир онгоруутун бырамыысыланнай төрүккэ олобурдубуттара, үлэһиттэри наймылаһаллара, күүскэ хонтуруоллу-

уллара. Бастакы хардыыны сэрэйэн көрөн, түбэһиэх онгорууллара. Санга ыраастаммыт кыра да сир элбэх сыра-ны, күүһү, бириэмэни ылаа, үп-харчы ороскуоттанара, оттон почва туруга олох да үөрэтиллибэтэ. Ол курдук, саас күн күүскэ көрөр, үрдүк сиргэ хаар түргэнник ууллара, сиик тийи-бэтиттэн үүнүү бытаарара, түмүгэр кураан суоһуура. Оттон намыһах сиргэ күн сырдыга, сылааһа тийибэтэ, хаһын түһэн кутталы үөскэтэрэ. Ол эрэри аттакылар итинник араас усулуобуйаба бэрт сотору үөрэнэн, быһыанар суолу тобулбут үтүөлээхтэр.

Сылтан сыл бааһыналара кэнгиир. Ыаллы сытар олохтоохтору кытта кэпсэтэн, ойуурдаах сирдэрин ыраа-стаан бааһына онгостор буолбуттар. Аттакылар итиннэ икки барыстаах суолу көрөллөр: бастакынан — санга сиргэ бур-дук ыһыта кэнгээһинин, иккиһинэн — дэриэбинэттэн чугаһа. Ыраастааһынга дэһээтинэ сир иһин төлөбүр 128 солк. тийибэтэ эбэтэр ырааһына хаачы-стыбалаах үлэни мэктиэлиирэ. Онон бааһынай көрүнөн, тустаах үлэтин харыстыырга үөрэнэрэ. Аттакылар сир онгоруутугар үтүөлэрэ итинэн эрэ бүппэт, кинилэр санга сирдэри биир-дэ эрэ тиэрэллэрэ. Оттон туһаммыт бааһыналарын күһүнүн иккиһин хору-таллара. Кинилэр көрөн, олохтоохтор элбэххэ үөрэнэллэрэ. Кэлин аттакылар ханнык сиргэ төһө диригник хорутал-ларын баһылаабыттар. Гречиханы, ириһи, горуоһу, көлөппүнэни эмиэ олордон борубалыы сылдыбыттар. Кинилэр ситиһиилэрэ, уопуттара, кыайбатах өттүлэрэ атыттарга үөрэх буолара. Онон аттакылар сахалар олох-торугар улахан оруоллаахтар, тус холо-бурдарынан Дьокуускай уокуругар сири онгоруу кыалларын уонна барыстаабын көрдөрбүт өгөһөөхтөр.

Көрөн-истэн, үлээһэн үөрэммит хас биридди саха аны бэйэтэ сири тиэрэр, кыралаан бурдук үүннэрэр буолбута.

Онтон арыл да үөрэхтэммит, ин-тэлигиэн кылааһыгар систыбыт саха кинилэри сири онгороочу бааһынай уонна көлөһүннээччи курдук сыаналыыр буолбута.

Аттакылар оруолларын туһунан өйдөбүлү ыллыбыт, аны кинилэргэ тулалыыр эйгэлэрэ хайдах дьайбытын уонна олохторун юридическай өттүн ылан көрүүбүт. Аттакылар манна олох-сутуллубут кэмнэриттэн сылынайдар-тан юридическай өттүнэн саамый алын кэрдиискэ тураллара. Оччотообу сокуон киниттэн баарын-суоһун ылан, бары бы-раабын быһан, бэлитичэскэй “өлүккэ” кубулуппута. Кэнники судаарыстыба ат-такылартан түһээн ылары боппута, ити курдук кинилэр баба өттүнэн көмөлөһөр санааларын сарбыйбыта. Судаары-стыба дохота улаатарыгар, үп-харчы элбииригэр чигэһинэй үлэлэринэн кы-лаат киллэрэргэ бэлэмнэрин ыһына да барбакка, туора хаһыйбыттар. Судаа-рыстыба аттакылары аахсыбат буолан, кинилэри көннөрөр да, накаастыыр да санаата суоһун биллэрбитэ. Оттон аттакылары Саха сиригэр сыылкаба ыһытыны империэрийэбэ хайдыһыны таһаарбат инниттэн сэрэтэр мизэр кур-дук ыһынаахха сөп. Ол да иһин сыылка эбэтэр быраабы да быһы олохторун устатыгар этэ. Атакы дьыэ кэргэни тэринэр бырааба суох этэ. Дьахтары кытта сыһыана эмиэ юридическай дуогабарга олобуура, кини тугу да бас билэр бырааба суоҕа. Арай суда-арыстыба өттүттэн ачыктыаан, өлбөккө тыыннаах эрэ буолалларыгар кыһамны баар курдуга. Онон да ыарыһахтар, кырдыабаатар, үлэни кыайааччылар тэнгэ араарыллаахтаахтара уонна кинилэргэ сир онгоруутунан дьарыкта-налларыгар сир бэриллиэхтээбэ.

Судаарыстыба өттүттэн сыһыан итинник этэ, сокуон кинилэргэ этэр курдуга: бабарар буоллааххына — оло-ро, суох буоллаахына — өл. Аттакылар олобу талбыттар, оттон кэм-кэрдийи аастабын аайы тыйыс сокуон сым-ныырга дылы буолбута, көстүбэт кы-раныыссата кэнгээбитэ, онтон тийһэбэр бүтэһиктээхтик босхо барбыта. Атын сиргэ олохтор көнүллэммитэ.

**М.Ф. КУГДАНОВ,
устуорук, кыраайы үөрэтээччи.**

Арассыыйа көбүөрүттэн 5 МЭТЭЭЛ

Грозная (Чечня) көгүл тустууга эдэрдэргэ, 21 саастарыгар диэри, Арассыыйа бастыыр иһин күрэхтэһии Саха сиригэр тунугар бэрт соргулаахтык түмүктэннэ. Бөбөстөрбүт икки кыһыл көмүс, биир үрүн көмүс, икки боруонса мэтээли түөстэригэр кэттилэр. Уопсай түмүккэ өрөспүүбүлүкэ сүүмэрдэммит хамаандата 45 эрэгийиэн кыттыбытыттан тустуу күүскэ сайдыбыт Дагестан, Чечня кэннилэриттэн мэтээлин ахсаанынан үһүс көрдөрүүлэннэ.

Манньик ситиһии өтөрүнэн кэлэ илигэ. Онон саха тустууктара өрөспүүбүлүкэ күнүн көрсө дойдуларыгар улахан бэлэх онордулар!

**Лев Павлов –
үһүс сылын
субуруччу финалист**

Бастакы күн Грозная көбүөрүгэр 18 бөбөс туста табыста. Саамай элбэх кыттааччы, үгэс курдук, чэпчэки ыйааһынга, 57 кг киридэ. Олор истэригэр былырыннгы күрэхтэһии кыйаһылааба, хамаанда лиидэрэ Лев Павлов баар. Тириэньэр ыстааба Сунтаар бөбөһүгэр улахан эрлин уулар. Лев Бүрээтийэ бөбөһө Пурбо Ердыеевы кыйаһын, бастакы эргирин холкудук ааста. Салгыы финал 8/1-гэр биир дойдулааба Михаил Осиповы 12:0 ахсаанынан сабырыя тутта. Финал чииппэригэр Москубаттан Абдул Калибатовы күрэхтэһииттэн туоратта (2:0), оттон финал аңаарыгар Дагестантан Магомедсаид Османовка кыра да эрэл кымын хаалларбата – 9:0. Лев үһүс төгүлүн субуруччу Арассыыйа финалыгар эрэллээхтик табыста. Быһаарылаах хапсыһытыгар Дагестантан былырыннгы утарылаһааччыта Халид Магомедовтыын күөн көрүстэ. Бу иннинэ үстэ көрсөн тураллар. Онтон иккитигэр Лев кыйаһыта: былырын Дьокуюскайга ытыллыбыт дойду түһүлгэтигэр уонна быйыл Роман Дмитриев турнирыгар.

Биэс хапсыһы тухары Лев Павлов бэйэтин тунугар 24 баллы сурунан, биир да албаска киирэн биэрбэккэ испитэ. Финалга киирээт, тутта бастакы нүөмэринэн үлэлээн барбыта, маннайгы период бүтүүтэ ахсааны 7:0 онгорор уонна тустуу бүтүөр диэри бу тэтмин ыһыктыбакка, хапсыһыны 7:4 ахсаанынан түмүктүүр. Кыайы! Бу көрдөрүүтүнэн Лев эдэрдэргэ дойду сүүмэрдэммит хамаандатыгар лиидэр буоларын өссө төгүл чингэттэ уонна аан дойду таһымыгар тустар кыахтаабын толору дакаастаата.

21 саастарыгар диэри күрэхтэһиигэ Лев Павлов бүтүһүк сылын кыттар. Уонна, чахчыта да, икки бүтүһүк сыл чөмпүйүөннэнэн,

бу кэрдиис кэмин чабылхайдык түмүктээтэ. Спортсмен дойдутугар Сунтаарга эрчиллэр, тустууга аҕата Семён Павлов уһуйбута, билигин Николай Даниловка дырыктанар.

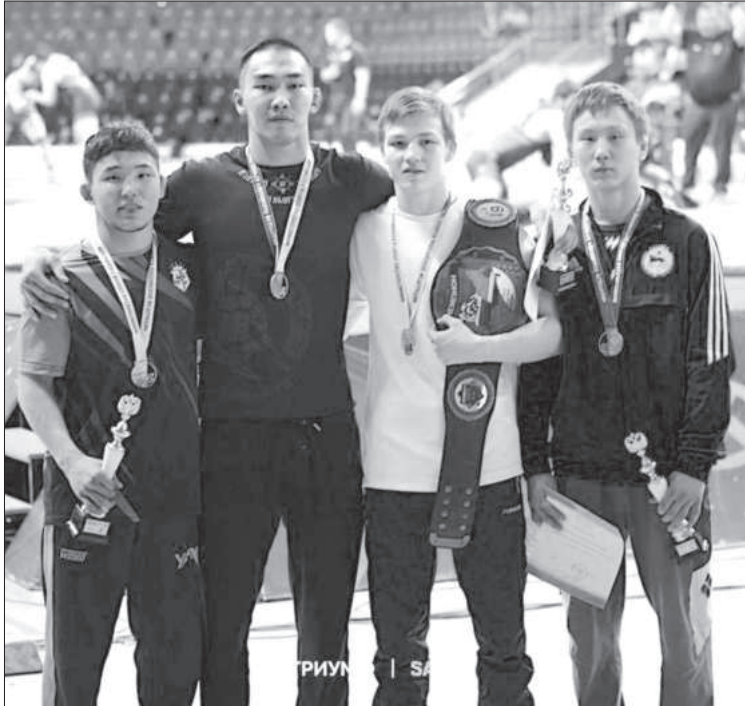
**Лев Павлов, эдэрдэргэ
Арассыыйа кыйаһылааба:**

– Финал ыарахан буоларын билэр этим. Хайдах даҕаны бүтүһүк сылбар кыйаһылар саана суоҕа. Күүскэ онгостон киирбитим. Хапсыһыым хайдах былааннамытым курдук барда эрэри, түмүккэ бүтүһүк 10 сөкүүндэ хаалбытыгар, харахпын өлөрдүм, инньэ гынан бүтүһүк баалбын биэрэн кэбистим. Харахпын “үчүгэй буолуо” диэтилэр. Былырын чөмпүйүөннээбит буоламмын, бэйэбэр эрэллээх сырыттым. Бу диэн улахан туох да түмүгү онгорбоппун. Мэтээл барыта сыраттан-сылбаттан, үлэттэн кэлэр. Билигин иннибэр кыйаһы да, хотторуу да күүтэр – онно барытыгар бэлэм буоларым наада. Кыайыһыбын чугас дьоммор, тириэньэрбэр, Саха сиригэр ыалдыааччыларыгар аныыбын уонна көрө кэлбит дьонго улахан махталбын биллэрэбин! Салгыы эбиллэн иһэр санаалаахпын, инникитин да кылбар кыйаһылары аҕалыам дии саныыбын. Ол тунугар үлэлибин, тириэньэрдэrim тылларын сыыска түһэриэм суоҕа, кыйаһынан уоскуйан хаалбаппын, өссө хорутуулаахтык, дьулуурдаахтык үлэлиэм, эрэлгитин түһэн биэриэм суоҕа!

**61 кг пьедестал
үктэлигэр
үс саха табыста**

Иккис күн 61 киилэбэ финалга икки саха уола тахсан, өрөйүү-чөрөйүү буоллубут. Мүөмө хайаларыттан тардылаах Артем Слепцов уонна Амнаттан төрүттээх Андрей Мидловец утарыта көрсүүлэригэр хайалара кыйаһы? Аны бу ыйааһынга Андрейга финал аңаарыгар хотторон, өссө биир саха уола Эдуард Попов уонна 79 кг Роман Николаев үһүс миэстэ иһин киирсэр буоллулар. Москуба бириэмэтинэн финал төһө да түүн үөһэ сабалланнар, тустууну таптыыр саха дьонно-сэргэтэ күөх экирээн кэтээн олордо. Бастакынан боруонса мэтээли Эдуард аҕалан үөртэ. Кини Тулаттан Саид Гергоковы 5:2 ахсаанынан сабырыя тутта. Онтон, дьэ, саха финалыгар добордуулар Артемнаах Андрейгара маннайгыттан хатыһылаах, чахчы, киһи астынар хапсыһытын көрдөрдүлэр. Көрсүһүү 14:4 ахсаанынан Андрей Мидловец туһатыгар түмүктэннэ. Онон 61 кг пьедесталын үрдүк үктэлигэр бүүс-бүтүннүү сахалар тахсан турдулар.

Хаһан манньик буолта баарай – биир ыйааһыны баһылы-көһүлүү туппуппут диэн, буолаары буолан, ту-

стуу сайдыбыт ахан сиригэр – Кавказка!

**Андрей Мидловец,
эдэрдэргэ Арассыыйа
кыйаһылааба:**

– Миэхэ ыйааһын түһэриитэ арыый ыарахан этэ. Түүн 2,5 кг “үрбүтүм”, ол кэннэ 4 чаас ууйан ылбытым. Эдэрдэргэ сааһым хапсарын тухары Арассыыйа кытынным. Былырын хотторон хаалбытым, быйыл үчүгэйдик бэлэмнэнэн, кыйаһылаах табыстым. Артемнауун чугас добордуубут эрэри, көбүөргэ конкурренны буоллахпыт дии, харса-хабыра суох киирсэбит. “Бу күрэхтэһии түмүгүнэн аан дойдуга дуу, Дьобуруопа дуу барар инибит” диэн эрэнэбин. Кыайыһыбын бастакы тириэньэр Илья Солдатовка аныыбын, хомойуох иһин, 5 сыллаабыта суох буолбута. Миэхэ ыалдыбыт дьонго барыларыгар махтал!

**Артем Слепцов, эдэрдэргэ
Арассыыйа иккис призёра:**

– Сэрэбиэйим табыллыбыта, бэлэмим үчүгэй этэ, ыйааһыммын эмиз этэнтэ онгорбутум, улахан аччыктаабатабым. Саамай ыарыһаппыт тустуу финал аңаарыгар Али Казымов диэн уолуун этэ. Андрейдыын 0:50 эрдэхпиттэн мэлдьи киирсэр буоламмыт, бэйэ-бэйэбитин үчүгэйдик билэбит. Ити биир балаһыанһа “партерга” түбэһэн хааллым – ол дьыаланы онгордо. Арассыыйа үстэ кытынным, ол иннинэ абалаах баһытык наар биирдии эргирин онгорор этим. “Быйыл онук буолбат” диэн, бэйэбэр эрэллээх этим. Чизинэйдик эттэххэ, бастыырды кэлбитим. Хомойуох иһин, иккис буоллум. Арассыыйа таһымыгар ол да үчүгэй. Бастаан мэдиссиинэ диригэтэн көрүүтүн (УМО) ааһахпыт, ол кэннэ түмүк эрчилли буолуохтаах. Виза табыллар түгэнигэр дойду тас өттүгэр барыахпыт. Чугас дьоммор уонна миигин өрүү өйүүр тэрилтэлэргэ, успуонсардарга махтанабын!

**Финалтан
мүччү туттарыы**

Бүлүүттэн төрүттээх Роман Николаев Арассыыйа быйылгы көбүөрүгэр финалга да тахсыан сөбө. 79 киилэбэ Романга орду ыарахан хапсыһыта финал чииппэригэр этэ. Онон эдэрдэргэ аан дойду былырыннгы

кыйаһылааба Магомед Идрисовы утары хапсыһыга үгэс сыратын-сылбатын биэрдэ. Күрэхтэһии фаворитын 3:1 ахсаанынан кыйаһын, салгыы финал аңаарыгар ситэ сыһыаммакка тахсыыта оҕуста. Баара-суоҕа 12 мүнүүтэнэн көбүөргэ ыһырбыттара. Роман аччыгыгэр финалга Осетияттан Ибрагим Мисиковы 11:0 ахсаанынан эрэллээхтик кыйаһа. Уопсайынан, инники да тустууларыгар бэрт кыахтаахтык утарылаһааччыларын сабырыйталаан, үчүгэй тустууну уонна ситэн-хотон, күүһүгэр уобугар сылдырын көрдөрдө. Күрэхтэһии эбэтэ уонна эһэтэ миэстэтигэр тийиэн кэтээтилэр, уолларыгар “ыарыйдылар”. Эһэтэ Леонид Николаев

Көгүл тустууга эдэрдэргэ Арассыыйа кыйаһылаах-тара уонна призёрдара:

57 кг

1. Лев Павлов (Саха сирэ).
2. Халид Магомедов (Дагестан).
3. Магомедсаид Османов (Дагестан).
3. Магомед Сайпудинов (Дагестан).

61 кг

1. Андрей Мидловец (Саха сирэ).
2. Артем Слепцов (Саха сирэ).
3. Эдуард Попов (Саха сирэ).
3. Али Казымов (Москуба).

65 кг

1. Адам Архив (Чечня).
2. Далгат Абдулкадыров (Дагестан).
3. Магомед Даржания (Дагестан).
3. Амаль Джандубаев (КЧР).

70 кг

1. Магомед Байтукаев (Чечня).
2. Мухаммед Дадаев (Дагестан).
3. Марат Фадзаев (Москуба уобалаһа).
3. Магомед Адаев (Дагестан).

74 кг

1. Тамир Ешинимаяев (Бүрээтийэ).
2. Абдулмуслим Абдулмуслимов (Ставрополь кыраайа).
3. Алу Дукаев (Дагестан).
3. Исмаил Ханиев (Дагестан).

Роман Николаев, эдэрдэргэ Арассыыйа үһүс призёра:

– Күрэхтэһии миэхэ үчүгэйдик ааста. Бүтүһүк сылбар кэлэн, аан маннай Арассыыйа миэстэлэстим уонна дойду сүүмэрдэммит хамаандатыгар киирдим. Биэстэ тунунум. Финал аңаарыгар хотторон хааллым: хапсыһы кэннэ тутта киирсэр ыарахан этэ. Аны бэбэһээнгэ күммүт уһун-киэн, сыралаах, кэтэһиилээх буолбута. Көбүөргэ тахсарбытын өр күүппүппүт, түүн 12 чааска диэри тустубуппун. Хаһан да итинник түүннэри туста иликпит. Билигин дьэбэтигэр тийиэн сыһыаннаахпыт, сыһыаннаахпыт үөрэтэн, онтубутун көннөрүнүөхпүт. Чугаһынан күрэхтэһии суох. Тириэньэрдэrim этиилэринэн, Арассыыйа күрэхтэһиитигэр (улахан дьонго) кыттыбатым буолуо. Чугас дьоммор өйбүллэрин иһин махтанабын, кинилэр баар буоланнар, манньик ситиһии кэллэ!

Эдэр бөбөстөрбүт сүрүннүүр тириэньэр Василий Неустроев салалтатынан төрдүс сылларын тустууну таптааччылары үөрдэллэр. 2021 сыллаахха 57 кг Дархан Игнатиев боруонса мэтээлгэ тиксибитэ, 70 кг Станислав Свинобоев кыйаһы өрөгөйүн билбитэ; 2022 сыллаахха 57 кг Лев Павлов – иккис, 70 кг Станислав Свинобоев – бастакы; 2023 сыллаахха Лев Павлов чөмпүйүөннээбитэ, 70 кг Владимир Бояновский боруонса мэтээлгэ тиксибитэ.

Быйыл саха уоланнара үчүгэй дьарыгы, бастык кириһиин көрдөрөн, Арассыыйа түһүлгэтин 5 мэтээл-лээх түмүктээтилэр!

Бу күрэхтэһиигэ 1-кы–2-с миэстэбэ тиксибит бөбөстөр аан дойдуга уонна Дьобуруопа холоноохтарын сөп. Дойду хамаандатын ыстаарсай тириэньэрэ Зелимхан Гусейнов “эдэрдэргэ Сербияга Дьобуруопа түһүлгэтигэр бэлэмнэнии Новгородскай успуорт базатыгар ытыллыа” диэн иһитиннэрдэ.

79 кг

1. Саид Сайдулов (Дагестан).
2. Эли Дукаев (Чечня).
3. Роман Николаев (Саха сирэ).
3. Азрет Тамбиев (КЧР).

86 кг

1. Ибрагим Кадиев (Дагестан).
2. Бозигит Исламгереев (ХМАО).
3. Шамиль Тамбиев (Ставрополь кыраайа).
3. Юсуп Шаипов (Дагестан).

92 кг

1. Мустафагаджи Малачиди-ров (Дагестан).
2. Камил Абдулкадыров (Дагестан).
3. Ислам Шогенов (Кырым).
3. Тамирлан Гигиев (КБР).

97 кг

1. Шахман Нухаев (Чечня).
2. Ирбег Тавгазов (Алания).
3. Багаутдин Зайнутдинов (Дагестан).
3. Ахмед Тимисултанов (Дагестан).

125 кг

1. Хабиб Давудгаджиев (Дагестан).
2. Рахман Малахмедов (Дагестан).
3. Вильям Валиев (Алания).
3. Ахмед Шугаилов (Москуба уобалаһа).

ГТО бастыгнара

Сочи куоракка “ГТО оонньуулары” диэн Бүтүн Арасыйытатаабы улахан бэстибээл буолан ааста. Саха сириин спортсменнара бу тэрээһингэ икки кыһыл көмүс, икки үрүн көмүс мэтээли ылан, уопсай түмүккэ хамаанданан бастакы миэстэбэ табыстылар.

Күрэхтэһии быйыл төрдүс төгүлүн ыытылынна. Дойду 33 мунугуттан 300-тэн тахса киһи, 38 хамаанда кытынна. Бэстибээл ГТО комплекса сөргүтүллүбүтэ 10 сылыгар уонна Соһууска ГТО многоборье-тын бастакы чөмпүйөннээтэ ытыллыбыта 50 сылыгар анаан.

13 спортсмен анал сүүмэри ааһан, өрөспүүбүлүкэбит аатын чиэстээхтик көмүскээтэ. Хамаандаба алта киһи кытынна, биридиилээн көрүнгэ – сэттэ. **Игнатий Чомчоев** саамай бастыг көрдөрүүлээнэ – **мунугуур кыайылаах аатын ылла**. “Биһиги элбэх мэтээли ыламыт, арааһа, атын эрэгийиэннэри соһуттубут быһыылаах. Хас биридии категорияга үчүгэй көрдөрүүлээхпит. Уопсайа алта көрүнгэ күүспүтүн холоннубут, күн ахсын иккилии комплексы ааспыппыт. Манна киһи күүһүн-күдэбин, сымсатын, түргэнин, тулуурун бэрэбиэркэлэнэр. Мин бағалаах “көмүспүн” дьэ ыллым! Биһиги бары эрдэттэн бэлэмнэнэн, утумнаахтык дьарыктанан, кыайыыга дьулуурдаах уонна бағалаах этибит, ол санаабыт кыайыыга кынаттаата. Дьин сахалыы, ньобой хааммытын көрдөрдүбүт, бүтэһиккэ хамаандалар биллэ сылайыт-тара, илистибиттэрэ, сорохтор ыһыктына да быһыытыбытара. Оттон биһиги өссө күүскэ хомуллан, ньобойдоһон би-эрбиппит”, – диэн бэстибээл мунугуур чөмпүйүөнэ, **ГТО Саха сириинэҥи федерациятын вице-бэрэсидьиэнэ Игнатий Чомчоев** суруналыыстары кытта санаатын үллэһиннэ. Маны сэргэ **Леонид Зырянов** “Любители 40+” көрүнгэ кыһыл көмүс мэтээли кэттэ. Оттон **Дьулус Бубякин** “Любители 18+” уонна **Александра Барашкова** “Профессионалы

женщины” категорияга иккис миэстэ буоллулар. “Мин үлэлээтэрбин даҕаны, дьарыкпар эмиэ бириэмэни анаан, бири да дьарыгы көтүппэккэ ох курдук онгостон тиийбитим. Түмүктүүр комплекска үһүс испитим, ол иһин финалга эрэллээхтик ааспытым. “Бүтэһик хаалбатым” диэн биғ санаа кынаттаабыта, күүспэр күүс эппитэ, эбии тэбиэһирэн кыттыбытым. Саамай бүтэһиккэ утарылаһааччыларбын ситэ баттаан, биэтэккэ бастакынан кирибит үөрүүм билинггэ диэри биллэр, долгутар! Бу кыайыбын хаһан да умнуом суоҕа!” – диэн үрүн көмүс мэтээли кэппит Дьулус Бубякин пресс-кэмпириэнсийэ кыттылаахтарыгар кэпсээтэ уонна тириэньэрэ, бири дойдулаахтара өйөөбүттэрин бэлиэтээтэ.

Спортсменнэри ситиһиилэринэн **өрөспүүбүлүкэ Бырабытыластыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Анатолий Семёнов** эбэрдэлээтэ. “ГТО многоборье-тыгар Саха сирэ бастакытын манньк үчүгэй көрдөрүүлээнэ. Бу былаһааккага дойду бастыг спортсменнара түмсүбүт, этэргэ дылы, Арасыйыа чөмпүйөнээтигэр тэҥнээх күрэхтэһии буоллаҕа дии. Сорохтор көннөрү ГТО нурматын туттарыы курдук саныылар эрэри, манна – олох атын нобурууска, ирдэбил. Онон, бу – улахан ситиһии!

Саха сирэ – успуорт эрэгийиэнэ. Бу күнгэ 194 тыһыынча киһи регистрациялаах, 76 тыһыынча киһи ГТО нурматын толордо. Биһиги спортсменнарбыт дыһыардаах дьарыкка күүскэ умса түһэн, манньк кыайыыны ситистилэр”, – диэтэ. Кыайылаахтарга – 100 тыһыынча, иккис буолбуттарга 50 тыһыынча солкуобай суумалаах сэртификэт туттарда.

Манчаары оонньуулары-2025

Эһиил “Манчаары оонньуулары” саха төрүт көрүнгүнэрин спартакиадата Таатта улуугуар ытыллар. Бу ааспыт нэдиэлэбэ күрэхтэһиини тэрийэр кэммитиэт улууска тахсан, ытылла турар үлэни-хамнаһы билистэ.

Ол курдук Чөркөөххө модульнай успуорт саалата, Ытык Күөлгэ элбэх өҥөлөөх спортивнай-чэбдигирдэр киин уонна тыһыынча олбохтоох, сүүрэр доруоскалаах стадион тутуута былаан быһыытынан ытылла турар. Баарабай тутуу 2025 сыл бастакы аҥаарыгар силигин ситиэхтээх. Билигин эбийиэк сыбаайата барыта түспүтэ, үлэ кыраапык иитинэн ытыллар. Аны күһүн бэдэрээтчит дьиэни бүрүйэн, иттигини киллэриэхтээх, кыһынгы кэмгэ ис үлэтигэр кириэхтээх. Балтараа тыһыынча көрөөччүлээх ипподром ханна тутуллара быһаарыллыбыта, докумуон бырайыага судаарыстыбаннай эспэртиисэни ааста. Тэрийэр кэммитиэт салайааччыта, өрөспүүбүлүкэ **Бырабытыластыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Сергей Местников** хомондүоруопка түмүгүнэн Ытык Күөл, Чөркөөх, Боробул нэһилиэктеригэр туспары үлэтин бый-

ылгыттан сағалыырга сору-дахтаата.

XXII спартакиада бырагырааматыгар саха төрүт успуордун 12 көрүнгэ кирибитэ: хапсабай, мас тардыһыы, төрүт обунан ытыы, остуол оонньуулары, чэпчэки атлетика, атах оонньуута, төрүт многоборье, хотугу многоборье, гириэ успуорда, буулдьянан ытыы, ат сүүрдүүтэ, ат оонньуута. Күрэхтэһии үс нэһилиэгинэн, алта эбийиэгинэн ытыллыаҕа. 2024–2025 сылларга улуус, өрөспүүбүлүкэ таһымыгар сүүмэрдиир күрэхтэр былааннанан тураллар уонна ытык Таатта сиригэр-уотугар успуорт, култуура бырагыраамаларын кыттылаахтарын ааһан туран, 7 тыһыынча киһи кытара сабағаланар.

Саха норуотун олимпиадатынан биллэр “Манчаары оонньууларын” финала эһиил от ыйын 1–6 күнүгэр ытыллыа.

Тиэннискэ бастакы улахан ситиһии

Чебоксарыга муус устар ый 24–28 күнүгэр остуол тиэнниһигэр 16 саастарыгар диэри уолаттарга уонна кыргыттарга Арасыйыаба бастыыр иһин күрэхтэһиигэ Изот Кривошапкин үс мэтээли ылла.

Дойду 31 эрэгийиэнин эдэр спортсмена мэтээл иһин киристэ, кыргыттарга да, уолаттарга да 64-түү тиэннисчит оонньоото, уопсайа 16 хамаанда кытынна. Ол иһигэр Москва куорат хамаандатыгар Чурапчыттан төрүттээх **Изот Кривошапкин** хамаанда туһугар олус наадалаах очукуолары ағалла. Пааранан оонньууга София Кудерскаяны кытта кыһыл көмүс мэтээли ылан, пьедестал бастакы үктэлигэр табыстылар. Биридиилээн оонньууга уонна хамаанданан уолаттар кири-

сиилэригэр боруонса мэтээли кэттэ. Изот биэс уолтан хамаанда бастакы ракеткатын быһыытынан оонньуу тэтимин күүһүрдэн, бииргэ дьарыктанар оболорун кыайыыга сирдээтэ уонна Арасыйыа күрэхтэһиитин арийыыта буолла.

Изот Кривошапкин Чурапчы улуутун Хатылы нэһилиэгиттэн төрүттээх, улахан дьизэ кэргэн обото. Ағалара оболорун кыра эрдэхтэриттэн остуол тиэнниһигэр дьарыктыыр. Бу күнгэ саамай таһаарылаахтык эрчиллэ сылдьар уоллара Изот Москубатаабы олимпийскай эрэл 1-кы №-дээх училищетыгар үөрэнэр. Чебоксарыга таһаарылаахтык оонньоон, талааннаах спортсменмыт Арасыйыа сүүмэрдэммит хамаандатыгар кирирдэ уонна балаган ыйыттан үөрэх кыһатыттан истипиэндийэ ылар буолуоҕа.

Саха сириин успуордун устуоруйатыгар остуол тиэнниһигэр манньк хабааннаах ситиһии өссө кэлэ илик, онон тиэннис курдук түргэн-тарбан, сымса туттунууну, булугас өйү, толкуйу эрэйэр олимпийскай көрүнгэ саха оботугар ситиһиини бағарыахха!

Айаал Сивцев рекорду олохтоото

Айаал Сивцев ПОДА спортсменнарга дьаадыраны анньыыга саға рекорду олохтоото. Краснодарга чэпчэки атлетикага Бүтүн Арасыйытатаабы турнир түмүктэннэ.

Манна 32 эрэгийиэнтэн 180 илиилэригэр, атахтарыгар эчэйилээх дьон кытыннылар. Айаал дьаадыратын 11,71

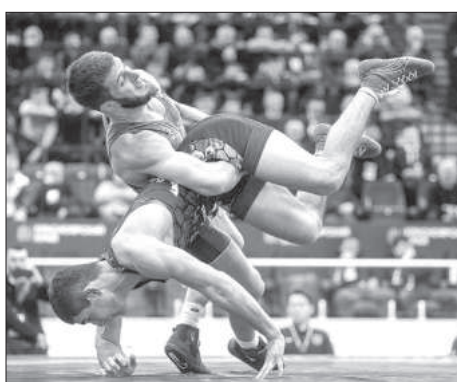
миэстэрэбэ кыратта уонна саға кирбиини куорарда. Былырын эмиэ күрэхтэһии бастыг көрдөрүүтүн олохтообута – 11,42 миэстэрэ этэ. Ол эбэтэр быйылгы түһүлгэбэ спортсменмыт тус бэйэтин рекордун өссө тупсаран биэрдэ.

Айаал кэңники ситиһиилэригэр тохтуур буоллаҕа, олунньуга Чувашыаба Арасыйыа Куубагар дьаадыраны анньыыга кыайылаах тахсыбыта. Бэһис холонуугу сэнэрээтин 11,26 миэстэрэбэ түһэрибитэ. Оттон муус устар ыйга аан дойду арыанатыгар, Мексикага, чэпчэки атлетика Гран-при сиэрийэтигэр икки дьиссипилиинэбэ миэстэлэспитэ. Дьаадыраны анньыыга – кыһыл көмүс, копьёну бырабыыга үрүн көмүс мэтээли ылбыта.

Спортсмен Мэнэ Хағаластан төрүттээх, Арасыйыа үтүөлээх тириэньэрэ Пётр Давыдовка эрчиллэр. Юниордарга пауэрлифтингга дойду, Дьобуруопа, аан дойду чөмпүйүөнэ.

Олимпиада иннинэҥи чөмпүйөнээт

Көҥүл тустууга быһаарылаах хапсыһылар буола тураллар. Москуба убалаһыгар, Одиново куоракка, муус устар 30 – ыам ыйын 5 күнүгэр диэри эр дьон уонна дьахталлар көбүөргэ бастыгнаны быһаарсыахтара.

Саха сириттэн 26 бөбөс, 6 дьахтар кыттар. Эр дьон уон ыйаһынтан сэттэтигэр туста тахсыахтара. Икки бастакы күн түөрт олимпийскайа суох ыйаһынгга кирисиэхтэрэ, ыам ыйын 3–4 күнүгэр олимпийскай

ыйаһынгга күөн көрсүөхтэрэ. Москубага дойду чөмпүйөнээтэ төрдүс төгүлүн ытыллар. Көбүөргэ дойду лиидэрдэрэ бары кэриэтэ тахсаллар, арай тириэньэр ыстааба Олимпиада чөмпүйүөнэ Заурбек Сидиковы уонна Олимпиада призёра Артур Найфоновы күрэхтэһииттэн босхолообута.

Күн бүгүн Париж Олимпиадатыгар Арасыйыаттан хас киһи кытара биллэбэт. Былырын МОК 55 эрэ киһиэхэ өрөгөй ырыата, былаага суох кыттарга көҥүлүн биэрбитэ. Спортсменнар биридиилээн көрүнгэ квалификацияны ааһаллар, ол иһигэр көҥүл тустууга 4 спортсмен путевка ылбыта. Бөбөстөргө кыттар быраап “именной” буолбатах, онон бири үксүн, Арасыйыа чөмпүйөнээтэ хамаанда састаабыгар быһаарылаах буолуоҕа.

Балаһалары Айаана ЛАРИОНОВА бэлэмнээтэ.

Атах тыаһа

Сайылык дьахталлара биир күн дьэдьэнни бардыбыт. Куйаас да куйаас күн буолла. Күн сырылааччы тыгар. Уу чоккурас буолан, улахан алааска тийдибит.

Алаас сыырыгар сылгыһыттар ба- залара турар. Уопсай дьыэ. Икки кыбартыралалаах. Бииригэр сөрүүкүү киирдибит. Үгэс курдук, сэлэһэн барды- быт. Биир дьахтар кутталлаах түбэлтэни кэпсээтэ. Биһиги чөрбөһөн олордубут.

Арай ол олордохпутуна, таһырдыа аанга саппыкылаах киһи атабын тыаһа сүр улаханлык иһилиннэ. Тохтоон турда. Биһиги чуумпуран, истэн олордубут. Ким да киирбэтэ. Онтон дьэ өйдүү биэрдибит: саас бу олорор уопсай- быт анараа кыбартыратыгар биир сылгыһыты кырбаан өлөрбүттэрин. Сангата суох бэйэ-бэйэбитин көрсөн бараммыт, ааны аһан көрдүбүт. Ким да суох. “Бабат!” диэт, таһырдыа ыстан- ныбыт. Иккис ааны астыбыт. Эмиэ ким да көстүбэт. Сангата суох хомунаат, сайылыкпыт диэки төттөрү хаамтыбыт. Баран истэхпитинэ, аллара сыыр бы- арыгар дьону көмпүт киһи уңуохтара көстөллөрө. Онтон кыра холорук тах- сан, биһиги диэки кэлбитэ. Хайыахпыт баарай, мунг кыраайынан сүүрээччи буолбуппуг.

Сайылыкпытыгар биирдэ баар буола түспүппүт.

Күн Арылы Күннэй.

Көтөр дьизэбэ киирэрэ — аһыы

Эбэм кэпсээбитэ. Ол сыл 14- дүн туолаары сылдыра үһү. Кыра оҕолонмуттар. Ол оҕо олус кэтэһиилээх, күүтүүлээх оҕо эбит.

Биир күн эбэм, дьонуттан көнүллэтэн, сайын таһырдыа дьизтин таһыгар ыалларын оҕолорун кытта оон-

һуу тахсыбыт. Ити кэмнэ эбэм быра- ата 1 ыйдаах кып-кырачаан киһи эбит.

Арай улахан да улахан суор дуу, туох дуу дьизэ иһигэр көтөн киирбит. Утуяа сытар оҕо оронун үрдүгэр оло- рбут уонна уолчаан тобулу көрөн баран, улахан баһайытык ытыыр курдук ору- лаабыт. Онуоха оҕо уһуктан, тартаран, көбөрөн киирэн барбыт. Ийэтэ оҕотун быһыһыр аатыгар түспүт, аҕата дьизэбэ киирбит күтүрү үүрэн нэһиилэ таһырдыа таһаарбыт. Суордара хаһыыра-хаһыыра көтөн бара турбуг. Оҕо тыла түгэх баран хаалан, айабыттан күүгэн тахсан, уол тылын кыайан туппатахтар. 1 ыйдаах оҕо тылын быһа ыйыстан, күн сириттэн бараахтаабыт. Ити барыта эбэм көрөн турдабына буолбуг.

Абааһы көтөрө оҕолорун күн сирит- тэн илдьэ барбыт.

Кристина ПЕТРОВА суруйда.

Көспүт дьизэбит кистэлэнэ

Дьокуускай куоракка улаап- пытым. Быраас үөрэбин этэннэ бүтэрэн, куоракка биир сыл үлэлээбитим кэммэ, Новосибирскай- га ыгыран ыллылар. “Биир сыл үлэлээн көр”, — диэтилэр. Үчүгэй үлэ, усулуобуйа, үрдүк хамнас бу- олан, тутта сөбүлэстим. Кэргэммин, оҕобун илдьэ бардым.

Уопсайга икки хостоох дьизэ биэрэ- эри gymмыттарын сөбүлэспэтэхпит. Ол иһин куорат киинигэр биир чэпчэки дь- изэни куортамнаспыппыт. Олус чэпчэки сыаналаах буолан, үөрэн-көтөн, сууй- ан-тараан, сырдык, үчүгэй көстүүлээх гынан астыммыппыт. Ол курдук биир нэдиэлэ олордубуппуг. Үлэбин, кэлэк- тииппин, саҥа куораты сөбүлэзммин, “чэ, биир сыл олорон көрүөх” дэстибит. Иккис нэдиэлэбитигэр оҕобут сүгүн утуйбат, түүн айыы хаһытаан уһуктар, ытыыр буолла. Аанһа утуйбакка, үлэбэр аат эрэ харата барарым. Үлэм эпипиэтинэһэ сүрдээх буолан, кэргэним миигин уһугуннарбакка, оҕону уоскута сатаахтыыра да, табыллыбатаҕа: тугу эрэ көрөр дуу, ким эрэ кымаахтыырын дуу курдук ытыыра. Оҕобутун аһынан, хайдах да буолуохпутун билбэккэ,

түүннэри балыыһаҕа барарбыт даҕаны, туох да төрүүтүн билбэккэ ыталлара. Оҕобут, балыыһаҕа тийээт, уоскуйан, утуйан барара.

Ити курдук иккис нэдиэлэбит олус ыараханлык ааста. Биир күн үлэбэр тар- дыллан, докумуоннары бэрийэ олорон, остуолга олорон утуйан хаалбыппын. Кэргэним хаста да эрийбит эбит. Ык- салынан: “Туох буолла?” — диэн ыйып- пыппар, маккырааччы ытаабыт, куолаһа титириир: “Ханна сылдыаһыны? Кэ- лиий түргэнник, биһиги таһырдыа тура- быт. Дьизэбэ киирбэппин”, — диэтэ. Дь- изэбэр хайдах тийбиппин өйдөөбөппүн. Кэргэним оҕо бараксаттар таһырдыа тураллар эбит.

Оҕом холку этэ, оттон кэргэммин маҥнай билбэтэбим. Ытыы сылдыар, сүгүн саҥарбат. Дьизэбэ киирээри gymмыппар, төрүт киллэрбэт. Ол иһин үлэбэр бардыбыт, ким да суох буолан, хоспор олордубут. Чэй кутан кэргэм- мин уоскуттым. Ас астыы сырыттабына, оҕобут эмиэ ким эрэ кымаахтыы- рын курдук, изэрийэ-изэрийэ ытаабыт. Хоһугар киирбитэ — күлүк курдук сип- синнигэс киһи барыйан турар, уотта- ах харабынан оҕону көрөр үһү. Онтон кэргэним хаһытаабытыгар, сылыпыс гынан хаалбыт. Кэргэним барахсан нэһиилэ кэпсээбитэ. “Хаһан да итинни- ги көрбөтөх киһи тутта өлүөх этим. Оҕом баар буолан, кинини быһаары тутту- нан, аллара хайдах түспүппүн бэйэм да билбэккэ хаалбытым”, — диэтэбитэ.

Ити күн тутта атын дьизэбэ көһөн барбыппыт. Хаһаайынан туоһулаһа сатаабыппын эппэтэбэ, “ону-маны айан кэпсээмэн”, — диэбитэ.

Федор К.

Аргыс

Суоппар уол бөһүөлэктэн бөһүөлэктэ таһаҕас таһар үлэбэ киирбит. Ол таһа сылдьан, аргыс киһилэнэр буолбуг. Көххө олорсоругар эрэ диэн, өссө бэйэтин хармааньттан хамнастыыр үһү.

Биирдэ аргыс киһитин кытта айанна- ан испиттэр. Биир сиргэ тийээн баран, суоппар уол отой тугу да саҥарбат буолан хаалбыт. Онтон дьэ: “Кэннигин хайыһыма”, — диэбит. “Тоҕо?” — диэн биирэ ыйытааччы буолбуг. Онуо- ха: “Бэйэтэ...” — эрэ диэбит, тугу да быһаара барбатах. Уол тулуйбакка эргиллэн көрбүтэ, доҕоор, ынырык баһайы хара бэкир киһи олорон үһү! Аргыс уол куттанан, тымныы уунан саба ыстарбыт курдук буолбуг. Ол эрэри хаһытаабатах. Сотору буолаат, онту- лара сүтэн хаалбыт.

Тийиэхтээх сирдэригэр тийибит- тэрин кытта аргыс уол “уурайабын да сабаас” диэбит. Ол күн суоппар атын киһини була охсубуг. Төттөрү айан-

ныырыгар эмиэ оннук хартыына хаты- ламмыт. Саҥа аргыһа эмиэ уурайбыт. Чэ, ити курдук хаста даҕаны саҥаттан саҥа аргыстаммыт, хайаан да олорсор киһилэнэ сатыыр үһү.

Дэриэбинэбэ сурах түргэнник тарбанар. Дьон истэн: “Эн бу тоҕо мэлдьи киһилээх эрэ айанныгыны? Аргыстаах диэбэккэ, ол “киһин” син биир олорсор буолбат дуо? — диэн ыйыппыттар. Онуоха манньк хоруйдаах буолбуг: “Олорсор киһилэммэтэхпинэ, инники миэстэбэ кэлэн олорунан кэбиһэр”.

Ити курдук суоппардар ол-бу араас быһылаанга түбэһэллэр эбит.

Оройуон балыыһатыгар

Дьэ, биир түбэлтэни кэпсиим. Ааҕан, сэргэбэлээн көрүм, бабар, ким эмэ маннька түбэспитэ буолаарай? Илибин эчэтэн, ыйы быһа балыыһаҕа тиэстэн табыстым. Оройуонмут балыыһата олус эргэ. Хардыы аайы муостата хаачыр- гыыр, истиэнэтэ ингнэйэн хаалбыт. Эмтэниэх онугар киһи кутун-сүрүн баттатар, төттөрүтүн, ыалдыах курдук.

Биир күн эбиэт саҕана кэлэн ха- аллым, ким да балыыһаҕа суох этэ. Хайыахпыны, иллэн киһи хаһыат ааҕа- ааҕа кэтэһэн олордум. Саас буолан, аан аһаҕас турар. Таһырдыа тыас-уус, дьон кэлэрэ-барара барыта иһиллэр, мас-

сыына тыаһыыр. Ол олорон, харабым кырытынан ким эрэ ааспытын көрдүм, онтон аттыбар кэлэн олордо уонна: “Абыты-абытай, итиитин...” — ди- этэ. Мин хаһыаппын халыҥ таастаах ачыкыбынан нэһиилэ ааҕан кыҥастаһа олорон, аат эрэ харата: “Ээх”, — диэ- тим. Хаһыакка сонуну ааҕаат, аттыбар олорооччуга: “Көр эрэ, бу киһибит эмискэ баһайы...” — диэн этэн иһэн хайыспытым — ким да суох! Соһуйбутум бэрдиттэн хаһыаппын сиргэ түһэрэн кэ- бистим. Билигин аҕай ким эрэ аттыбар абылы олорбута, итииттэн ыараханлык тыынара иһиллэрэ. Абааһы көрөммүн, ыскамайыкаттан туран быраастарбын таһырдыа кэтэстэбим үһү. Ити кэннэ балыыһаҕа эрдэ кэлбэт буолбутум.

Сэрэппит

Бу түбэлтэ 90-с сыл- ларга Уус Майда сиригэр буолбуга. Күһүн аайы аҕам икки таайдар- быныын оттуур сирбети- гэр кустуу киирэллэрэ. Ол сыл эмиэ, үгэстэринэн, кустуу сылдыбыттар.

Киэһэ аҕам уонна биир таайым дурдаларыгар ки- ирбиттэр. Иккис таайым үүтээннэ утуяа хаалбыт. Сарсыныгар аҕам аах үүтээннэригэр кэлбиттэрэ киһилэрэ, титирэстии-ти- тирэстии, биир сири көрөн баран олорон үһү. Туох бу- олбутун тоқкоолоһо сатаабыттар да, таайым биир да тылы саҥарбатах. Күнүскү аһылык кэннэ киһилэрэ дьэ нэһиилэ кэпсээбит. Арай дьоно бар- быттарын кэннэ таайым утуйардыы оҕостон сыппыт. Саҥардыы утуйуох курдук буолан эрдэбинэ, үүтээннэ сыста турар ампаартан кып-кыра киһи тахсан кэлбит уонна атабыттан сос да сос буолбуг. Таайым илиитэ-атаҕа баайыллан хаалбыт, кыайан хамсыыр кыаҕа суох үһү. Кып-кыра киһи, балачча өр соспохтоон баран, сүтэн хаалбыт. “Ол кыра киһиттэн сүрдээгин куттан- ным”, — диэн эппит. Онуоха дьоно:

“Арааһа, иччи суолун мэхэйдээбитин буолуо”, — диэн тойоннообуттар.

Иккис күнүгэр бары үүтээннэ хом- муттар. Ол түүн били таайым эрдэтээби күн сыппыт сиринэн үүтээннэрэ су- улан хаалбыт. Ону көрөн, аҕам аах: “Сирбит иччитэ миэстэбин уларыт диэн сэрэтэ сатаабытын өйдөөбөтөххүн”, — диэн быһаарбыттар.

Кырдык, ол түүн таайым урукку ми- эстэтигэр утуйбута буоллар, алдьархай тахсыа эбит.

С. Слепцов кэпсээниттэн.

Бастакы көбөн үөрүүтэ

Саха эр киһитэ барахсан күөх оттоох-мастаах, муоралаах собуруу дойду быйангыттан сааскы куһун ордоруо буоллаба. Уһун кыһын устата саныыр санаата биир – сааскы кус. Тыыннаах мончуугунан кустааһын кэмэ муус устар 25 күнүттэн сабаланаан, эр дьон кэпсээнэ ол тула оргуйар. Көһүллээх дьон бастакы бултарын туппутунан түспүт хаартыскаларын хорсуннук тарбаталлар. Оттон маппыт дьон сиргэ-уокка барар күннэрин кэтэһэллэр. Улуустарга кэлин “Бастакы көбөн” диэн күөн күрээстэри тэрийэр буоллулар. Усулуобуйата судургу: ким бастакы куһу сууһарбыт – бириискэ тиксэр.

Сунтаар сэлиэнньэтин баһылыга Эдуард Филиппов, “Булчут” ХЭУо салайааччыта Максим Афанасьев, Сунтаар улуунун сайдыытын пуондатын салайааччыта Прокопий Иванов, Күүкэй нэһилиэгин баһылыга Юрий Прокопьев

уонна “Спецстрой” АЭУо салайааччыта Василий Прокопьев өссө 2021 сыллаахха “Бастакы көбөн” диэн ааттаах күрэхтэһиини тэрийбиттэрэ. Күрэхтэһи булт сизиргэр-туомугар, албастарыгар элбэх көлүөнэ ыччаты ииппит-

үөрэппит, улууска биллэр бөрөһүт Валерий Алексеевич Прокопьев сырдык кэриэһигэр анаммыта. Ити эргин эр дьон бары сааланаллар. Кыһын устата мунньуммут ахтылбаннарын, күүрээһиннэрин таһаарга олус табыгастаах, булт саҥа сокуоннарын билсэргэ, уол оҕону төрүт дьарыкка сыһыарарга, тыыннаах мончуугунан булду көбүлүүргэ туһалаах тэрээһин буолбута. Сылан сыл кыттааччы элбээн испитэ. Кыттааччылар хайаан да бэйэлэрэ иитэр мончуук кустаах, бултуурга көһүллээх буолуохтаахтар. Куһу ыгырар элэктэриэн мэҥиэ көһүллэммит. Быйылгы күрэхтэһи кыйыылааба Кутана култуураба киинин мэтэдьийнэ Алексей Потапов буолан, 10 тыһ. солк.

суумалаах сэртификээти кытта 12 халыбырдаах 200 устуука ботуруон бириийи тутта.

Оттон Сунтаар Күүкэйгэр ытыллыбыт “Бастакы көбөн” күөн күрэһи ити нэһилиэктэн Анал байыаннай эспэрээссийэҕэ ыгырыллан, охсуһуу хонуутугар сырдык тыына быстыбыт Артём Харитонов сырдык кэриэһигэр кини чугас дьоно – абатын бииргэ төрөөбүт быраата, сылгыһыт Альберт Харитонов, Артём бииргэ төрөөбүт убайа Николай, быраата Максимилиан Харитоновтар, чугас доборол Мичил Алексеев – тэрийдилэр. Артём Күүкэй биир чабылхай ыччата, спортсмен бэрдэ, булчут чулуута, иллээх-эйэлээх дьыа кэргэн абата этэ. Нэһилиэккэ мончуук кустаах киһи билингитэ абыйах. Ол эрэри, күрэхтэһиини

бары сэнгээрэн, ким бастакы көбөнү сууһарынан кэтээтилэр. Көһүл биллэриллибит түүнүгэр үс оболоох ыал абата, сылгыһыт, хомунаалынай хаһаайыстыба үлэһитэ Иван Саввин үлэлиир сирин аннынаабы күөлгэ түспүт көбөнү ытан ылан, 100 ботуруонна сэртификээт тутта. Балаһыаннаа быһыытынан, бастакы көбөн сааһын тухары алын кылаас учууталынан үлэлээбит нэһилиэк 94 саастаах ытык олохтооҕо Прокопий Филиппович Александровка тиксэриллэн, кырдыбас үөрүүтэ үрдүк.

Ити курдук, Сунтаар улуунун икки нэһилиэгэр эр дьон бэйэлэрин тэрийиилэринэн бастыҥ дьоннорун кэриэстииллэр, олохтоох күүстээх аҥаардар дьарыктарын, дьобурдарын суолталаан, үтүбэ көбүлүүллэр.

Бастакы куһу сууһарынын хайдах этэй?

Бастакы сааланы хайа да эр киһиэхэ миннигэс изийини кытта ситимнээх умнулубат түгэн буоллаба. Өбүгэ сабаттан күн бачаба диэри кэлбит үгэс, сүрүннээн, уларыйбат буолан, барыларын киэнэ майгыннаһара буолуо эрэри, ис турукка ингитэ ураты.

Байбал СЭ-МЭНЭП, ырыаһыт:

– Убайым бултуу бараарын сайыһан да биэрээхтир этим. Обургу киһи, бэйэтэ сылдьан кустуон бабаран буолуо, миэхэ 16-лаах сааны туттаран кэбиспитэ. Оттон сыал ыттаран көрөн баран, “табар эбикиин, чугас күөл кытытынан сылдьаар” диэн, абыйах ботуруону биэрбитэ. Ити үһүс-төрдүс кылаастарга үөрэнэр кэмим эбит. Күһүнгү кус кэмигэр биһиги эргин көтөр элбэх буолааччы. Аҕам төрүттэрэ озорбут Орто Күөл диэн сиргэ кус бөбө күөл кытытыгар аһы сылдьарын көрөн, үөмэн кирибитим. Оскуоланы бүтэриэхпэр диэри устуруойга бүтэһик турар киһи оччолорго да быыкаа буоламын уонна күөл кытытынан ото хойуута бэрт буолан, кустар миигин көрбөтөхтөрө. Бастакы сырыым буолан, долгуйан, салыбырааһын-илибирээһин бөбө. Адьас атабым анныгар ууга сылдьар, хараба бу эрилийэн озорор чөркөөкүнү көрөөт, төбөтүн хампы ытан кэбиспитим. Ону кытта тулабыттан кус бөбөтө көтөн куһугураан тахсыбыта. Онно өйдөөн көрбүтүм – улахан кус бөбөтө баар эбит! Олору бултаспакка, саамай кыраларыгар харабым хатаммыт.

Ол да буоллар үөрүү бөбө буоллабым! Бастакы омумар ууга ыстана сыһан баран, бадаранааннаабыттан ингитим. Оттон өй ылан, күөл нөҥүө кытылыгар тийэн, аҕам аах илиминир тыыларынан кириэн, куспун ылбытым. Ити курдук бастакы куспун моонһуттан туппутунан дьыэбэр тийэн, киһиргээн, кизпээн турардахпын. Кэлин санаатахха, итичэ далбарга түбэһэн баран, улахан ытыахтаах эбиппин. Ол кэмгэ бастакы сырыы буолан, чөркөөкүгэ да үөрбүтүм.

Николай АТ-ЛАСОВ, асчыт:

– Аҕам сиргэ-уокка сылдьарга, дурданы хайдах туттарга, булду хайдах кэтииргэ кэпсиирэ, үөрэтэрэ даҕаны. Бастакы куспун 12 саастаахпар бултаан турардахпын. Бэйэм ботуруон онгостон ытар 16-лаах сааламмытым. Аҕабынын дурдаба сыттаһына, түөрт кус кэлэн түспүтүттэн биһирин ытан хаалларбытым. Ол туругу киһи тылынан сатаан тиэрдибэт. Сүрэбинг уолуккунан тахсаары тиһэр. Аҕам, дьон кустуурун төһө даҕаны көрө сырыттаргын, бэйэ ытара, бэйэ бултуура диэн ураты буоллаба. Аҕам ол күн бизс куһу ытан ылбыта. Бастакы булпуттан кини

эмиз астыммыт көрүнгээбэ. Кустарбытын ийэбит үөрэ-көтө үргээн, астаан-үөллээн остуолга аҕалан уурбутун, бары миигин хайбаабыттарын, албаабыттарын, оннук долгуйан кус миинин испиппин адьас умнубаппын. Аҕам бизс куһун кытта мин өлөрбүт кыра чөркөөкүм ураты буолан көстөрө. Оҕо бастакы бултаабыт куһун дьон хайдах ылынара, хайгыыра уолга улахан суолталаах.

Андрей ШАМА-ЕВ, урбаанныт:

– Тобус саастаахпар быһыылааба, күтүөбүн кытта Арбаа Атырдыах диэн сиргэ күһүөрү от күрүөтүн тутан баран, төннөн иһэн, күөл кытытыгар хас да кус озорорун көрбүппүт. Оччолорго мин халба энгин диэн араарбаппын. “Кус ытыаххын баҕарабын дуо?” – диэн күтүөм ыйыппыта. Оччону истэн баран, сөбүлэһэн бөбө буоллаба. Кытытыгар хойуу оттоох, ононманан дулбалаах аһаҕас сир этэ. Күтүөм бизсэстэ эстэр 12-лээх саалааба. Ону туппутунан сыыллан кирибитим. Киним кэннибиттэн батыспыта. Күөл кытытыта кутата суох, кытаанах этэ. Онно тийибиппитигэр, “кыһаан баран, ыт” диэбитэ. Өс кирибэх кыһаабыта буолан баран, чыыбыспын тардыбыппар саам тыаһа өрө хабылла түспүтэ. Ону кытта үөр кус аймалбан бөбөнөн өрө көтөн тахсыбыта. Арай биир кус чомполоно хаалбытыгар, күтүөм “маладьыас!” диэбитэ. Ити бастакы куһум этэ.

Аны куспун хайдах ыларбын толкуйдаабыппыт. Өйдөөн көрбүппүт – тэйиччи үөт анныгар икки кырдыбас олоороллор. Илимнэрин көрө кэлбиттэр эбит. Тыылаахтар. Ону уларсан, түөрэккэй, эргэ мас тыынан күтүөбүнүн иккиэн күөл ортоугар кириэн, куспун ылан тахсыбыппыт. Ол кэрэ бэйэлээх дьүүһүннээх халба кус этэ. Ону ийэбэр кэһии гынан илдьибиппэр үөрбүтүттэн улахан булчут курдук санаммытаабым. Оччоттон син бачаа бултуубун эрэри, бастакы куспун төрүт умнубаппын.

Афанасий АНДРЕ-ЕВ, урбаанныт:

– Таатта Уолба-тыттан төрүттээхпин. Онно Уолба диэн кыра күөлүлээхпит. Дэрэбинэ эр дьонно күөл араас өттүттэн куска кириэллэрин оболор ымсыыра көрөрбүт. Оччолорго биһигини куска, булка тоҕо эрэ чугаһаппаттара. Кэлин орто кылаастарга тахсыыбытыгар саабытын эрдэ тыаба кистээн куобахтырыбыт. Онно кустуом иннинэ куобахтаабытым. Биһир күн тыаттан тахсыыбар Таатта үрбээр кус бөбө озороругар түбэспитим. Онно биһир ытыынан үс куһу ылан, ийэбэр тийибиппин өйдүүбүн. Күһүнгү кус барахсан эмиһэ, миннигэһэ сүрдээх этэ. Кэлин үрдүк үөрэби бүтэрэн баран, Чурапчы күөлүн кытытынан “Днепр” матасыыкылбынан баран истэппинэ, кус көтөн тахсыбыта. Тохтоон, үөһэ баһаһынан көтөн иһэрин күөрэтэн түһэриппэр матасыы-

кылым кэлээскэтигэр орубуна түспүтүттэн үөрбүппүн көрүө этигит! Ити куһу бултуурбар чабылхай түгэннэр этилэр.

Кирилл КОНСТАНТИНОВ, суоппар:

– Уол оҕо эрэ барыта “түн” диэн улааттаба. Мин эмиз сааба ымсыыран, мас, тимир, муос сааны барытын

“боруобалаатабым”. Арай дьингнээх сааба аҕам чугаһаппат этэ. Биһир эрэ саалааһынан да буолуо, олус харыстыыра. Барахсан кэммиттэн кэмигэр “тэп” гыннарабын сөбүлүүрү. Бастакы кылааска кириибэр улахан хотторон, саатын таҕас ыйыыр сиргэ өйөнөрбүтүн өйдөөн көрбүтүм. Сыһыаннаах баһаһытык бигээн көрбүтүм – ботуруоннарын да орооботох этэ. Оттон кэлэ-бара кэтии сатаан баран, биһир түгэнгэ сулбу тардан ылаат, өрүскэ ойбутум. Ол кэмгэ кус дэлэйэ. Мэлдьи ымсыыра көрөрүм. Ол тийэн, кытыты диэки озорор үөрү көрөөт, ытан саайбытым. Ону кытта саам – туспа, бэйэм туспа эһиллэн хаалбыппыт. Бу санаатахха, кырам да сүрдээх эбит. Онно көрбүтүм – хас да кус кутуруктара эрэ көстө сытара. Куспун чугас сылдьар дьон таһааран биэрбиттэрэ. Ону эбэм аахха илдээн биэрбитим. Ол кэнниттэн аҕалаах ийэбиттэн дьарылынан даҕаны, ол бастакы саалааным олобум биһир дьоллоох түгэнэ этэ.

Балаһаны Оксана ЖИРКОВА бэлэмнээтэ.

Тэнгэ суох холбоһуу

Социологтар бэлиэ-тииллэринэн, аныгы уопсастыбага хас бирдии онус дьизэ кэргэнгэ тэнгэ суох пааралар ыал буолаллар. Биир үксүн дыахтар эриттэн төһө эмэ аба буолара соччо биһирэммэт, оттон эр киһи кэргэниттэн 10–20 сылынан аба буолара кими да соһуппат. Эспирдэр манньк кестүү өссө да салбанан бара туруобун сабабалыыллар. Ыал буоларга санаммыт эдэр дьон тобо бэйэлэриттэн аба эбэтэр балыс дьону көрдүүлэрин, тэнгэ саастылаахтарын кытары алтыһы тобо интериэригэппэттин ырытан көрбүттэр.

“Оболоох” ийэ эбэтэр “ийэлээх” киһи

Сорох эдэр дьон ийэлэрин саастыы дыахталлары таптаан олохторун уһаппыттарын, дьолу билбиктэрин туһунан сүрүйаллар. Манньк таптал уонна бэйэ-бэйэбэ курдатты тардыһы кистэлэнэ туохханы? Уйулба үлөһиттэрэ бигэргэтэллэринэн, тэнгэ суох паараларга үксүгэр ийэ буолар инистиннэрэ күүскэ сайдыбыт дыахталлар киһирсэллэр. Оттон эр дьон, бэйэлэрин ийэлэрэ кинилэри олус баһыйар майгылаах, кинилэр иннилэригэр барытын оноро сылдьар буолан, саастааххала талаһаллар эбит. Бу уолаттар, үгэс быһыытынан, оҕо эрдэхтэриттэн ийэлэригэр аһара бас бэриммит, ханнык да кыһалҕаны быһаарсыбакка, ийэ бэлэмгэр улааппыттар. Итинник уолаттар улааппыттары кэннэ ийэлэрин кэргэннэрэ солбуйаллар. Оттон «ийэ» оруолун толоро сылдьар дыахтар инистинэ уһуктан, олус дьоллоһор. Ситинник бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн биэрэн, дьоллоохтук олороллор эбит.

Мындыр ойох

Манньк кэргэнниилэр бигэ туруктаах буолалларын биир төрүөтэ дыахтар мындыр өйө буолар. Олоҕу билбит уонна араас түһүүнү-тахсыыны көрсүбүт дыахтар «бэйэм киэнэ» диэбитин сыаналыы уонна харыстыы сатыыр мөккүөрдээх. Кинилэр олоҕу көрүүлэрэ уонна майгыны-сигилини курдат билиилэрэ, сизэрдээх буолууну билиилэрэ хардарыта сыһыанга кестөр өйдөспөт быһыыны-майгыны туоратарга көмөлөһөр. Дыахтар айылгытынан сымнабас майгылаах уонна тулуурдаах. Бэйэтин уонна кэргэнин итэҕэһигэр «харабы сабары» сатыыр.

Эр киһи айылгытынан булчут

Манньк кэргэнниилэргэ, үгэс быһыытынан, эр дьон эркин курдук эрэллээх ойохторун албыннаан, бэйэлэрин саастылаахтарын кытта туора-маары хаамаллара өйдөнөр. Бу кестүү быһаарыллыта сүдүгү: кыһалҕата суох уу нуурал олох эр киһини мөлтөтөр. Эр киһи чугас дыахтарыттан эдэр, тэбэнэттээх буолууну, кыыс оҕолуу «оонньоһууну» күүтэр. Наһаа истигэн, барытын кини оннугар толоро сылдьар, аһын астаан, “ыстаан” биэрэр ойобун кытары бэйэтин эр киһи курдук санаммат. Дьингээх эр киһи буоларын атын дыахтарга

көрдөрүүн бабарар. Онон дыахтар кэргэниттэн элбэх сылынан аба буоллабына, бастатан туран, “наһаа тутулуктаах уонна өһөспөт буолара кутталлааһын өйдүөхтээх” диэн сүбэлииллэр. Ити албастары туоратарыгар энгин араастык «оонньоһон», хаадылаһан, букатыннаахтык киниэнэ буола илигин көрдөрүөхтээх. Дыахтар таайыллыбат таабырынынан кэргэнин күн аайы соһута, имэнгин уһугуннара сылдьахтаах. Ол гынан баран “туохха барытыгар миэрэни билии кинилэр тапталлары уһатыа” диэн сүбэлииллэр. Эр киһи айылгытынан

Эдэр саастарыгар кыһалҕаны билэ сатаабакка, бэлэмгэ бэрт буолар кыргыттар. 3. Эрдэ атын киһиттэн оболоох, туоратан үп-харчы өттүнэн өйөбүлэ суох дыахталлар кыһалҕаттан холбоһорго тийиэллэр. 4. Духуобунай өттүнэн аһара сайдан,

булчут, дыахтар иннин бэрт эрэйинэн ыллабына эрэ сыаналыыр. Онон кэммиттэн кэмгигэр кыратык “моһуоратын көннөрөн, быылын тэбээн кэһэтиллиэхтээх”.

Аһыныллыа суохтаах

Дыахтар энгинэ бэйэлээх кубулҕата ситиһиигэ эбэтэр таннастыыга тириэрдэр. Эр киһитигэр ийэ уонна кэргэн оруолун тэнгэ толоро сылдьан, миэрэни таһынан баран хаалыан сөп. Бу, биллэн турар, дыахтарга олус ыарахан. Эр киһи кэргэнин “ийэ” курдук көрөр буоллабына, эр киһи оҕотук өйө-санаата баһыйар, ийэтигэр курдук куттуон, өсөһүн сөп. Дыахтар “ийэли” аһынан бастакынан эйэлэһэрин билэр буолан, кини тапталын ситиһэри наадалаахха аахпат буолар. Ити эр дьон кэргэннэригэр тапталлара уостарын биир сүрүн төрүөтэ буолуон сөп. «Эр киһи оҕо буолбатах, кини айылгытынан кэрэ аҥаары харыстааччы уонна көмүскээччи эр бэрдэ буоларын умнуман!» диэн сүбэлииллэр.

Аба оннугар эр

Арыт дыахтар, төттөрүтүн, абатын тэнгэ саастаах киһиэхэ кэргэн тахсар. Кинилэри туораттан аба кыһын илдьэ сылдьарын курдук көрөллөр. Чинчийээччилэр бэйэтигэр аба саастаах киһиэхэ кэргэн тахсар дыахталлары хас да бөлөххө араараллар: 1. Эрдэ аба тапталыттан маппыт кыргыттар. 2.

бэйэлэрин саастылаахтары тэнгэбээбэккэ саастаах киһилиин холбоһоллор. 5. Бэйэлэрин тас кестүүлэриттэн астыммат, бу кыһалҕаларыттан саастылаахтарыгар кэргэн тахсар кыахтара суох кыргыттар.

Эр санаалара уһуктар

Оттон эр дьон туһунан этэр буоллаахха, кинилэр эдэр кыһы кэргэн ылар бабалара өйдөнөр. Холобур, бизс уон саастаах кыахтаах эр киһи аттыгар бэйэтин саастыыта дыахтара суох буоллабына, икки төгүл балыс дыахтары көрөрө биллэр. Үгэс быһыытынан, бэл, ойохтоох эр дьон эдэрдэргэ харахтарын хатыыллара үгэс буолар. Сулумах эр киһи эдэри ойох ыларын туох да мэхэйдээбэт. Киниэхэ харабар мырчыстабаһа суох кэрэ кестүү, тутарга-хабарга эдэр эт-сиин. Ону таһынан олоххо соччо бэлэмэ суох эдэр кыһы олох муударастарыгар үөрэтэр, харыстыыр, бүөбөйдиир, дурда-хахха буолар модун эр санаалара уһуктар.

Сааһы албынныахха сөп

Киһи тас кестүүтүн көрөн, ардыгар дьингээх сааһыттан уонча сылынан сыһыахха сөп. Киһи бабардабына, төһө бабарар эрчиллэн, бэйэтигэр болҕомто урунан дьарыктанан, бэйэ ис кыабын уһугуннаран, сааһыттан лаппа эдэр курдук кестүүн эмиз сөп. Холобур, 50–60 саастаах эр дьону 40–50 саастаах киһи курдук ылыныахха эмиз

Кырдьыбыт “мачолар” сааһы билиммэттэр

Сорох аҕамсыйбыт дьон дууһатын түгэбэр бэйэтин “мачо” курдук сананан, эдэр кырасаабыссаны эрэ көрөр, көрдүүр. Манньк дьон сойон эрэр саастарыгар сыл-хонук былдьаһан, сыччаа табыл ханналар туһугар, туттумахтаан хаалар мөккүөрдээхтэр. Кинилэргэ дьизэ кэргэн, ойох, оҕо-уруу диэн иккис былаанга бырабыллар.

Сиэкис уонна истириэс

Кини бэйэтигэр тэнгэ суох саастаах кыһы кэргэн ылар доруобуйатыгар хайдах дьайыан туһунан толкуйдаан көрбөт. Эдэр кэргэннээх эр киһи ордук бастакы кэмгэ тэтиэнэх эккэ-сиингэ тэнгэһэ сатаан, туох баар күүһүн барыыр. Итинни этэллэр эбит: «Эдэр ойох эр киһини эдэрситэр» диэн. Ол гынан баран манньк күүрүүлээх тэтим уһаабат. Сааһыран истэбин аайы эдэр ойобун күнүүлүүр элбиир, иһигэр бэйэтэ эт-сиин өттүнэн мөлтөөн иһэрин билинэр, ол туһуттан уйулбата ыһыллар, доруобуйата эмсэбэлиир, кэмин иннинэ уостар. Сааһыран баран, эдэр дыахтардыын ыал буоларга санаммыт эр дьон 50 саастарын кэнниттэн түргэнник кырдьааллары, кинилэргэ күннэтэ көрсөр тэтимнээх олоҕу сырсыы, истириэс куһаҕаннык дьайарын өйдөөбөттөр. Оттон бэйэтигэр аба саастаах кэргэннээх дыахтар түргэнник кырдьара ардыгар харахха бырабыллар. Тоҕо диэтэххэ, кини сааһырбыт эрин этин-сиинин кытары тэнгэнээр. Оронго кыабын толору туһаммакка ыалдьар. Дыахтар таптала суох олорор кыаба суох. Ол иһин тапталы уңа-хаңас көрдүү сатыыр. Туора сиргэ эдэр киһилиин таптаһы тугуан түмүктэнэрэ сэрэйиллэр...

Онон...

Түмүктээн эттэххэ, билингни олоххо кэргэнниилэр саастара арыттаһыта аһара улахан буолуо суохтаах. Оччоҕо ким да, кимиэхэ да сааһынан тэнгэнээр эрдэ кырдьыбат, эдэр эти-сиини сырсыакалаһан элэйбэт, эрэйи көрбөт, истириэскэ кирибэт. Онон “кэргэнниилэр саастыы эбэтэр эр киһи да дыахтар да абыйах сылынан аба буолаллара оруолу оонньообот” дииллэр. Саастара тэнгэнээр. Оттон кэргэниттэн кыратык аба саастаах эр киһи туох баар сүгэһэри бэйэтин кэтит санныгар ылынар уонна кэргэнин харыстыыр. Итинтэн кэргэнни олоххо саамай наадалаах хаачыстыба – дыахтары араҥаччылааһын – күүскэ сайдар. Оттон дыахтар кэргэнин истин иэйиилээх сыһыаньттан бэйэтин көмүскэллээх курдук сананар, тупсар, киһи эрэ ымсыылар дыахтарыгар кубулуйар.

Дьоллоох дьизэ кэргэн буоларга уонна оҕо-уруу төрөтөргө саастыы эбэтэр кыра аба-балыс буолуу оруолу оонньообот.

Бэй. кэр.

Бырастыы гын, кыысчааным...

Настаалаах Мэхээлэ Москубаҕа үөрэнэр мурун бүтэҕэ кыыстара “ыал буолан эрэбин” диэбитигэр, “бабат!” эрэ диэн хааллылар. Оҕо улаатара эчи түргэнин! Кып-кыра, мап-мааны, муус манан буолан “Куобах” диэн таптал ааттаах кыысчааннара кэргэн тахсарын, туора ыалга кийиит буолан нуобайан олорорун сатаан харахтарыгар онгортон көрбөтүлэр. Оттон ... күтүөт буолааччыбыт тух кийиний? Хайа дойдунуй? Тыый, оттон үөрэхпит?! Оҕо эксээмэн бөҕөнү туттарарыгар долгуйан сөп буолбуттара, баалынан бүддүөт миэстэтигэр кыл мүччү хапсыбыта дии. “Киирдэ да бүтэриэ” диэн, эркин курдук эрэммиттэрэ ити баар – күөстэрин эрдэ өрүнээхтээбиттэр. Утуйар уула-ра көтө, аһыыр астар ас буолбата – ийэ суһаллык “Куобахын” “быһыһы” Москубалыыр буолла. Оҕотун тылыгар киллэрэн, тохтодор эрэ санаалаах.

Киэһэнгэ эрийсэ буолан эбитэ дуу, сөмөлүөккэ киһи аһара элбэҕэ суох. Настаа “үс миэстэҕэ соботох буоллум, чэ хата, түүн сытан айанньым” дии саныы олордобуна, билиэтин туппутунан сааһырбыт дыахтар кэлэн аттыгар олордо, эйбэстик дорооболосто. Болҕомтолоохтук көрбүт-истибит, намыһыннык туттар-хаптар, аргыйдык саңгарар аргыстаах буолбуттунан Настаа эгди буолла. Билистилэр. Икки ийэ, эдэрдээх кырдыабас, тух сыйаллаах айаннаан иһэллэрин, Москубаҕа төһө өр буолуохтаахтарын ыйыталаһан кэпсэтэн бардылар. Аргыһа, Настаа көрөөт даҕаны сэрэбитин курдук, ому-гунан кэриэи эбит.

Нелли Бонхвановна Дьокуускайга төрөөбүт, үйэтин тухары манна олорбут, РБ-2 балыһаҕа үлэлээбит быраас, билигин бо-чутоттаах сынньаланга олоһор үһү. Дойду киин куоратыгар олохсуйбута ырааппыт уолугар күүлэйдии баран иһэр эбит. Сылга биридэ, соботох оҕотун төрөөбүт күнүгэр түбэһиннэрэн, хайаан да уолун, кийиитин, сиэннэрин билсэн кэлэр эбит. Сааһырбыт ийэ барахсан күнгэ көрбүт соботох оҕотун туһунан, ахтыбыта да бэрт быһыылаах, кэпсээн табыста.

Оттон пааспарын быһыттан

бастаан уолун хаартыска-тын таһаарда – арай Настаа көрдөгүнэ, сулардыы бытыктаах, харатынгу нуучча диэххэ дуу, киһи эбит. Соһуйбутун билэн, аргыһа ис кирибэхтик мичээрдэ-этэ: “Аҕабыт нуучча ээ”, – диэтэ. Оттон аны сиэннэрин хаартыска-ларын биир-биир көрдөттөөтө, хап-харанан чобулукчу көрбүт, киһи эрэ таптыах оҕолору Настаа: “Сиэннэринг бэйэн курдук эбиттэр” диэбитигэр, аны аргыһа: “Суох, ийэлэрин курдуктар, кийииппит – саха”, – диэн эмиэ соһутта. Хап-сабар, кийи-итин, номоҕон дүүһүннээх эдэр дыахтар, хаартыскатын ылан көрдөрдө. (Пааспарыгар бата-раары, бары соботохтуу түспүт мэтириэттэрин илдэ сылдьар эбит).

Нелли Бонхвановна салгыы дьыэ кэргэнин туһунан, оттон устунан олобун аргыһынын хайдах билсибиттэрин, холбоспуттарын сэхэргээн барда.

Нелли Германнын эдэркээн саастарыгар устудьуннуу сылдьан билсибиттэр. Инньэ бастакы курустан.

– Бастакы көрүүттэн таптал баар дири буоллахтарына – дьэ ол Герман биһикки туспутунан диэххэ сөп, – диэн саҥалаата Нелли Бонхвановна. – Бэйэ бэйэбитин көрөөт даҕаны, сөбүлээбиппит. Билигин санаатахха, киһи “аналым бу сылдьар” диэн, дынгэ, тайаар эбит... Иккиэн тух да ааттаах актыбыыс этибит – хомсомуоллар буоллахпыт. Тух баар тэрээһингэ барытыгар – инники күөһүгэ. Эдэрбэр ыллырым да, үгкүүлүүрүм да. Имигэс бөҕө этим, оччолорго акробатика муодата кэлэ сылдьыбыта, онон эмиэ үлүһүйэн дыарыктанарым. Ону таһынан университет хомсомуолун тэрээһиннэригэр көбүлээччинэн, тэрийээччинэн диэбиккэ дылы сылдьарым. Иккиэн тус-туһунан факультет дьонно, Германнын дьэ оннук билсэн, алтыһан, добордоспуппуг. Оччотообу ыччат сиэринэн, иллэн кэммитигэр Нуучча тыйа-атыгар, киинэҕэ, катокка бииргэ сылдьарбыт.

Биирдэ үһүс кууруска үөрэнэ сылдьан, саас хайыһар деса-ныгар баран, онно чугастык билсибиппит. Ол өртөн бэлэм-

нэммит сырыыбыт мин туспар хара ааныттан табыллыбатаҕа: анаан ылыммыт, сыаналаах хайыһарым тостон хаалбыта, аны бэйэм ылдыһан хаалбытым. Сатаан саңгарбат гына күөмэйим хам ылбыта, кыраадыһым тахсан, арай соһуччу суорбан-тэллэх киһитэ буолан хааллым. Оо, онно Герман барахсан олус да долгуйбута, кыһаммыта-мүһөммүтэ, сүүрбүтэ-көппүтэ! Дынг хайдаһын онно биллэбим дии – хайдахтаах даҕаны балаһыаньаҕа бырахпат эрэллээх эр киһи буоларын. Бөлөхпүт маршрутунан салгыы барбытын кэннэ, аттыбар добор буолаары хаалбыта.

Биһиги тапталбыт олус ыраас, күөстээх ийиэти этэ, биир эмит күн көрсүбэтэхпитинэ, тэһийбэппит – оннук суохтаһарбыт.

Төрдүс куурус кэнниттэн сайын икки ыйга тутар этэрэ-эккэ кый ыраах – Олүөхүмэҕэ тутууга үлэлээбиппит. Дьикти айылҕалаах көрүөхтэн кэрэ сир! Арамаантыка! Олус даҕаны үчүгэйдик сылдьыбыппыт! Үөрүү үрдүгэр үөрүү диэбиккэ дылы, аны харчы бөҕөнү өлөрдүбүт – куруук тийиммэт-түгэммэт устудьун дьон арай биирдэ байа түстүбүт. Билигин чуолкайын эпэлэппин гынан баран, устудьун кулгааҕар батан кирибэт улахан суума этэ. Өссө аһаарын “Сэбиэскэй эйэ пуондата” диэнгэ ыыттыбыт. Барахсаттар – урукку ыччат – өс кирибэхпит бөҕө!...

Күһүн кэлэн баран, Германиям “холбоһуоха” диэн тыл көтөхтө. Мин, испэр ону эрэ кэтэһэ сылдьар киһи, үһүнү толкуйдуу барбакка, үөрүүнэн сөбүлэстим, дьол кустугар куустардым! Ол сааха, тутар этэрээттэн саңардыы кэлбит кэммитигэр, улахан урууну бэйэбит даҕаны тэрийэр үптээх этибит.

Ол эрэри барыта талбыт курдук судургу, ааны арыһар курдук чэпчэки буолбатын олох барахсан онно аан бастакытын биллэрбитэ... Дьэ туран биһиги кэскил тэринээри, ыал буолан эрэритин, долгуйа-долгуйа, бастакынан төрөппүттэритигэр этибит. Уонна... иккиэн күүппэтэх улахан охсуубутун ылыбыт – мин ийэлээх аҕам даҕаны, кини төрөппүттэрэ даҕаны атыыр akkaас биллэрдилэр! Санаан көр – икки өттүттэн!

Аҕам Бон-хван обуруотчут этэ. Сайсары күөл аттыгар дьы-элээхпит, сайын тэлгэһэбитигэр нэһиилэ киһи хаамар ыллык суол эрэ хаалара, уоннаабыта барыта күп-күөх – хортуппуйтан саҥалаан, үүнээйи арааһа буола-ра, бэл табаҕы кытта олордоро. Хайыаххыный, кыһалҕа буоллаҕа – төрөппүттэрит барахсаттар улахан дьыэ кэргэни иитээри-аһатаары түбүк үөһэ түбүк бөҕө буолаахтыллар. Обуруоппут аһын атылыырбыт, ол табах-пытын эмиэ. Билигин даҕаны харахпын симтэппинэ, тахсан эрэр күн сарыалыгар аҕам уула-ах тэлиэскэни ол синньигэс ыл-лыгынан анһан, тэпилиссэлэ-рин диэки баран иһэрэ көстөр... Ону таһынан оҕонньор кистээн дьону отунан-маһынан эмтиирэ, түөннүүрэ, хаанныра. Сатаа-бата диэн суоҕа. Дьон истиһэ-истиһэ кэлэллэрэ. Дынгэ, кини-ни батан, эмчит буоллабым ...

Биһигини, биэс кыһын уонна икки уолун, кытаанахтык тутара, бары кырабытыттан үлэҕэ эрил-лэн улааппыппыт. Сайынгы сар-сыарда минньигэс бэйэлээхтик утуйа сыттаахпытна, алта аһаар чааска ойуган туруортуура, ити кэмгэ бэйэтэ обуруотугар тах-сыбыта ырааппыт буолара. Аҕабытын утары көрбөт этибит. Кини, сэрйи инниттэн Алдангга оҕо дьыэтигэр кыһалҕа бөҕөнөн улааппыт киһи, “дьыэ кэргэн”, “оҕо” диэн өйдөбүллэри үрдүктүк тутара, ол эрэри кими даҕаны атаахтатан тараннаппатаҕа. Кытаанаҕа киридэбинэ, дьэ тый-ыс буолара.

Дьэ ол улаханлык убаастыыр, толлор даҕаны диэххэ сөп, аҕам Герман туһунан истиэн даҕаны баҕарбата. (Кэлин, кырдыабас билиммитинэн, “улахан кыһыым туора омука табыстабына, ачыгыйдарым эдьийдэрин батыһан эмиэ бары араас ому-улаттарыгар тахсыахтара” диэн дьаархаммыт быһыта үһү. Аҕам кэлин, анараа дойдуга аттанары-гар, мин илиибэр олох быстаары-сытан, нэһиилэ сибигинэйэн: “Бырастыы гын, кыысчааным...” – диэбитэ).

Оттон Германиям куорат кы-ахтаах ыалын соботох оҕото буоллаҕа: төрөппүттэрэ күнгэ көрбүт мааны уолларын холоон-ноох добор ханнык эрэ кэли, үөрэҕэ суох, онуоха эбии ыы-кырбас оҕолоох кэриэи оҕонньор кыһа буолуобун баҕарбатахтара чуолкай...

Хантан сэрэиэхпитий, ити Дьылба биһиги тапталбытыгар бастакы эрэ тургутууга буола-рын?!

Ол да буоллар, Герман биһикки кистээн көрсөр этибит, сибээспитин быспатахпыт.

Эһиилигэр кини үөрэбин бүтэрэн, промышленнай оройуонгга ананан барбыта. Оччолорго суотабай энгин диэн суох буолаахтаатаҕа, суругу-нан эрэ сибээстэһэрбит. Наһаа ахтыһарбыт, куоракка хам-түм кэллэбинэ эрэ, көрсөбүт.

Икки сылын бэйэм ыраах хоту улууска ананан үлэлии бар-бытым. Диплом ыларбар, Герман анаан уопускаатыгар кэлбитэ эрэри, мин министриэстибэт-тэн хоту барарга номнуо направ-лениебын тутан олоһорум. Уонна ол тухары төрөппүттэрит санаа-лара уларытбатаҕа... Саҥа сиргэ күһүөрү тийээн баран, саңардыы ыарахан буолбуппун билбитим. Ол эрэри үөрүүм уһаабатаҕа – сотору оҕо систыганнаах ыарыытыгар – краснухаҕа хап-тарбытым. Хат дыахтарга ол ыарыы куһаҕан дьайыылааһын биллэр... Таптыыр киһиттэн баҕалаах, күүтүүлээх оҕону суох оноруу эдэркээн киһиэхэ наһаа улахан охсуу... Ытаан да, көрдөһөн да киһи көннөрбөт быһыта-майгыта этэ. Өһөспөр, дьоммор даҕаны, Германгга даҕаны эппэтэбим... Аны атты-бар биир да билэр киһим суоҕа... Ити тургутуулаах ыар түбөлтэ

кэнниттэн өр кэмгэ дейбүт киһи курдук сылдьыбытым – кимиэхэ да наадыбат, тугу да аахайбат буолбутум.

Сыйа Германы тэитэр санаа кирибитэ, кини истинг, сылаас суруктарыгар хардарбат буолбутум. Икки сыллаах уопу-скабар дьүөгэбинин Болгарияга баран сынньаммытым. Оттон тапталлаабым суруйарын курдук суруйа тураахтаабыта...

Дуоҕабарбын толорон, то-лору үлэлээн, уопутуран баран, Дьокуускайбар төһөн кэлби-тим. Көтөн кэлэр эрийсэбин хантан билбитэ буолла, арай ... Германиям порка көрсө кирибит этэ. Тапталлаахпын соһуччу көрөн баран, хайдахтаах курдук ахтыбыппын онно эрэ билби-тим! Дьон көрөр да диэн, са-таан туттуммакка, маккырачы ытыахпар диэри. Кини эмиэ кыйан саңгарбат буолуор диэри долгуйбут этэ, хараһын уутун сотторо. Сол курдук, аны ханнык даҕаны күүс араарбатыныы, ыга куустаспутунан турбуппуг... Билигин даҕаны, санаатахпына, долгуйабын (Нелли Бонхвановна былатыаҕын ылан, хараһын уутун сотунна). Ол онно туран, Герман – кини эрэ – аналым буоларын дьэңкэтик өйдөөбүтүм. Үс сүл тэһиэ сылдьыбыт дьон таптал-быт уота өссө күүдэпчилэнэн тахсыбыта. “Дьоммут тух да диэтиннэр – холбоһобут” диэн тылбытын бэрсиппит, өрүү бииргэ эрэ буоллахпытна са-танарбытын өйдөөбүппүт.

Кини номнуо Дьокуу-скай куораттаабы хомсому-ол тэрилтэтигэр сэкирэтээ-ринэн үлэлээн эрэрэ, барахсан сулуумах сылдьаахтаабыт этэ... Иккиэн отучабытыгар диэри үлэнэн эрэ үлүһүйэн, хайабыт даҕаны тус олохпу-тун онгостумматахпытна, хайа мунгун, төрөппүттэрит даҕаны көрдөхтөрө, өйдөөхтөрө. Биһиги тапталбыт дынгнээбин, бэриниһээбин дьэ итэһэйэн, аны икки өттүттэн холбуур аакка барбытара.

Кэргэмминин дьоллоохтук олорон кэллибит, бэйэ-бэйэби-тин харыстаһан, көмөлөсүһэн. Биир көрүүттэн, биир тыл аһаарыттан өйдөһөр иллээх бөҕө этибит. Кырдыгы хайдах баарынан эттэхпинэ, төттөрүтүн, бу кэнники сааһыран, өйдөспөт түгүннэрибит тахсаллар. Нэ-нэ, олохо оннук эмиэ баар буолар эбит...

Танара биир уолчааны ана-ата. Ол иһин Айбыкка махталым мунура суох, букатын даҕаны мэл-титэн сөп этэ... Үс сиэнээхпит, кийииппит хата бэртээхэй кыыс түбэспит. Биһиги, сүрэхпитигэр баастаах дьон, оҕобут доборун ытыспытыгар түһэрэн ылбыппыт, хара маннайгыттан чугастык ылыммыппыт, кыыс оҕото суох дьон билигин бэйэбит кыыспыт курдук саныыбыт.

...Төрөппүттэрит хара маннайгыттан былаҕастабыы гыммытара буоллар, ыччаппыт да элбэх, дьоллоох кэммит да уһун буолуо эбитэ буолуо ...

... Онон, Настя, оҕонг кэми-гэр ыал буолан эрэрбиттэн үөр эрэ. Сымнабас майгылаах үтө киһиэхэ түбэспит буоллабына – ол буоллаҕа дии кыыс дь-оло! Хайдах эр киһиэхэ, ай-макка түбэһэригэр кыыс оҕо барахсан дьылбата, дьоло, бэл дорубуйата кытта тутулуктаах дии... Уонна сүүһүнэн, суох, тыһыынчанан билэр ыччатыт-тан оҕобут хараһынан хайбаан, сүрбүһүнэн талбыт тапталлааһын, эһиги – төрөппүттэр сыана-лыыргыт, харыстабыллаахтык сыһааннаргыт ордуқ.

Олус туорайдастааха, охсууга кэнээри ыччака буоларын олох барахсан бэйэтэ көрдөрөр, – диэн Нелли Бонхвановна үөһэ тыынна.

Людмила
БАИШЕВА-ФЕДОРОВА

ҮНЖҮҮ тангаралаах Римма ТАТАРИНОВА

Ааспыт өрөбүлгэ, муус устар 28 күнүгэр, Намга култуура уонна духуобунай сайдыыга дыбарыаһыгар **ҮНЖҮҮ** мунутуур чыпчаалын чабылхай, дьоро киэһэтэ буолан ааста. Сааланы толору көрөөччү мустубутун көрдөххө, намнар үнжүү ускуустубатын сүрдээбин сэнээрэллэр, сыаналыыллар эбит.

Үнжүүнү таптааччылары биир түһүлгэс ким түмэ тарта? Бу – Нам П.П. Ядрихинский-Бөдьеэлэ аатынан Олонхо дьиэтигэр үнжүү кэлэктиибин **балет-мейстера Римма ТАТАРИНОВА**. Кини Намга тарбахха баттанар соботох үнжүү туруорааччы диэн сыана быстахпына – сыыспаппын.

Санаан көрүн! Үнжүү кэрэ эйгэтигэр 200-тэн тахса киһини биир киһи, биир үнжүүһүт түмэ тардан дыарыктырын?! Собоотох киһи холугар сөбүмэр үлэ буолбатах дуо! Ырыаһыт бэйэтэ ыллаан кэнсиэрин онгоруон сөп. Оттон элбэх киһини дыарыктаан, үнжүү кэрэтигэр тэрийэр мээһэбэ бэриллибэт талаан, дьобур, тулуур! Бу дьоро киэһэбэ уһууаан кырачаан оболоруттан сабалаан, элбэх оболоох ыал далбар хотуттарыгар тийиэ кытыннылар. Эр дьон да хаалсыбатылар.

Римма Татаринова барыта 7 үнжүү бөлөбүн тэрийэн дыарыктыыр. Ол курдук, “Үргэл” кэлэктиибэ 4 бөлөххө арахан дьяныардахтык дыарыктанар. Араас идэлээх эдэр кыргыттары мунньан, “Ай-Ледис” үнжүү кэлэктиибин тэрийэн, 3-с сылларын утумнаахтык дыарыктана, үнжүү эйгэтин баһылыы сылдыллар. Былырыннгыттан уһууаан уонна 1-кы кылаас кыргыттарыгар гимнастика бөлөбүн арийан, оболору имигэс, эт-хаан өттүнэн сайдыылаах буолалларыгар дыарыктыыр. Быйыл саҥа “Амаан” үнжүү кэлэктиибин тэрийдэ.

Онон билигин уопсайа 174 оҕо, 32 улахан киһи (уопсайа 206) Римма Татаринова салайар үнжүүтүн дыарыгар сылдыллар.

Үнжүү – оҕо сааһым ыра санаата, олоххо булбут үөрүүм

– **Римма, бэйэбин билиһиннэриэн дуо?**

– Күн сириҥ көрбүт сириҥ – Нам улуунун – Түбэ нэһилиэгэ. Түөрт кыыстаах **Александр** уонна **Парасковья Бурнашевтар** дьиэ кэргэнтэ үһүс кыыс обонон төрөөбүтүм. Оччолорго аҕам – оскуола дириэктэрэ, ийэм уһууаанга иитээччи этилэр. Дьоллоох оҕо сааһым кэрэ айылгалаах, ыраас уулаах өрүстээх, чэбдик салгыннаах, өлгөм үүнүүлээх, сир астаах дойдуга ааспыта. 3-с кылааска үөрэнэ киирэр сылбар ийэм төрөөбүт дойдутугар, Хамабатта нэһилиэгэр, көһөн кэлбиппит.

Кэлбит сылбар ийэм муусука оскуолатыгар, хореография кылааһыгар киллэрибэтэ. Онон, идэбин таларбар суолбун арийбыт уһууааччы, **СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ Л.А. Андросова** буолар. Оскуолабын бүтэриэхпэр диэри “Радуга” үнжүү ансамблыгар спортивнай-бальнай үнжүүнэн дыарыктаммытым. Гоша Васильев диэн уоллуун пааранан үнжүүлээн, өрөспүүбүлүкэ элбэх турнирларга призёр, чөмпүйүн аатын сүкпүппүт.

Ансаамбылынан Санкт-Петербург, Финляндия, Лапландия дойдуларынан сылдыбыппытын умнубаппын.

– **Ханна үөрэнэн туох идэлээххиний?**

– Оскуолабын 2005 сыллаахха бүтэрэн, култуура уонна ускуустуба колледжыгар үөрэнэ киирбитим, инники идэбэр уһуйуллан барбытым. Үөрэнэр сылларбар “Өркөн” ансамбылга үнжүүлээбитим. 2008 сыллаахха үөрэхпин бүтэрэн, Мэнгэ Хангалас Төһүлүтүгэр, муусука оскуолатыгар, 20-лээх эрэ кыыс айар үлэбин сабалаабытым. Кэлин ХИФУ-га үөрэнэн, культуролог идэтин ылбытым.

– **Хас биридди киһи кыра эрдэбиттэн ыра санаалаах буолар.**

– Оҕо эрдэхпиттэн айан үнжүүлүүр идэлээбим. Ийэбэр араас танас тиктэрэн, дьилээхтэрбэр кэнсиэр көрдөрөрүм. Ардыгар “таһымматыгыт” диэн хомолто эмиэ баар буолара. Оҕо эрдэхпиттэн үнжүүһүт буолар ыра санаам туолбуттун астынабын.

– **15 сыллаах айар киэһэн үрдүк таһымга ааста. Үлээбэит кэмнэ устата обону, ыччаты үнжүү кэрэ эйгэтигэр сиэтэн киллэрдэбин.**

– Элбэх оҕо иитиллэн табыста. Номнуо үлэһит буоллулар. Олортон үөрөппүт 7 оҕом үнжүү идэтин талан, үлэлии-хамсыы сылдылалара, миэхэ – үлээбэит үлэм үтүө түмүгэ.

– **Үнжүүнү туруорааччы 100-нэн киһини үнжүү хамсанытыгар үөрэтэр. Бу элбэх сыраттан-сылбаттан тахсара биллэр.**

– Арааһы тэрийэрбин, кэнсиэр туруорарбын ис сүрэхпиттэн астынабын. Отой ыарыраппаппын. Бириэмэ уонна баалаах үнжүүһүттэр, кыттааччылар баар буоллулар да – бүттэ. Уустуга хас биридди үнжүү уобараһын арийан, танас-сап тиктэриитигэр уонна үпкэ-харчыга көрсөбүн. Түгэни туһанан, бу сылга танас тиктэрэрибитигэр, матырыйаал ыларбытыгар көмө буолбут **Ленскэй нэһилиэгин дьаһалтатын баһылыга П.Г. Сокольниковка уонна Олонхо дьиэтин дириэктэрэ В.В. Колпашикова** махталбын тиэрдэбин.

– **Үнжүүгүн барытын бэйэн туруорабын дуо?**

– Бэйэм айабын, туруорабын, үөрэтэбин.

Хас биридди туруорааччы бэйэтэ туспа суоллаах, көрүүлээх-истиилээх буолуохтаах.

– **Үнжүүлүүрүн таһынан өссө ыллыгыҥ. Ырыаны, үнжүүнү тэгинэн тутуохха диэтэххэ, уустук собус буолуохтаах.**

– Төрүттэрбэр ырыаһыттар бааллар. Ийэм, аҕам иккиэн ыллыыллар. Кыра эрдэхпиттэн үнжүү, успуорт көрүнгэр охтоммун, ырыанан үлүһүйбэтэбим, дыарыктамматабым. Кэнники кыралаан үнжүүлэрбин кизгэтээри эрэ ыллыбын. Таптааллаах **кэргэним Иннокентий Татаринов**, ырыа куттаах, идэлээх буолан, бу кэнсиэрбэр кини айбыт матыыбыгар бииргэ ыллаатыбыт.

– **Таҥаскыт-сапкыт үчүгэйэ бэрт, эскийин барытын бэйэн толкуйдуугун дуу?**

– Үнжүү уобараһын арийарын курдук, таҥас эскийин бэйэм толкуйдуубун. Норуот үнжүүлэригэр интэриниэт ситимиттэн көстүүмнэри көрөн, үөрэтэн, онтон уруһуйдаан таһаарабын. Элбэх иистэнньэн төрөппүттэрдээхпин, дьүөгэлэрдээхпин. Онон абыранабын. Хас биридиллэригэр олус махтанабын.

– **Илинги үнжүүлэртэн сабалаан, аныгы үнжүүгэ тийэ туруорабын.**

– Үнжүү идэһиттэ күннээҕи олохтуттан, араас санааттан киирээччи. Ол курдук, былырын убайым Николай Романов (Ронин) олохтон барбытыгар утуйар уум көтөн, санааба баттатан, кэнсиэрбэр туруорбут “Санаа күүһэ” үнжүүнү айбытым. Кэнсиэрим аһыллытыгар мифология Фениксэ буолан кириим эмиз туспа суолталаах. Кыра эрдэхпиттэн сыанаба мэлдьи үнжүүлүү сылдыбыт киһи, 30 сааспар ыал буолан, утуу-субуу 2 ытарба кыргыттарбын оболонон, тохтуу сылдьан бараммын, 7 сыл кэнниттэн сыанаба тахсыым буолар. 6 уонна 4 саастаах кырачаан кыргыттарбыт – Нам 6-с №-дээх “Кыталык” уһууаан иитиллээчилэрэ.

– **5 сыл буола-буола айар кизэбин онгоруон дуу?**

– Оннук. Биэс сыл буола-буола кэнсиэр тэрийэйбин. Сылаата суох. Биэс сыл уһун дии. Ол бириэмэбэ элбэх саҥа үнжүү айылларын түмүгэр бэлэм кэнсиэр тахсан кэлэр. Үнжүүнэн дыарыктаһын, кэрэбэ тардыһын. Үнжүү элбэххэ угуйар, сырдыкка ыралыыр, ускуустуба биир чыпчаал көрүнгэ буолар.

*Кэскиллээххэ уһуйар кэрэмэс киһи,
Үйэлээххэ үөрэтэр үтүө аргыс,
Сырдыкка эрэ угуйар
эйбэс салайааччы
Санааны кынаттыыр,
үрдүккэ көтүтэр!
Бу тыллар бүгүн киэһэ Римма
Татариновага ананнылар.*

**Үнжүүнү-ырыаны
ситимни тутан...**

Римма Александровна үнжүүһүт эрэ буолбакка, курустаал таастыы ыраас, лыҥкынас куоластаабын айар киэһэтигэр сылдыбыт көрөөччүлэр истэн сөхтүлэр-махтайдылар. Мин ордук, “Маруся, раз, два, три” уонна узбек омук киэн туттар “Ялла” ансамбыл репертуарыттан “Чай-хана” диэн ырыалары ыллыы-ыллыы үнжүүлээбитин астына, манньыйа, таптыы көрдүм. “Талааннаах киһи барытыгар талааннаах” диэн маньыгы этэн эрдэхтэрэ. Сэбиэскэй сабана биир Сойуус өрөспүүбүлүкэтэ буолан олохтоо дойдуну грузинныы, кыргыстыы, узбектыы үнжүүлэрин туруорбута кэнсиэр таһымын үрдэттэ, көрөөччүнү сэргэхситтэ. Кини туруорар үнжүүлэрэ туспа эйгэлээхтэрин, куйаары кытта ситимнээхтэрин бэлиэтигин.

АБДь-га баран олохтон туораабыт убайа **Николай Романов (Ронин)** сырдык кэриэтигэр анаан туруорбут “Санаа күүһэ” үнжүүнэн дьүһүйүүтүн харах уута суох кы-

айан көрбөккүн. Оннук киһи дууһатын кылын таарыйан киирэр көстүү. Аны кэнсиэр биир дыкти түгэнэ **“Энсиэли Хотуттара”** ансамбыл “Өлбөт-сүппэт полка хаамар” диэн патриоттуу ырыата буолла. 8 далбар хотун гитаралаах тахсан ыллаабыттара мин туспар “арыйы” буолла. Биирдэ эмэ бачча элбэх кэрэ аҥаар гитаранан ыллыылларын көрбүккүт дуо? Суох буолуо ээ... Онтоо-оон, “Ыйдаҥалаах киэһэбэ” ырыаба уйдаран сааскы сылаас күннэргэ “арамаантыкалаабыт” ыччат, бука, элбэбэ буолуо. Бу түгэнтэ ойон туран үнжүүлүүх баҕа санаа ойбоско анньыалаан, сүгүн олордубатаба да буоллар... Дьэ, ити курдук биир өттүнэн, ааспыт кэмнэри са-натар “ностальжи” кэнсиэрэ буолла диэн тоһоболоон бэлиэтиэххэ наада.

Үнжүү абыланнаах киэһэтиттэн сабыллан тахсыбыт санаалар...

Үнжүүгэ кыттыбыт ыал ийэлэрэ элбэхтэрин сэнээрэ, хайгыы көрдүм. Олох идэлээх дьон курдук үнжүүлүүллэр, быһыы-таһаа да мааны, бары муода сурунаалыттан түспүт курдук кэрэлэр, кырасыбайдар, уурбут-түппүт курдук чочуонайдар. Бука, үксүлэрэ кэриэтэ атын эйгэбэ үлэлиир дьон буолалларын сэрэйэбин.

Римма үнжүү эрэ туруорааччы буолбатах эбит. Кини араас хабааннаах куонкурустары, бырайыактары **“Мисс Энсиэли”, “Мистер Энсиэли”, “Супер Бабушка”, “Снегурочка”, “Сааскылаана Куо”** курдук күрэхтэри тэрийэн ытар эбит. Кэнсиэр кэмигэр кырачаан үнжүүһүттэр ааспыт үйэ 60-с, 70-с сылларыгар аҕам саастаах көлүөнэ сөбүлээн үнжүүлээбит “Твист” үнжүүнү эдэр саастарын санатан, үнжүүлээн кулахаачы-быттара көрөөччүнү уйадытта, маньытта. Бары даҕаны оччотообу дьоллоох, эдэр сааспытын санаан аастахпыт буолуо.

**Ол эрэри... тус көрүүбүн
тистэхпинэ...**

Хас биридди көрөөччү, өтөрүнэн буолбатах үнжүү кырдалыгар ааспыт кэм ырыаларын тэнтэ ыллаһан, үнжүүлэһэн “адреналин” бөбөтүн ыллыбыт. Улуус таһымнан эбэрдэ, махтал тыллара этилиннэ. Ол эрэри бири өйүм-санаам син биир ылыммата. 15 сыл – айар-тутар киһиэхэ сыралаах үлэ түмүгэ. Ол “ситэри сыаналаммата дуу” диэн бэйэм санаабын син биир эттэхпинэ сатанар курдук.

Бары даҕаны билэ-истэ сылдыабыт – 5, 10, ардыгар аҕыйах даҕаны сыл биир хайысхаба үлэлээбит дьон өрөспүүбүлүкэ таһымнаах “туйгун”, “үтүөлээх” араас аакка-суолга, улахан илистийтэ суох үлэ түмүгэр тиксэллэрин! Оттон 200-тэн тахса оҕону, ыччаты, аҕам саастаахтары үнжүү уустук эйгэтигэр хамсатан-имсэтэн, тиригинэрэн-хорутуннанан үнжүүлэтэр, улууска биллэр-көстөр үлэлээх үнжүү туруорааччы үлэтэ ситэри сыаналамматаба толкуйга түһэрдэ. Киһи үлэтэ-хамнаһа кэмигэр сыаналаныахтаах, оччобуна эрэ өссө көбүлүүр күүс буолан, айар аартыга хоннохтоохтук аһыллыахтааба эбитэ буолуо. Ускуустуба, култуура дьонно күнүстэри-түүннэри дьиэни-уоту ырааҥан туран үлэлииллэрин, билэн-көрөн кэллэхпит.

*Чэчирии сайыннын үнжүү
ускуустубата*

*Чэлгийэр күүх сирэмгэ!
Талааннары кынаттаатын,
Талыы-талба ситиһиилэргэ көтүтэ!*

**Тэрээһингэ
сырытта, сырдатта
Саргылаана
БАГЫНАНОВА,
Дьокуускай –
Нам – Дьокуускай.**

Ыраас чэппиэр

Христианныы итэбэллээхтэр Ыраас чэппиэр (сорохтор “чэбэр чэппиэр” дииллэр) диэн ааттыыр бэлиэ бырааһынньыктарын билэргит, саатар, кулгааххыт уһугунан да истэн аһарбыккыт буолуо. Оттон ити күн ис хоһоонун, тобо итинник ааттаммытын билэбит дуу?

Тыл хамыыһыйата сотору-таабыта бигэргэппит нэдиэлэ (сэттиэлэ) чэппиэрин сахатытан ааттаабыт “чэбэр күнүгэр” бутуй-уман. Туох кистэлэй, бэйэм да ала-чуо чэппиэри итинник ааттаабыттарын истэн, христианныы итэбэлгэ сыһыаран, өйдөөбүтүм. Төһө да “абааһы-тангара суох” диэн үөрэтэр сэбиэскэй кэмнэ улааттарбын, “ыраас/чэбэр чэппиэр” диэни син удумабалаттарбын, толору ис хоһоонун билбэт этим.

Ыраас чэппиэр сылга биридэ – Пасха буолуо үс күн иннинэ – бэлиэтэнэр. Онон Пасха ханнык күнгэ түбэһэриттэн тутулуктанан, сыллата уларыар. Холобур, быйыл ыам ыйын 2 күнүгэр сөп түбэһэр. Оттон Пасха – ыам ыйын 5 күнүгэр. Оттон эһиил – Ыраас чэппиэр муус устар 17 күнүгэр буолар.

Бырааһынньык устуоруйатыттан

Бибилийэ үһүэйэнигэр сизгэнэр буоллаха, Иисус барах-саны кириэскэ тириэхтэрин үс күн иннинэ, кини апостолларын ыгыран, Кистэлэнтээх киэһэни тэрийбит (тайная вечеря). Христос үөрэбэ өрүү да “киһи олоххо сыһыа үөрэниэхтээх уонна чугас киһитин таптыахтаах” диэн иитэр-такайар. Ол да киэһэ кини – Быыһааччы (Спаситель) мустубут дьон атахтарын сууйан баран, кинилэрдийн тэнгэ үчүгэй бабайтык кыһыл арыгылаах килиэби үллэстэн сизэбит. Бибилийэбэ этиллэринэн, Иисус ити үөрэнээччилэрин кытта көрсүһүүтүгэр бэйэтин чугас дьонуттан ким эрэ кини-

ни таннарыабын туһунан эпит. “Ол аата, Тангара Иисус үөрэнээччитэ Иуда хара аны-ыны онгоруохтаабын эрдэттэн өтө көрбүт да, ол ким буоларын аатын чопчу ыйан эппэтэх” диэн буолар эбит. Хомойуох иһин, кырдьык, кини эппитин курдук буолбут. Чэппиэртэн бээтинсэ буолар түүнүгэр тапталлаах үөрэнээччитэ Иуда Иисусу 30 үрүң көмүс манньиат туһугар таннарбыт.

Бу иннинэ киниэхэ олус эрэллээх үөрэнээччи Быыһааччытын тобо уонна туох санааттан таннаран, итинник быһыыламмытын араас кэм чинчийэн көрөөччүлэрэ кыайан быһарбатахтара кэпсэнэр. Хас да сабаҕа баар эбит. Оттон мунгуу тарбаммыта «Иуда Иисусу учуутал быһыытынан ылыммат буолбутуттан сылтаан» диэн. Иккис сабаҕа – таннарыахсыт үөрэнээччи «Христос быһанар, бэйэтин ис кыабын көрдөрөр кыахтаах дуо?» диэн. Билиэн, бигэ санааланыан баҕарбытыттан диэн. Ону таһынан сорох устуоруктар “апостол итинник гынан Иерусалимга бастаанньаны олохтуурга суоттаммыт” дииллэрэ эмиз суруллар.

Ол да буоллар тангараны итэбэйээччилэр күн бүгүнүгэр диэри ити хобдох күнү анаан, суолталаан бэлиэтииллэр. Учуутал бэйэтэ өрүү үөрэтэрин курдук, Иисус Христосу суох гыммыт күн иннинэ, Ыраас чэппиэргэ, тугу барытын бырастыгы гынан туран, ыраастаныы кэнниттэн киһиэхэ саҕардыныы, ырааһырыы (обновление) барар диэн өйдөбүл

үөскээбит. Ону араастаан ылы-ныахха сөп.

Олобурбут үгэс

1. Ол кэмтэн ыла Ыраас чэппиэргэ православнай итэбэллээхтэр хайаан да уунан ыраастаналлар (ону “омовение” диэн ааттыыллар). Ыраас чэппиэри өссө “Улуу чэппиэр” диэн эмиз ааттыыллар (Великий четверг).

Ол гынан баран бу суунар, ыраастанар туому, үгүстэр саныылларын курдук, киэһэ буолбакка, чэппиэр сарсыарда эрдэ, күн тахса илигинэ онгоһуллуохтааба этиллэр. Онуоха сирэйи үрүң көмүс иһиккэ кутуллубут уунан сууналлар. Ол суох түгэнигэр, бэл, үрүң көмүс ньуосканан ууну баһан ыла-ыла, сирэйгэ куттан сууноохха, сайҕаныахха сөбө суруллар. Киһи сөбүөх, “бу манньи сууннахпытына, туох баар онгорбут аныыбыттан-харабыттан ыраастанабын” диэн итэбэйэллэрэ.

2. Ити курдук, бэйэлэрин эрэ суунан-соттон баран, бүтэн хаалбаттар. Хайаан да дьыэлэрин кылбаччы анһан сууйаллар-соттолор, быыллыыллар, түннүгү-үөлэни, туох баар мунугу тугу да хаалларбакка кичэйэн ыраастыыллар эбит. Тобо диэтэххэ, дьыбэ-уокка мустубут кири, быылы кытта туох баар куһаҕан, быртаах барыта ыраастанар, суох онгоһуллар диэн өйдүүлэрэ.

3. Ону тэнэ Чыыстай чэппиэргэ баар харчыларын барытын мунһан, төһө баарынан хос-хос ааһан көрөр үгэс олохсуйбут. Саатар, биридэ эрэ да буолбатах, күнгэ үстэ төхтүрүйэн аабыахтаахтар: күн тахса илигинэ, күн ортото уонна күн кирибитин кэннэ. Очотугар ол харчы баайы-дуолу тардар диэн саныыллара.

4. Чыыстай чэппиэр тутуах үгэһэ – Пасха кулиһын бэлэмэ уонна сымыыты кырааскалааһын. Кулич тиэстэтин чэппиэр сарсыарда эрдэттэн таһаара уу-раллара, киэһэтигэр, мэлииппэ ааһан баран, дьэ, астыыллара. Кулич төһө табыллан тахсыбытыттан, үллүбүтүттэн бу сыл хайдах аһара тутулуктаах дии саныыллара. Өскөтүн кулич бэркэ табыллан, олус үчүгэйдик үллэн бустабына, бу сыл дьолу уонна барытыгар табыллыыны күүтэллэрэ. Оттон сатаан тахсымына, хаппыт, курсуйбут тэнэ буоллабына, “ол – ыарыыга уонна дьадайыыга” диэн өйдүүлэрэ.

Сиэр

Ким эрэ куһаҕан харабын көрүүтүн (порча) ыраастанар туһугар сарсыарда эрдэ тура тэбинээт, күн тахсыан иннинэ истэригэр бөмөннэн: «смываю то, что на меня напустили, то, чем душа и тело мается, все Чистым Четвергом снимается» диэн ботугуруу-ботугуруу, уунан сууналлар.

Өскөтүн дьыбэ эргэ барар саастаах эрэри, ойох тахса илик кыыс баар буоллабына, дьэни-уоту сууйа-сото сылдьан: «как светел и красен Чистый Четверг, так и я для всех буду прекрасной» диэтэххэ үһү.

Дьыэ кэргэнгэ сотору-сотору кыһырысы, айдаарсыы тахсар түгэнигэр килиэп үрдүгэр тууһу табыгыната-табыгыната: «солю, солю, посыпаю, счастье и покой в дом возвращаю» ди-иллэр эбит.

Бу Ыраас чэппиэргэ туус си-бэтиэй суолталанаарын бэлиэтэ-эбиттэр. Кыра мөһөөччүккэ туус

куттан баран, сыл устата уура сылдьаллара. Чуолаан Ыраас чэппиэр күн угуллубут туус эмти-ир күүстээх диэн итэбэйэллэрэ.

Бу күнү араас дойдуга хайдах бэлиэтииллэрэ

Ыраас чэппиэри үгүс дой-дуга араастык бэлиэтииллэр эбит. Холобур, Испанияҕа итэбэл сэлэлээн хаамыыта буолар. Ордук маассабай-дык Севилья диэн куоракка тахсаллар үһү. Араас сиртэн паломниктар кэлэн, Иисус Христос үтүө аатын санаан-ахтан, сүгүрүйэн ааһаллар эбит.

Оттон Францияҕа Лурд ку-оракка сөбүлээн түмсэллэр. Эмиэ араас сиртэн тангара итэбэллээхтэрэ түмсэн, уулуссаҕа бэйэ-бэйэлэрин атахтарын сууйаллара суруллар.

Италия дьахталлара мидияттан – миин, розма-риннаах, изюмнаах килиэп буһаран баран, ыалдьыттарын күндүлүүлэрэ этили-либт.

Грецияҕа «цуреки» диэн төрүт килиэптэрин астыыл-лар, көтөр сымыытын кыра-аскалыыллар.

Финнэр Ыраас чэппиэргэ “пасха куобаҕа” диэни аста-наллара. Куобах кинилэргэ баай үүнүү уонна саас кэли-тин бэлиэтэ үһү.

Арасыйыҕа уон-на АХШ-ка пасха кулиһын буһараллар, сымыыт кыра-аскалыыллар, кизгэтэллэр.

Мексикаҕа маассабай күүлэй тэриллэр, өрөбүл күн сөлүүт ыталлар, мас-караат көстүүмүн онгостон кэтэллэр.

Дьэ, ити курдук, бэрт дьикти күнү бырааһынньык быһыытынан ылынан, араа-стык бэлиэтииллэр, суолта-лыыллар эбит.

Куйаар ситимиттэн тылбаас.

Саха итэбэлин кылгас өйдөбүллэрэ

Итэбэл киһиэхэ улахан көмөлөөх күүс буолар. Онгоһуутун быһыытынан, киһи төрүт омугун итэбэлин ордук диригник ылынар кыахтаах. Итэбэлэ суох киһи сатаан олохтобот. Оттон норуот, итэбэлин сүтэрдэбинэ, симэлийэн барар.

Саха итэбэлинэн, Үрдүк халлаанга олохтоох, үүт таас олохтоох, үүс киис тириитэ өллүргэлээх, үрдүк нуоҕай бэргэлээх Үрүң Аар Тойон үс дойдуну айбыт.

Күлэр күөх салгыннаах, үрүң илгэ үктэллээх, үкэр куйаас тыыннаах Үөһэ дойду илин өттүгэр Айыылар бааллар.

Ойон тахсар күннээх алаҕаркаан-тэтгэргээн Орто дойдуга арҕаһыттан тэһиннээх, көхсүттэн көнтөстөөх киһи аймах уһуур-тэнийэр, олох олохтор.

Силлиэ түспүт, холорук ытыллыбыт, барбатах балык миинин курдук борук-сорук халлааннаах, буспатах мунду миинин курдук борук-сорук Аллараа дойдуга Арсан Дуолай баһылыктаах абааһылар күлүкчүһэллэр. Кинилэр халлаан собуруунгуну уонна арҕаа өттүгэр эмиз бааллар.

Үрдүкү Айыылар

Киһиэхэ ордук чугастара тобус Айыы халлааннарыттан бастааһыларга олохтоох Айыыһыт буолар. Кини аһыныгас санаалаах, сымнаҕас илиилээх, үөрүннээх майгылаах. Бу халлаан ис хоһооно киһи ыал быһыытынан кэскилин онгосторугар суолу ыйар. Айыыһыт дьон олоҕор тапталы саҕааччынан, оҕо кутун биэрээччинэн, оҕо кэлэрин

арангаччылааччынан биллэр. Айыыһыты хомоппут киһи ыал буолара табыллыа суобун, оҕото суох буолуон эбэтэр төрөппүт оҕото өнүгүү суобун сөбө. Онон хас биридди киһи, Айыыһыты улаханньык суолталаан, кинини хомоппот-хоргутуннарбат буола сатыыра.

Иэйэхсит эмиз биір чугас Айыы буолар. Кини киһиэхэ күнгэ түөрт уон түөрт моһолу этэнгэ аһарыгар көмөлөһөр, түөрт өттүттэн сылдьан харыстыыр эбит. Кини үтүө дьайыыта кэмигэр кэлбит абыраллаах санаа, сөптөөх хамсаныы, ким эрэ үтүө сүбэтэ буолан киһиэхэ биллэр эбит. Иэйэхситэ энгэрдэһэр киһи өлөн-охтон биэрбэт, толору онгоһуулаах буолар. Киһиэхэ сылаас-сымнаҕас сыһыаньыттан ураты Иэйэхсит өссө айыыларын харыстыыр, быһаҕы биэрэр диэн өбүгэлэрбит өйдүүлэрэ. Тулалыыр айылҕа төһөнөн киртийэр, кэхтэр да, соччонон киһи мөлтүүр. Айылҕаны кир-титэр, алдьатар туох да үтүөнү аҕалбатын, ону аһан сэттээгин саха былыргыттан билэр.

Дьөһөгөй – сылгы Айыыта. Кини Орто дойдуга сылгыны үөскэтэр уонна арангаччылыыр. “Айыылар саханы уонна сылгы-

ны Үөһэ дойдуттан Орто дой-дуга биір кэмгэ түһэрииттэрэ” диэн өйдөбүл баар. Сылгы миинэр мингэ, ас-тангас, ар-дыгар доҕор тэнэ буолара. Сатабыллаах туттуулаах, сыы-дам сырыылаах, сыыллыбат сындааһыннаах үлэхит үтүөтүн Дьөһөгөйдөөх киһи дииллэрэ.

Киһи дьону-сэргэни кытта ыкса алтыһан, кыабын холбо-

он олохтор. Онон олоҕо араас түмсүүлэр нөҕүө аһар. Ордук дьайыылаахтара – дьыэ кэргэн, омок быһыытынан уонна оло-рор судаарыстыба түмсүүлэрэ. Түмсэн олохтор дьон олоҕо туруктаах буоларыгар үчүгэй

баһылык баар буолуохтаах. Бы-лыргы итэбэлгэ **баһылыгы, тойон киһини төрдүс халлаанга олохтоох Хотой Айыыны кытта** сибээстииллэрэ. Бу халлаан киһиэхэ түмсэргэ дьулууру, ыарахантан чабылбат күүстээх санааланыыны, дьоннуун сатаан алтыһыы сүрүннэрин өйдөтөр, онно тиэрдэр сизри ингэрэр. Түмсүүнү тэрийэр киһи или тутар кыахтаах, элбэх билиилээх-көрүүлээх уон-на дьону сатаан өйдүүр буолуохтаах.

Саха итэбэлигэр бэһис халлаанга баар Улуу Суорун дьонго дьыэ уотун уонна идэни биэрэр Айыы быһыытынан биллэрэ. Үһүэйэнгэ сэхэргэ-нэринэн, кини быстаары гыммыт киһиэхэ суор буолан кэлэн, уот биэрэн тыыннаах хааларыгар көмөлөһөр. Ойуун эттэ-ниитэ эмиз Улуу Суоруну кытта сибээстээх.

Саха баа Аан Дьааһын – кырдьык, дьинг таңарата. Алтыс халлаанга олохтоох Аан Дьааһын Орто дойду кири-этин-чабылган түһэрэн ыраастыыр дииллэрэ. Та-стан кириэр киртэн хары-стыыр күрүөтэ бүтүн киһи туруга үчүгэй буолан кир-тийбэт. Кир муһунаҕына, киһи кыаба биллэ аччыыр, өйүн-санааты туруга мөлтүөн эбэтэр ыарыыга ылларыан сөп. Кэмтитэн кэмигэр ыраастана сылдьар ордук. Өбүгэлэрбит этин түспүт маһын уматан эбэтэр кытыаны, бобуруоскай уо.д.а. оттору, киһи буруолатан

киһини, дьыэни, тиэргэни, сири-уоту ыраастыыллара. Ити, атын-нык эттэххэ, арчылааһын дэнэр.

Былыр билигэ сыһыаннаах Билгэ Хаан, Танҕа Хаан уонна Дьылҕа Хаан диэн Айыылары араараллара. Кинилэр сэттис халлаанга бааллар. Киһи тула туох буола турарын, ол туохха тиэрдэрин билэ-көрө, өйдүү сатыыр. Тугу эмэ диригник билии этигэтири диэн буолар. Элбэх билиини илдьэ сылдьар дьон билгэһиттэр, дьылдьыттар, тойонньуттар, көрбүөччүлэр буолаллар.

Саха итэбэлинэн, киһи онгоһуутун уонна киһи ту-ругун Одун Хаан уонна Чугыс Хаан диэн Айыылар быһаараллар. Хас биридди киһи бэйэтэ онгоһуулаах уонна ыйаахтаах буолар дииллэрэ. Киһи туругар дьайар күүстэр ахсыс халлаанга кирибиттэр, туруктаах буолар суоллар ый-ыллыбыттар.

Үрүң Айыы диэн, саха өйдүүрүнэн, туох баар төрдүн барытын айбыт күүс. Бу сыр-дык күүс киһиэхэ үтүө өттүнэн дьайар. Аан дойду Үрүң Айыы алгыһынан тутуллан турар. Бы-лыргы дьон кинини киһи хараҕа кыайан көрбөт сырдык курдук өйдүүлэрэ. Күнү Үрүң Айыы харагынан ааҕаллара. Үрүң Айыы халлаана – итэбэл хал-лаана.

“Саха итэбэлин кылгас өйдөбүллэрэ” кинигэттэн Л.А. Фёдорова-Сабаана. – 48 сирэй.

Августина ФИЛИПОВА хартыыната.

Балаһаны Т.Захарова-ЛОҢУУРА бэлэмнээтэ.

Кылгас, халтанг	А.Вар-ламова хойуй-бута		...-сым курдук										
			Төрөппүт						Мас иһит			Бүтэник ... Николай II	Уулаах ...
	... сэлээппэ												
			Мурун билэр	Билгэ-лиир кэм					Сэмэн ийэтэ "Төлкө"	Чээлэй күөх		...-суол	
	...-туһах						...-таппат	Балык-тыыр тэрил	Тынгырах-таах көтөр				
	Элбэх ахсаан сыһыарыыта		Ойуун ...						Сырдык (ант.)		Айабын ... сылдыар		Өрүс
					...- сурабар						Кута-...		
...-кус	Дьобура суох		Элбэх сыллаах от						...-дьаппа				...-бур дэһис
					Уу эбэтэр үөн						... саастаах		
	...-чэпчээ	...-үөл		Улахана суох					...-тут		... санаа		

16-с нүмэргэ тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ:

Туруору: геральдика, һаа, сыг, Бари, ыы, атах, анһа, ытаһа, сыпсы, кырыы, трап, алакыы, ылыгас, ыра, Сыымах.

Сытыары: сыгһаһа, ах, сынгааба, Аранг, тыыр, ат, тыымпы, лабаа, сыркы, дьаарханыы, атыы, киһи, андабар, ыгым, Танара, аарыма, Алып, сах.

Сканворду сөбүлээччилэргэ анаан <https://kyym.ru> аан ситиммитигэр эмиэ сканворд таһааран сабалаатыбыт. Бу куар-коду төлөпүүнүг камератынан туһаайан киирэн таайыаххын сөп. Үчүгэйэ диэн, ситэри таайбакка бэринэр түгэнгэр түмүктээн, хоруйдарын көрүөххүн сөп. Чэ, сабалаа!

БИЛЛЭРИИЛЭР

Посуточно комнаты и койко-место от 1200 руб. ЗОЖ, паспорт. Рядом новый онкодиспансер, РБ-2.
Тел.: 8-914-111-8458

* Считать недействительным в связи с утерей аттестат о среднем образовании серии Б номер 0499797, выданный Антоновской средней общеобразовательной школой 19 июня 2003 году на имя Тимофеева Михаила Александровича.

* Считать недействительным утерянный аттестат о среднем общем образовании, А N 8483681, выданный 14.06.02. МКОУ "Центр образования" МО Намского улуса РС(Я) на имя Пестрякова Владимира Владимировича.

* Утерян аттестат на имя Павловой Нургугуны Ариановны, выданный Хатырской СОШ Намского улуса в 2000 г.

* Утерянный аттестат о среднем образовании серии Б N 167741 от 19.06.1995 г. на имя Степанова Арсения Александровича считать недействительным.

ГОРОСКОП. Ыам ыйын 6–12 күннэрэ

Хой

Саҥа дьыаланы, үлэни сабалыыртан, эспэримизннээн да ылартан, сэбэрэни түспарынартан, саҥа хоббины булунартан толлума. Арай улахан ыксала суох түгэнигэр улахан атыыны-тутууну кэлэр нэдиэлэбэ көһөрөрүг ордук. Нэдиэлэ иккис аҥаарыгар хайа да бэйэлээх утары киирсээччини тылгар киллэрэр, ылыннарар кыахтаныан. Санаа, турук да үчүгэй. Өрөбүллэргэ эти-хааны эрчийэр, күүс үлэтигэр холонуу мэхэйдие суоҕа.

Обус

“Дьон миигин аахайбат буолбут, кураанах сир курдук көрөллөр” диэх курдук санаа киірдэбинэ, айманыма. Ити — быстах кэм-нээх. Ол онугар олус суолталаах ыйытыыгар күүтүүлээх хоруйу ылыах курдуккун. Онтун санаан иһинэн буолбатагына да, кыһалыаххын эрэ кэрэх, бабарбыккын ситиһиэн. Нэдиэлэ иккис аҥаарыттан тус олобун инники күөҥгэ тахсыбы. Дьыэ кэргэнтгэр сытыары-сымнаҕас буол.

Игирэ

Тутуспут суолгунан баран ис. Кыра көһөрүү да киірдэр, ситиһилэниэн. Өрө көтөбүллэн сылдыарыг чугас дьонгунуун сыһыангын түспарыа. Кинилэр эн тыын суолталаах кыһалгыын быһааргар көмөлөһүөх биітэр соһуччу бэлэх онгоруох курдуктар. Сулумахтарга олус суолталаах түгэни Дьылба Хаан бэлэхтиэн сөп. Аһыг хаачыстыбатыгар болҕой. Кыратык да болдьоҕо ааспыт аска чугаһама.

Араак

Күүс-уох балай эмэ эбиллиэ. Туһата суох ыппат ғына толкуйдаан, суоттанан дьаһан. Уопуттаах дьонтон сүбэлэт. Хайа да түгэнтгэ “мин аҕай” диэн түөскүн охсунар буолума. Кэлэр нэдиэлэбэ төһө кыалларынан дьону кытта алтыһаргын абыйатарыг ордук. Ол кэриэстэ сэргэхситэр биэриилэри көрбүтүг, нэбиргин ыраастаабытыг көнө.

Хахай

Саһаран-иһэрэн, этэн-тыынан, бабарбыккын ылыннарар, тус көрүүгүн дьонго соннуур сатабылыг улаатар кэмэ иһэр. Олобурбуттан атыннык, киэнтик хаһан толкуйдууруг туһалыа. Биір эмэ идийэг туоларыгар саарбахтаан, батынан кэбиримэ. Наада буолуо. Нэдиэлэ ортотуттан олобу көрүүг уларыйан сөп. Тус сыһыан инники күөҥгэ тахсыа. Киэг көбүстэн, ол — эн сүрүн күүһүг.

Кыыс

Хас да суһал быһаарыыны ирдир сорук туруон сөп. Онуоха баар уопуккар, таайан көрөр дьобургар тирэбир. Сырдыгы ыраланыы, бэйэбэ эрэллээх буолуу туһалыа. Наада түгэнигэр чугас дьоннооххун умнума. Нэдиэлэ бүтүүтэ — ситиһилэнэр кэмиг. Тутуу баттаһа, суолталаах болпуруоскун туруорус, өйөбүллэ көрдөө. Ким эрэ табыгастаах усулуобуйа киірэдийт ылан дьоллоноу. Арамаантыка тыына илгийэр. Бэйэбэр бүгүмэ.

Ыйааһын

Муһаахсытар быһыы-майгы күөрэйиэн сөп. Саҥа ыалларгын биітэр доботтору кытта алтыһыы тоҕо эрэ сэрэхэдитэр түгэнигэр киһилэртэн тэйичи туттарыг ордук. Дьыэтээби да дьыалаҕа ыксаама. Эчэйиптэн, оһолтон сэрэни мэхэйдие суоҕа. Күүс муһунан хамсанан, барытын биірде бүтэрэ-оһоро сатаан, экин-сиһигин энчирэтимэ. Санаан сытар, тардыһар дьарыга күүскүн эбиэ. Кыраадыстаах утахха ончу саантаама.

Скорпион

Хоп-сип хоммотун, хом санаа тутпатын туһугар кыһан. Болҕомто киібэйэр киһнэ буола сатаама. Суорбаны бэйэ диэки тарда сатыырыг эмиз табыллыбат. Ый-сулус хаамыыта туох эрэ сонун идийэбэ ылсаргар табыгастаах кэми тосхойуу. Чуолаан атын дьон кытыыта суох, бэйэг сабалааһыныг ордук табыллыа. Нэдиэлэ ортото дьылбабар суолталаах билсийи буолуон сөп. Аймах мөккүөрүг кыбыллыма — сотору өйдөһүөктэрэ.

Охчут

Ураты собус этии киіриэх курдук. Тутта батыммакка, үөрэтэн көр. Дорубуйа чааһыгар долгуйар төрүөт суох. Тапталлааххар истиг сыһыангын көрдөр. Соһуччу үөрүүтэ бэлэхтээ. Сулумах, таптыы илик буоллааххына, дьыэбэр бүгэн олорума. Уһулуччу үчүгэй киһи диэн суобун ылынан, ирдэбилгин сымнатанг этэ. Сайынгы уопускабын билингиттэн былааннаа.

Чубуку

Үлэ эрэ үгүөрү, түбүк-садык да сөбүгэр баар. Кэмигэр сыһына, утуйа сатаа. Кэпсэтии, дуоһабар түһэрии табыллар кэмэ иһэр. Бэйэг эрэ сыспатаргын, наһаалаан барбатаргын, барыта табыллан иһиэ. Тулабар буоларга барытыгар ороһо, санаабын биллэрэ сатаама. Сонунуомаһы сиідэлээн ылына үөрэн. Хабаатыннарар, үлүннэрэн тиірдиэхтирэн сөп. Таптал чааһыгар улахан уларыйыы, охсуу көстүбэт.

Күрүлгэн

Алтыһар, чугас дьонуг сүбэтин тыал тыаһын курдук аһарыма, истэ сатаа. Киһилэр эийэхэ үгүнү эрэ баһараллар. Эппит тылгар төһө тураргыттан, болпуруоһу төһө суолталыыргыттан элбэх тутулуктаах. Күннээби эбэһинэстэргин да умнума. Нэдиэлэ иккис аҥаарыгар «суолтата суох» диі санаабыт хайысхан болҕомтону эрэйэн туруон сөп. Албастаах түгэнтгэр көһнөрүн, ситиһилэннэххиң, онон тохтоон хаалыма.

Балык

Кимтэн да, тухотан да тутулуга суох, көңүл буолар баһан күүһүрүөн сөп. Бэйэм-сэх тыына да баһыйан ылыахча. Онтун дьону кытта сыһыангын буортулуон сөп. Кэ-лэктибинэн үлэбэ “бу — мин эрэ ситиһим” диір, чорбойо сатыыр сыһа буолуоҕа. Сүрүнэ, талаангын таба тайанан, арыһа, сайда сатаа. Дьон, дьэ, ону сыаналыа, билинэ. Хайабытыгар эрэ нэһилиэстиба, баай-дуол болпуруоһа туруох курдук.

16+ **НОРУОТ ХАҢЫАТА**

Хаһыат тахсар ахсаанын Национальнай тираж сулууспата биғэргэтэр.

Хаһыат Бэчээт уонна маассабай коммуникация федеральнай агентствотын өйөбүлүнэн тахсар.

Сурутуу индексэ: ПР320

Кылаабынай эрдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн таһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дириэктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шеф-эрдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрдээктэри солбуйааччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эппиэттиир сэкирэтээр: Мария САННИКОВА
Тыа хаһаайыстыбатын салаата: Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастыбаннаһы кытта үлэ: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Кэрэспэдьиэннэр: Нина ГЕРАСИМОВА, Туһаара СЕРГЕЕВА, Саргылаана БАГЫНАНОВА, Федор РАХЛЕЕВ, Диана КЛЕПАНДИНА
Таһан онгордулар: Евдокия ДЬЯКОНОВА, Мария ПЕТУХОВА
Корректөр: Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА
"Ситим" медиа-бөлөх көмүүтэрин сыабар таһан онгоһулунна

Сибээс эйгэтин информационнай технологияба уонна маассабай коммуникацияба надзорун федеральнай сулууспатын Саха сиринээби бырабылыанньатын 02.03.09 бэриллибит сибидиэсталистбэтэ: ПИ № ТУ 14-0038
Хаһыат "Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээби типография" АУО бэчээттэннэ. Аадырыһа: Дьокуускай к. Бүлүүлүүр куоллабас, 20
Ааптар санаата эрдээксийэ тутуһар позициятыгар сөп түбэһимиз сөп.
Эрдээксийэбэ киірбит суруктар төһнөрүлүбэттэр.

Эрдээксийэ уонна таһаарааччы аадырыһа:
677027, Дьокуускай к., Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл.: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэйэ 10 б.л.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылынна: 19.00
Сыаната көңүл

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьыэтэ", Орджоникидзе уул., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03